

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**Co-funded by
the European Union**

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ВІДКРИТІ ПРАКТИКИ В НАУКОВІЙ І ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Навчальний посібник

За загальною редакцією М. С. Уткіної

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2026

Reviewers:

R. B. Shyshka – Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Administrative Law, Intellectual Property and Civil Law Disciplines, Kyiv University of Intellectual Property and Law;

P. V. Melnyk – Candidate of Law (PhD), Associate Professor, Honoured Lawyer of Ukraine, Professor at the Department of Criminal Law, Procedure and Criminalistics, Kyiv University of Intellectual Property and Law;

Yu. A. Volkova – Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Law, Higher Education Institution «Kyiv University of Market Relations»;

O. M. Petroie – Doctor of Public Administration, Professor, Vice-Rector for Research, State Higher Education Institution «University of Educational Management» of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

*Recommended for publication as a textbook
by the Academic Council of Sumy State University
(Minutes No. 7 of 25 June 2026)*

Protection of Intellectual Property Rights and Open Practices in Scientific and Research Activities: textbook / M. S. Utkina, O. S. Maletova, S. M. Gudkov, O. A. Kramarenko; general editor M. S. Utkina. Sumy: Sumy State University, 2026. 157 p.

ISBN 978-966-446-080-1

This textbook systematically examines the theoretical and practical aspects of protecting intellectual property (IP) rights in the research sphere, through the lens of the current development of the Open Science concept. It covers the basic structure of IP law institutions and how copyright and related rights arise in, and are registered for, scientific works. It also covers innovation proposals, trademarks and industrial designs. Particular attention is paid to the disposal of economic rights, contractual regulation, technology transfer, venture entrepreneurship, and strategies for commercialising research institutions' scientific outputs amid market conditions and the challenges of globalisation.

The textbook analyses current problems in protecting intellectual output on the internet and in digital form, anti-plagiarism tools, and the ethical foundations of collaborative research and fair attribution of authorship. It explains in detail the mechanisms of research data management (RDM) using the FAIR principles, the methodology for drafting data management plans (DMPs), file naming and deposit, and the legal nuances of licensing and of protecting research subjects' personal data.

The textbook is intended for students on the «Law" and "Intellectual Property Law» degree programmes, researchers and academic staff of higher education institutions, PhD and doctoral candidates, innovation project managers, start-up founders, patent attorneys, technology transfer specialists, and anyone interested in integrating open practices into the research cycle.

UDC 001.891:061.62

This work is licensed under the

Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International licence

ISBN 978-966-466-080-1 ·

© Sumy State University, 2026

Рецензенти:

Р. Б. Шишка – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права;

П. В. Мельник – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права;

Ю. А. Волкова – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Вищого навчального закладу «Київський університет ринкових відносин»;

О. М. Петроє – доктор наук з державного управління, професор, проректор з наукової роботи ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
як навчальний посібник
(протокол № 7 від 25 червня 2026 року)*

3-38 **Захист** прав інтелектуальної власності та відкриті практики в науковій і дослідницькій діяльності : навч. посібник / М. С. Уткіна, О. С. Малетова, С. М. Гудков, О. А. Крамаренко ; за заг. ред. М. С. Уткіної. – Суми : Сумський державний університет, 2026. – 157 с.

ISBN 978-966-446-080-1

У навчальному посібнику системно досліджено теоретичні і практичні аспекти захисту прав інтелектуальної власності (ІВ) у науково-дослідній сфері крізь призму сучасного розвитку концепції Відкритої науки (Open Science). Розглянуто базову структуру інститутів права ІВ, особливості виникнення та реєстрації авторських і суміжних прав на наукові твори, раціоналізаторські пропозиції, торговельні марки і промислові зразки. Особливу увагу приділено розпоряджанню майновими правами, договірному регулюванню, трансферу технологій, венчурному підприємництву і стратегіям комерціалізації наукових розробок дослідницьких інститутів в умовах ринку і глобалізаційних викликів.

Проаналізовано сучасні проблеми захисту інтелектуальних здобутків в інтернет-просторі й цифровій формі, інструменти протидії плагіату, а також етичні засади колективних досліджень і справедливого розподілу авторства. Детально висвітлено механізми управління дослідницькими даними (RDM) у межах принципів FAIR, методологію розроблення планів управління даними (DMP), іменування й депонування файлів, а також правові нюанси ліцензування й захисту персональних даних суб'єктів дослідження.

Посібник призначений для здобувачів вищої освіти освітніх програм «Право» і «Право інтелектуальної власності», наукових і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів, докторантів, менеджерів інноваційних проєктів, стартаперів, патентних повірених, фахівців підрозділів із трансферу технологій і всіх, хто цікавиться інтеграцією відкритих практик у дослідницький цикл.

УДК 001.891:061.62

Цей твір ліцензовано на умовах

Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International

(Із Зазначенням Авторства-Некомерційна-Поширення
на тих самих умовах 4.0 Міжнародна)

ISBN 978-966-446-080-1

© Сумський державний університет, 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	С. 8
РОЗДІЛ 1. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ.	
СИСТЕМА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	9
1.1. Поняття інтелектуальної власності	9
1.2. Основні інститути права інтелектуальної власності	10
1.3. Об'єкти і суб'єкти інтелектуальної власності	12
1.4. Проблеми і перспективи розвитку інтелектуальної власності в Україні в наукових і дослідницьких проектах	13
Список використаної літератури	15
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ І СУМІЖНИХ ПРАВ У НАУКОВІЙ СФЕРІ	16
2.1. Визначення авторського права та суміжних прав і значення в науковій сфері. Роль авторства у визнанні і захисті інтелектуальної власності	16
2.2. Правове регулювання відносин у сфері авторського права і суміжних прав. Основні принципи авторського права. Презумпція авторства	18
2.3. Об'єкти авторського права, їхня охорона. Об'єкти, що не охороняються авторським правом	19
2.4. Особисті немайнові і майнові права автора.....	21
2.5. Авторське право на службовий твір і твір, створений за замовленням	23
2.6. Вільне використання творів	25
2.7. Об'єкти, зміст і суб'єкти суміжних прав	25
2.8. Процес виникнення і реєстрації авторських прав на наукові твори	27
2.9. Засоби захисту від плагіату і незаконного використання наукових праць	28
2.10. Вплив цифровізації і відкритого доступу на захист авторських прав	29
Список використаної літератури	29
РОЗДІЛ 3. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ НА НАУКОВЕ ВІДКРИТТЯ, РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКУ ПРОПОЗИЦІЮ, КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ	31
3.1. Значення інтелектуальної власності у стимулюванні наукових досягнень	31
3.2. Визначення наукового відкриття і його відмінності від інших видів інтелектуальної власності	33
3.3. Правовий захист наукових відкриттів	35

3.4. Раціоналізаторська пропозиція як форма інновації, правовий захист	35	
3.5. Визначення комерційної таємниці та її роль у науковій галузі. Засоби захисту комерційної таємниці і використання в дослідницьких проєктах	36	
3.6 Вплив глобалізації на захист інтелектуальної власності в науковій сфері	38	
Список використаної літератури	41	
РОЗДІЛ 4. ПРАВОЧИНИ ЩОДО РОЗПОРЯДЖАННЯ МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ЗАХИСТІ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ		42
4.1. Поняття і загальна характеристика ліцензійних угод	42	
4.2. Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності	42	
4.3. Договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності	43	
4.4. Договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності	44	
4.5. Інші правочини щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності	45	
Список використаної літератури	45	
РОЗДІЛ 5. ОХОРОНА ПРАВ НА ЗНАКИ ДЛЯ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ, ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ І ГЕОГРАФІЧНІ ЗАЗНАЧЕННЯ		46
5.1. Місце і роль знаків для товарів і послуг, промислових зразків і географічних зазначень серед об'єктів права інтелектуальної власності	46	
5.2. Правова охорона торговельних марок, порядок одержання свідоцтва. Права та обов'язки, що впливають зі свідоцтва. Припинення дії свідоцтва й визнання його недійсним	46	
5.3. Загальні поняття і положення щодо промислових зразків, їхня правова охорона	50	
5.4. Правова охорона географічних зазначень, порядок їхньої реєстрації	53	
5.5. Захист від недобросовісної конкуренції	56	
5.6. Створення бренду та управління інтелектуальною власністю	58	
5.7. Правові аспекти використання і захисту знаків у корпоративному середовищі	59	
Список використаної літератури	59	
РОЗДІЛ 6. КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ НАУКОВИХ РОЗРОБОК: СТРАТЕГІЇ І ВИКЛИКИ ДЛЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНСТИТУТІВ		61

6.1. Значення й характеристика комерціалізації наукових розробок та її роль у розвитку інноваційного сектору, дослідницьких інститутів та їхніх наукових досягнень	61
6.2. Роль інтелектуальної власності у процесі комерціалізації	62
6.3. Роль стартапів і партнерських угод у використанні наукових розробок	63
6.4. Визначення комерційного потенціалу наукових розробок і їхніх ринкових можливостей	64
6.5. Управління ризиками і несприятливими чинниками у процесі переходу від науки до бізнесу	66
6.6. Забезпечення правового захисту інтелектуальної власності за умови комерціалізації	67
Список використаної літератури	69
РОЗДІЛ 7. ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА РОЗВИТОК ПРОГРЕСИВНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ, ІНФОРМАЦІЇ І ВИКОРИСТАННЯ ПАТЕНТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ	70
7.1. Тенденції розвитку економіки під час створення конкурентоздатної техніки і технології	70
7.2. Роль науково-технічної інформації в розвитку техніки і технології	72
7.3. Джерела патентної документації і патентних описів як об'єктів інтелектуальної власності. Пошук, аналіз і використання патентів у наукових дослідженнях та інноваційних проєктах	74
7.4. Переваги і виклики в застосуванні інтелектуальної власності в розробленні новітніх технологій	78
7.5. Роль державної політики і правового середовища в заохоченні створення новітніх технологій	79
Список використаної літератури	81
РОЗДІЛ 8. ТРАНСФЕР ТЕХНОЛОГІЙ	83
8.1. Поняття трансферу технологій і його значення в сучасному інноваційному середовищі	83
8.2. Основні форми, види і механізми трансферу технологій	85
8.3. Процес трансферу технологій: від виникнення ідеї до комерційного впровадження	87
8.4. Роль дослідницьких установ, бізнесу та урядових організацій у технологічному трансфері	88
8.5. Правові і фінансові аспекти трансферу технологій	90
8.6. Венчурне підприємництво	91
Список використаної літератури	92
РОЗДІЛ 9. ОХОРОНА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ	93
9.1. Теоретичні особливості захисту інтелектуальної власності в мережі «Інтернет»	93

9.2. Проблеми охорони права інтелектуальної власності в мережі «Інтернет»	95
9.3. Захист прав на доменне ім'я. Захист доменного імені в разі використання в назві сайту	95
9.4. Охорона торгових знаків у віртуальному просторі	97
Список використаної літератури	98
РОЗДІЛ 10. ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА УМОВИ ПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	
10.1. Відповідальне зберігання та оброблення даних у наукових дослідженнях	100
10.2. Передання і публікація результатів з урахуванням прав інтелектуальної власності	101
10.3. Етичні аспекти вибору ліцензій для наукових публікацій	102
10.4. Справедливе визнання і розподіл авторських прав у колективних дослідженнях	103
10.5. Баланс між комерціалізацією результатів досліджень і загальнодоступністю та відкритістю	105
Список використаної літератури	106
РОЗДІЛ 11. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
11.1 Законодавча і нормативна база	107
11.2 Мета та основні завдання наукової діяльності у закладах вищої освіти	116
Список використаної літератури	117
РОЗДІЛ 12. ВІДКРИТА НАУКА: МЕТА, ЗАВДАННЯ І ПРИНЦИПИ	
12.1. Міжнародний і національний контекст розвитку відкритої науки	118
12.2. Поняття науки і відкритої науки	120
12.3. Завдання відкритої науки	120
12.4. Цінності відкритої науки	123
12.5. Переваги і недоліки відкритої науки	123
Список використаної літератури	124
РОЗДІЛ 13. ДАНІ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	
13.1. Поняття даних	126
13.2. Джерела даних	126
13.3. Дані досліджень, їхня класифікація	127
13.4. Відкриті дослідницькі дані, FAIR-дані	130
Список використаної літератури	132
РОЗДІЛ 14. УПРАВЛІННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИМИ ДАНИМИ У ВІДКРИТІЙ НАУЦІ	
14.1. Життєвий цикл дослідницьких даних	133

14.2. Планування	134
14.3. План управління даними	135
14.3.1. Складові плану управління даними	136
14.4. Організація даних	138
14.4.1. Організація спільної роботи	139
14.4.2. Організація папок проєкту	140
14.4.3. Іменування файлів	140
14.4.4. Управління версіями файлів даних	141
14.4.5. Безпека даних	142
14.5. Захист прав суб'єктів персональних даних у дослідженнях	144
14.5.1. Основоположні принципи оброблення персональних даних	144
14.5.2. Оброблення спеціальних категорій персональних даних	145
14.5.3. Прямі і непрямі персональні дані	145
14.5.4. Знеособлення персональних даних	146
14.5.5. Персональні дані в аудіо-, фото- і відеоматеріалах	147
14.5.6. Згода суб'єкта персональних даних	147
14.6. Управління правами на дані в наукових дослідженнях	149
14.6.1. Право власності на дані	150
14.6.2. Права третіх сторін на дані	151
14.6.3. Ліцензування дослідницьких даних	152
14.6.4. Поєднання різних ліцензій та умов використання в одному наборі даних	153
14.6.5. Обмежений доступ до даних	154
14.7. Депонування дослідницьких даних у репозиторіях	154
14.8. Цитування дослідницьких даних	155
Список використаної літератури	156

ПЕРЕДМОВА

Спочатку з підписанням угоди України з Європейським Союзом (ЄС), а потім з ухваленням рішення про надання статусу кандидата до ЄС, Україна зобов'язалася привести національне законодавство про інтелектуальну власність у відповідність до законодавства Європейського Союзу. Запозичення позитивного досвіду ЄС у правовому захисті інтелектуальної власності забезпечить більш позитивну динаміку в загальному інтеграційному русі нашої країни до Європейського Союзу.

Захист прав інтелектуальної власності дослідників і науково-дослідних установ в Україні є важливим питанням, яке має вирішальне значення для зростання й розвитку наукової спільноти країни. В Україні права інтелектуальної власності захищені кількома спеціалізованими законами, які встановлюють правову базу для захисту прав інтелектуальної власності й передбачають реєстрацію патентів і торгових марок, а також захист комерційної таємниці. Однак дослідники й науково-дослідні установи в Україні можуть зіткнутися із труднощами в захисті своїх прав інтелектуальної власності, що може негативно вплинути на їхню здатність проводити дослідження і впроваджувати інновації. Водночас актуалізується питання побудови і впровадження інфраструктурних механізмів для управління даними наукових досліджень на національному рівні за допомогою створення інфраструктурного рішення. Зокрема цифрових системно-орієнтованих інформаційно-аналітичних систем даних наукових досліджень, які зберігатимуть, аналізуватимуть, виконуватимуть моніторинг і керуватимуть даними наукових досліджень учених і дослідників українських освітніх та наукових установ.

Навчальний посібник «Захист прав інтелектуальної власності та відкриті практики в науковій і дослідницькій діяльності» надає здобувачам вищої освіти всебічне розуміння правової бази для захисту прав інтелектуальної власності дослідників і дослідницьких установ в Україні, практичні навички у сфері захисту інтелектуальної власності, політик щодо повторного використання дослідницьких даних. У навчальному посібнику використано міждисциплінарний підхід для забезпечення комплексного розуміння правової бази захисту прав інтелектуальної власності дослідників і дослідницьких установ в Україні, практичних навичок захисту інтелектуальної власності на дослідницькі дані.

Навчальний посібник буде корисним для здобувачів вищої освіти, науковців і представників громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 1

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ. СИСТЕМА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

1.1. Поняття інтелектуальної власності

Термін «інтелектуальна власність» виник у процесі тривалої юридичної діяльності, спрямованої на закріплення за конкретними особами їхніх прав на результати інтелектуальної діяльності в науці, виробництві, мистецтві й літературі.

У найширшому сенсі інтелектуальна власність означає права, які є законно захищеними і які виникають унаслідок інтелектуальної творчості у промисловості, науці, літературі й мистецтві.

У загальному розумінні «інтелектуальна власність» – це права на результати розумової діяльності людини в науковій, художній, виробничій та інших сферах. Ці права становлять об'єкт цивільно-правових відносин із правом кожного володіти, користуватися й розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної і творчої діяльності. Ці блага, які не є матеріальними, залишаються за їхніми творцями й можуть бути використані іншими особами лише за погодженням із ними, за винятком випадків, визначених законодавством.

Інтелектуальна власність в Україні – це юридичний термін, що використовують для опису різноманітних прав і обов'язків, пов'язаних із створенням і використанням інтелектуальних творів. Це містить у собі такі категорії, як:

- *авторське право*: захищає права авторів на літературні, художні, музичні та інші твори;
- *патентне право*: надає права винахідникам на ексклюзивне використання їхніх технічних розробок;
- *товарні знаки*: захищає права на використання унікальних ідентифікаторів продуктів чи послуг;
- *промисловий зразок*: надає права на охорону зовнішнього вигляду продуктів;
- *торговельні й фірмові найменування*: захищає права на комерційні і фірмові найменування підприємств;
- *схеми топологій інтегральних мікросхем*: захищає права на конфігурацію елементів інтегральних мікросхем.

Інтелектуальна власність надає власникам право визначати, як використовувати, розповсюджувати й захищати свої творчі досягнення та інтелектуальні розробки. Законодавство про інтелектуальну власність в Україні містить низку нормативних актів, що регулюють ці питання, зокрема «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на промислові зразки» та ін.

У ЄС «інтелектуальна власність» – це широкий категорійний опис набору нематеріальних активів, які належать компанії чи фізичній особі й захищені законом від використання чи впровадження без згоди ззовні. Нематеріальний актив – це нефізичний актив, яким володіє компанія або особа.

Концепція інтелектуальної власності пов'язана з тим фактом, що певним продуктам людського інтелекту повинні бути надані ті ж самі права захисту, котрі застосовують до фізичної власності, яка називається матеріальними активами. Більшість розвинутих економік мають правові заходи для захисту обох форм власності.

Інтелектуальна власність – це категорія активів, які є нематеріальними. Це означає, що їх не можна тримати, і вони не обов'язково мають фізичну присутність. Ці активи створюються за допомогою людського інтелекту. Інтелектуальна власність може набувати різних форм і охоплювати, зокрема, такі речі, як ілюстрації, символи, логотипи, назви брендів і дизайни тощо.

Компанії старанно виявляють і захищають інтелектуальну власність, оскільки вона має таку високу цінність у сучасній економіці, що все більше ґрунтується на знаннях. Крім цього, створення цінної інтелектуальної власності вимагає великих інвестицій у розумові здібності й час кваліфікованої праці. Це означає значні інвестиції організацій і окремих осіб, до яких інші не повинні мати доступу без прав.

Отримання цінності з інтелектуальної власності й запобігання одержанню цінності з неї іншими є важливим обов'язком будь-якої компанії. Незважаючи на те, що інтелектуальна власність є нематеріальним активом, вона може бути набагато ціннішою, ніж фізичні активи компанії. Вона може становити конкурентну перевагу і, як наслідок, її жорстко охороняють і захищають компанії, які володіють майном.

1.2. Основні інститути права інтелектуальної власності

Інтелектуальну власність розглядають як три самостійні інститути, що містять авторське право й суміжні права, право на об'єкти промислової власності і право на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності.

Авторське право і суміжні права

У ЄС авторське право захищає оригінальні літературні й художні твори всіх типів авторів, таких як письменники, композитори, розробники програмного забезпечення, вебдизайнери й багато інших творців. У минулому закон про авторське право використовували для захисту різних творчих проявів на папері чи друкованих носіях, тоді як у нинішню епоху інтернету авторське право охоплює всі типи виробників, розповсюджувачів і роздрібних продавців цифрового вмісту.

Закон про авторське право країни надає авторам, композиторам, розробникам програмного забезпечення, вебдизайнерам та іншим творцям правовий захист їхніх літературних і художніх творів, які зазвичай називають «творами». Авторське право захищає широкий спектр оригінальних та/або творчих проявів, таких як романи, поезія, музика, картини, фотографії, скульптури, архітектура, фільми, комп'ютерні програми, відеоігри, оригінальні бази даних тощо. У більшості країн авторське право також захищає ескізи, креслення або проекти виготовлених виробів. Закон про авторське право надає автору твору комплекс виключних

прав на його твір протягом обмеженого періоду часу. Ці права дозволяють йому контролювати використання своєї роботи кількома способами та отримувати винагороду. Закон про авторське право також передбачає «моральні права», які захищають репутацію й цілісність автора.

В Україні авторське право становлять особисті немайнові права автора й майнові права суб'єктів авторського права. Первинним суб'єктом авторського права є автор твору. Суб'єктами майнових авторських прав можуть бути також інші фізичні або юридичні особи, до яких перейшли майнові права на твір на підставі правочину або закону.

Суміжні права становлять:

- 1) суміжні права виконавця – особисті немайнові права виконавця й майнові права на виконання;
- 2) суміжні права виробника фонограми – право на ім'я (найменування) виробника фонограми й майнові права на фонограму;
- 3) суміжні права виробника відеограми – право на ім'я (найменування) виробника відеограми й майнові права на відеограму;
- 4) суміжні права організації мовлення – право на найменування організації мовлення й майнові права на програму організації мовлення.

Право на об'єкти промислової власності

Промислова власність (англ. *industrialsi property*) є складовою інтелектуальної власності, що виникає внаслідок науково-технічної творчості людини. Термін «промислова власність» визначено Паризькою конвенцією з охорони промислової власності. Об'єктами промислової власності можуть бути: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, зазначення місця походження товару, а також запобігання недобросовісній конкуренції. Промислова власність охоплює не тільки сферу промисловості й торгівлі, а й розповсюджується на медицину, фармацію, а також на всі види продукції, незалежно від її природного походження. Промислова власність має два основні аспекти: як цивільно-правовий інститут і як сукупність суб'єктивних прав творця на результат його творчої діяльності. Право промислової власності визначено в Цивільному кодексі України як сукупність відносин у сфері створення, оформлення, використання й охорони результатів інтелектуальної діяльності. Суб'єктивне право промислової власності впливає із правомочності суб'єкта на володіння, користування й розпорядження результатами його інтелектуальної діяльності відповідно до закону. Права на об'єкти промислової власності виникають за умови надання правової охорони відповідно до чинного законодавства.

Право на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності

Рослинний сорт являє собою індивідуальну групу рослин (клон, лінію, гібрид першого покоління, популяцію) у межах одного з відомих ботанічних таксонів. Порода тварин, зазвичай, указує на досягнення в селекції в галузі тваринництва.

Топографія інтегральної мікросхеми – це фіксоване на матеріальному носії просторове розташування елементів і їхніх з'єднань, визначене законом.

Комерційна таємниця містить у собі технічну, комерційну, організаційну та іншу інформацію, спроможну підвищити ефективність виробництва чи іншої соціально корисної діяльності або призвести до іншого позитивного результату.

Відкриттям вважають виявлення раніше невідомих закономірностей властивостей і явищ матеріального світу.

Раціоналізаторська пропозиція – це пропозиція від юридичної особи, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення в будь-якій сфері її діяльності.

1.3. Об'єкти і суб'єкти інтелектуальної власності

Об'єкти цивільних прав визнано різноманітними матеріальними й нематеріальними цінностями, що утворюють основу для виникнення відносин між учасниками цивільного права. Головна мета цих об'єктів полягає в задоволенні різних (побутових, комерційних, державних, суспільних тощо) інтересів і відповідних суб'єктивних прав учасників цивільних відносин. Різноманітність цих інтересів призводить до існування різних за кількістю об'єктів цивільних прав. Важливо відзначити, що цивілістична наука вважає, що об'єктом права і правовідносин є певна цінність.

Суб'єкт права, який володіє конкретною цінністю, отримує певні правомочності, за допомогою яких реалізується його суб'єктивне право. З іншого боку, інші суб'єкти права, що стосуються цієї цінності, накладаються на певні обов'язки, ілюструючи принцип недоторканності права власності. Цей принцип передбачає відсутність втручання від інших сторін у права власності, забороняючи будь-які втручання у власність без згоди власника.

Отже, розрізнення між «об'єктами цивільних прав» і «об'єктами цивільних правовідносин» можна вважати штучним. Об'єкти цивільних прав (правовідносин) можуть бути визначені як матеріальні та (або) нематеріальні цінності, які є предметом цивільних правовідносин. Стаття 177 Цивільного кодексу України загально регулює об'єкти цивільних прав, зокрема результати інтелектуальної творчої діяльності. Спеціальна стаття 420 Цивільного кодексу України конкретизує об'єкти цивільного права, що є результатами інтелектуальної творчої діяльності.

За ч. 1 ст. 420 ЦК України, до об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, належать:

- літературні й художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- виконання творів;
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;

- компонування напівпровідникових виробів;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
- комерційні таємниці.

Можна виділити дві категорії суб'єктів права інтелектуальної власності. Перша група містить безпосередніх творців об'єкта права інтелектуальної власності. Термін «творець», який використовується у вищезазначеній статті, визначено як аналогічний терміну «автор об'єкта права інтелектуальної власності». Творець (автор) – це фізична особа, яка творчо створює об'єкт права інтелектуальної власності. Можливість визнання особи творцем (автором) цього об'єкта не обмежується її рівнем дієздатності. Так, фізичні особи, які мають обмежену або відсутню дієздатність, також можуть бути творцями (авторами) об'єктів інтелектуальної власності.

Недієздатні й неповнолітні особи, зокрема ті, що перебувають у віці від 14 до 18 років, мають законних представників, які діють в їхніх інтересах у справах інтелектуальної власності. Обмежено дієздатних осіб також може бути визнано авторами, але реалізація їхніх прав у цьому контексті відбувається за згодою їхніх піклувальників.

Друга група суб'єктів права інтелектуальної власності містить осіб, які не є творцями об'єкта, але мають право інтелектуальної власності відповідно до закону чи отримали його на підставі законних джерел. До цієї категорії входять роботодавці (зокрема в разі службових творів), замовники (якщо йдеться про створення твору на замовлення) та особи, які успадкували право інтелектуальної власності.

1.4. Проблеми і перспективи розвитку інтелектуальної власності в Україні в наукових і дослідницьких проєктах

У сучасному світі інтелектуальна власність визначає конкурентоспроможність і науковий прогрес. Україна, як і багато інших країн, стикається з численними викликами й можливостями в розвитку інтелектуальної власності. Дослідження проблем і перспектив у цій сфері є актуальним завданням для забезпечення сталого розвитку країни.

Аналіз наявних проблем

Нормативно-правове середовище: визначення недоліків і прогалин у законодавстві, яке стосується інтелектуальної власності. Визначення недоліків і прогалин у законодавстві, що стосується інтелектуальної власності в Україні, може містити низку аспектів. Наприклад, аналіз часового сприйняття процесів реєстрації та отримання прав на інтелектуальну власність. Виявлення можливостей для спрощення і прискорення процедур, зокрема зменшення термінів вирішення

справ. Виявлення проблем у розповсюдженні інформації щодо інтелектуальної власності серед бізнес-спільноти й науковців. Пропозиції щодо збільшення обізнаності й навчання щодо прав інтелектуальної власності. Розгляд можливостей для зниження фінансових бар'єрів для малих і середніх підприємств. Розгляд можливостей для покращення міжнародної співпраці та адаптації до міжнародних стандартів. Аналіз ефективності заходів щодо боротьби з піратством і порушеннями прав на інтелектуальну власність. Визначення можливостей для посилення заходів захисту, зокрема вдосконалення судової системи. Вивчення прогалин у законодавстві стосовно новітніх технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн та інші.

Інфраструктура охорони прав: оцінювання ефективності системи захисту прав інтелектуальної власності й виявлення можливих недоліків у роботі патентних відомств і судових органів. Україна завершує інституційну реформу сфери ІВ і реалізацію відповідного законодавства. Зокрема закон № 703-IX, відповідно до якого створено Національний орган інтелектуальної власності. З 8 листопада 2022 року на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2022 року № 943-р «Деякі питання Національного органу інтелектуальної власності» державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» (УКРНОІВІ) є суб'єктом, що виконує функції НОІВ. До повноважень належать: реєстрація прав інтелектуальної власності; ведення державних реєстрів у сфері інтелектуальної власності; супровід діяльності колегіальних органів: Апеляційної палати, Комісії «Україна», Наглядової ради; міжнародне співробітництво; інформаційна й видавнича діяльність; надання послуг і консультацій у сфері ІВ; атестація патентних повірених (їхня підготовка й ведення Реєстру).

Освіта і свідомість: вивчення рівня інформованості громадян і бізнес-спільноти щодо важливості й методів захисту інтелектуальної власності. Аналіз рівня інформованості громадян і бізнес-спільноти стосовно важливості й методів захисту інтелектуальної власності містить: визначення того, наскільки широко розповсюджена інформація про інтелектуальну власність серед громадськості й підприємців; дослідження усвідомленості суб'єктів процесу про те, наскільки інтелектуальна власність важлива для розвитку інновацій, технічного прогресу й конкурентоспроможності; вивчення того, наскільки глибоке розуміння чинних методів захисту інтелектуальної власності серед населення й бізнес-спільноти; аналіз ставлення громадян і підприємців до питань захисту інтелектуальної власності, зокрема їхні переконання і практичне застосування цих знань; вивчення того, де саме в суспільстві й бізнес-середовищі можна виявити застосування знань про інтелектуальну власність; розрізнення рівнів інформованості та усвідомленості між громадянами й підприємствами різних секторів економіки; аналіз того, наскільки успішно функціонують інформаційні кампанії та освітні заходи, спрямовані на підвищення інформованості про інтелектуальну власність.

Перспективи розвитку:

- стимулювання інновацій: розгляд можливостей створення механізмів, що сприяють активізації наукових і технічних досліджень;
- міжнародне співробітництво: аналіз можливостей участі України в міжнародних програмах та обміні знаннями в галузі інтелектуальної власності;
- розвиток освітніх програм: удосконалення системи навчання й підготовки фахівців у сфері інтелектуальної власності.

Науково-дослідницький аналіз проблем і перспектив розвитку інтелектуальної власності в Україні дозволить визначити головні напрями для поліпшення законодавства, інфраструктури, освітніх програм і сприятиме створенню сприятливого середовища для інновацій і наукового розвитку в країні.

Список використаної літератури

1. Copyright and Related Rights. URL: https://www.wipo.int/export/sites/www/sme/en/documents/pdf/ip_panorama_5_learning_points.pdf.
2. KENTON W. What Is Intellectual Property, and What Are Some Types? URL: <https://www.investopedia.com/terms/i/intellectualproperty.asp>.
3. Право інтелектуальної власності : підруч. / А. В. Аксютіна, Л. В. Межевська, О. В. Нестерцова-Собакарь та ін. ; за заг. ред. і передм. д-ра юрид. наук, доц. Т. В. Ярошевської. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 336 с.
4. Правове регулювання інтелектуальної власності в Україні. Міністерство юстиції України : офіційний вебсайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_4487.
5. Про авторське право та суміжні права : Закон України від 1 груд 2022 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T222811>.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ І СУМІЖНИХ ПРАВ У НАУКОВІЙ СФЕРІ

2.1. Визначення авторського права та суміжних прав і значення в науковій сфері. Роль авторства у визнанні і захисті інтелектуальної власності

У ЄС «авторське право» гарантує авторам, композиторам, художникам, кінематографістам та іншим оплату й захист їхньої роботи. Цифрові технології кардинально змінили спосіб створення, розповсюдження й доступу до творчого контенту. Законодавство ЄС про авторське право складається із 13 директив і двох регламентів, які гармонізують основні права авторів, виконавців, продюсерів і мовників. Установлюючи деякі стандарти ЄС, національні розбіжності зменшуються, забезпечується рівень захисту, необхідний для сприяння творчості та інвестиціям у творчість, сприяє культурному різноманіттю й полегшує доступ споживачів і компаній до цифрового контенту й послуг на єдиному ринку.

Директива 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року про гармонізацію певних аспектів авторського права й суміжних прав в інформаційному суспільстві адаптувала законодавство про авторське право і суміжні права до технологічного розвитку, але не встигає за надзвичайно швидким розвитком, який був у цифровому світі, наприклад, розповсюдження й доступ до телевізійних і радіопрограм, причому 49 % користувачів інтернету в ЄС мають доступ до музики, аудіовізуального контенту та ігор онлайн (оцінка Євростату). Тому необхідне гармонізоване законодавство про авторське право в ЄС для споживачів, творців і компаній.

Директива ЄС про авторське право (Директива (ЄС) 2019/790) від 17 квітня 2019 року передбачає додаткове авторське право для видавців преси і справедливу винагороду за вміст, захищений авторським правом. Поки що онлайн-платформи не мають юридичної відповідальності за використання й завантаження захищеного авторським правом вмісту на своїх сайтах. Нові вимоги не вплинуть на некомерційне завантаження творів, захищених авторським правом, до онлайн-енциклопедій, таких як Вікіпедія. Директиву (ЄС) 2019/789 (Директива CabSat) було ухвалено в той же самий день, яка спрямована на збільшення кількості телевізійних і радіопрограм, доступних онлайн для споживачів ЄС. Організації мовлення дедалі частіше пропонують онлайн-послуги на додаток до традиційних трансляцій, оскільки користувачі очікують мати доступ до телевізійного й радіоконтенту в будь-який час і в будь-якому місці. Директива запроваджує принцип країни походження, щоб полегшити ліцензування прав на певні програми, які мовники пропонують на своїх онлайн-платформах (наприклад, послуги одночасної трансляції й наздоганання). Мовники повинні отримати дозвіл на авторські права у своїй країні ЄС (тобто країні походження), щоб зробити радіопрограми, телевізійні новини і програми поточних подій, а також повністю профінансовану власну продукцію доступною онлайн у всіх країнах ЄС. Держави-члени мали

ухвалити відповідне законодавство до 7 червня 2021 року відповідно до вимог директиви.

Директива (ЄС) 2017/1564 від 13 вересня 2017 року про певне дозволене використання певних творів та інших об'єктів, що захищені авторським правом і суміжними правами, на користь сліпих, осіб із вадами зору чи іншими порушеннями здатності друкувати, полегшує доступ до книг та інших друківаних матеріалів у відповідних форматах і їхній обіг на єдиному ринку.

Регламент (ЄС) 2017/1128 від 14 червня 2017 року про транскордонну переносимість послуг онлайн-контенту на внутрішньому ринку має на меті гарантувати, що споживачі, які купують або підписуються на фільми, спортивні трансляції, музику, електронні книги та ігри, можуть отримати до них доступ, коли вони подорожують до інших країн – членів ЄС.

Термін охорони авторського права і суміжних прав

Ці права захищені довічно і протягом 70 років після смерті автора / творця. Директива 2011/77/ЄС про внесення змін до Директиви 2006/116/ЄС про термін охорони авторського права й деяких суміжних прав подовжила термін охорони авторського права для виконавців звукозаписів із 50 до 70 років після запису, а для авторів музики, таких як композитори й лірики, до 70 років після смерті автора. Термін 70 років став міжнародним стандартом охорони звукозаписів. Наразі 64 країни світу охороняють звукозаписи протягом 70 років або довше.

Авторство відіграє головну роль у визнанні й захисті інтелектуальної власності, особливо в контексті різних інститутів, таких як авторське право. Роль авторства визначає, хто має право на власність над результатами творчої діяльності та інтелектуальними творами. Авторство встановлює особу чи групу осіб, які створили конкретний об'єкт інтелектуальної власності, такий як літературний твір, музика, винахід чи дизайн. Це визначає, хто є власником права на цей об'єкт. Автор має право бути визнаним як творець інтелектуального твору. Це право забезпечує визнання його авторства й запобігає незаконним втручанням чи змінам у творі. Авторство надає автору право контролювати використання свого твору. Він може надавати дозволи чи відмовляти у використанні твору іншим особам. Автор має право на винагороду за використання свого твору. Це може містити отримання грошових виплат, роялті чи інших форм винагороди за використання твору. Право на авторство надає автору можливість захищати свій твір від незаконного копіювання, використання й поширення іншими особами без його дозволу. Автор може передавати свої права іншим особам через ліцензії чи інші правові угоди. Це може містити продаж або надання права використання твору іншим.

Загалом авторство є основною визначальною характеристикою інтелектуальної власності, яка визначає права та обов'язки автора щодо його твору.

2.2. Правове регулювання відносин у сфері авторського права і суміжних прав. Основні принципи авторського права. Презумпція авторства

Найважливіші міжнародні джерела містять Бернську конвенцію, Договір ВОІВ про авторське право, Всесвітню (Женевську) конвенцію та Угоду про асоціацію. Національні джерела містять Цивільний кодекс України, зокрема главу 36, що присвячена правовому регулюванню права інтелектуальної власності, а також Закон України «Про авторське право і суміжні права» та інші закони, такі як «Про видавничу справу», «Про медіа».

Об'єктивне авторське право визначається як система загальнообов'язкових правових норм, реалізацію яких забезпечено державним примусом. Це цивільно-правовий інститут, який регулює відносини, пов'язані зі створенням і використанням творів, зважаючи на юридичну рівність, вільне волевиявлення й майнову самостійність учасників.

Суб'єктивне авторське право визначається як право інтелектуальної власності особи на твір, що охороняється законом. Це містить особисті немайнові й майнові права, такі як право на визнання авторства, контроль використання твору, право на винагороду та ін.

Отже, авторське право визначено як система правових норм, яка визначає й регулює відносини в галузі інтелектуальної власності, надаючи авторам визначені права та обов'язки.

Порядок державної реєстрації авторського права й договорів, які стосуються майнових прав на твір, затверджений наказом Міністерства економіки від 16 серпня 2023 року № 11319, визначає процедуру подання та розгляду заявок на державну реєстрацію права автора на твір і заявок на державну реєстрацію договору, що стосується права автора на твір (далі – реєстрація), унесення відомостей про реєстрацію авторського права на твір або про реєстрацію договору, що стосується майнових прав на твір, до Державного реєстру свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір і Державного реєстру договорів, що стосуються права автора на твір (далі – державні реєстри), видачі свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір, ухвалення рішень про реєстрацію договорів, що стосуються майнових прав на твір, публікації відомостей про реєстрацію.

Основні принципи авторського права в Україні

Україна має власне законодавство щодо авторського права, яке регулює відносини, що виникають у зв'язку із створенням, використанням і захистом авторських творів. Основним законом є Закон України «Про авторське право та суміжні права», ухвалений у 2022 році і з останніми змінами від 2023 року.

Одним із головних принципів авторського права є *право автора на свій твір*. Згідно з цим принципом автор має право вирішувати, як його твір буде використано та за якими умовами. Інакше кажучи, ніхто не може використовувати твір автора без його дозволу.

Другим принципом є те, що *авторство належить тільки автору*. Це означає, що ніхто не може претендувати на авторство, якщо він не був автором твору.

Третім принципом є те, що *автор має право на винагороду за використання його твору*. Це може бути виплата грошової суми або інша винагорода, яка відповідає використанню твору.

Четвертим принципом є те, що *автор має право контролювати використання його твору*. Це означає, що автор може дозволити чи заборонити використання його твору, а також установлювати умови використання.

П'ятим принципом є те, що *автор має право вимагати захисту своїх прав на твір*. Це означає, що якщо хтось порушує права автора на його твір, автор може вимагати відповідних заходів для захисту своїх прав.

Презумпція авторства

Існує стереотип, який стверджує, що авторське право на твір народжується лише після його реєстрації та отримання спеціального свідоцтва. Однак насправді, авторське право на твір виникає відразу після його створення. Для настання й реалізації авторського права не потрібна реєстрація твору, жодна інша спеціальна форма оформлення чи виконання будь-яких інших формальностей.

Основним суб'єктом, який володіє авторським правом, є сам автор твору. За відсутності доказів іншого автором твору є особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору. Таку презумпцію авторства закріплено законом «Про авторське право і суміжні права» в Україні. Аналогічний підхід застосовується й у разі опублікування твору під псевдонімом, що ідентифікує автора.

Важливо відзначити, що особа, указана як автор, залишається автором доти, поки судовим рішенням не буде доведено інше. Презумпція авторства впроваджена з метою спростування самим автором його авторства до твору й захисту від необґрунтованих звинувачень у плагіаті.

Водночас указаним законом забезпечено право автора засвідчити своє авторство на опублікованому чи неопублікованому творі, а також факт і дату публікації твору чи договори, що стосуються прав автора на твір, у будь-який момент протягом терміну охорони авторського права у відповідних державних реєстрах.

2.3. Об'єкти авторського права, їхня охорона. Об'єкти, що не охороняються авторським правом

Відповідно до пункту 1 статті 2 Бернської конвенції термін «літературні і художні твори» містить усі твори в галузі літератури, науки й мистецтва, незалежно від форми їхнього вираження, такі як книги, брошури, інші письмові твори, лекції, промови, проповіді, драматичні твори, музично-драматичні твори, хореографічні твори, музичні твори з або без тексту, кінематографічні твори та інші. Зазначене визначення може призвести до висновку, що чіткість класифікації творів, що охороняються авторським правом, за трьома категоріями – наука, література, мистецтво – не має великого значення як у практичному, так і в теоретичному плані. Ця класифікація є умовною, оскільки один і той же самий твір часто може мати ознаки, характерні для всіх трьох цих категорій. Об'єкти авторського права, визначені статтею 433 ЦКУ і статтею 6 Закону України «Про авторське

право та суміжні права», містять літературні й художні твори, а також інші види творів, такі як комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), переклади, адаптації, аранжування, збірники творів, інші твори. Твори є об'єктами авторського права без необхідності будь-яких формальностей щодо них і незалежно від їхньої завершеності, призначення чи цінності, а також способу чи форми їхнього вираження.

Об'єктами авторського права є твори у сфері літератури, мистецтва, науки, зокрема:

- 1) літературні твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо) у письмовій, електронній (цифровій) чи іншій формі;
- 2) виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори;
- 3) музичні твори з текстом і без тексту;
- 4) драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, музично-світлові шоу, циркові вистави, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, і їхні постановки;
- 5) театральні постановки, сценічні перероблення творів, зазначених у пункті 1 цієї частини, і оброблення нематеріальної культурної спадщини, придатні для сценічного показу;
- 6) аудіовізуальні твори;
- 7) тексти перекладів для озвучення (зокрема дублювання), субтитрування аудіовізуальних творів іншими мовами;
- 8) твори образотворчого мистецтва;
- 9) фотографічні твори;
- 10) твори ужиткового мистецтва, зокрема твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, художня ковка, ювелірні вироби тощо;
- 11) твори архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва й ландшафтних утворень;
- 12) твори художнього дизайну;
- 13) похідні твори;
- 14) збірки творів, збірки обробок нематеріальної культурної спадщини, енциклопедії та антології, збірки звичайних даних, інші складені твори, за умови що вони є результатом творчої діяльності за добором або упорядкуванням змісту;
- 15) ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, будівництва та інших сфер діяльності;
- 16) комп'ютерні програми;
- 17) бази даних (компіляції даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їхніх складових є результатом інтелектуальної діяльності;
- 18) інші твори.

Не охороняються авторським правом:

- 1) повідомлення про новини або інші факти, що мають характер звичайної пресінформації;
- 2) вираження народної творчості (фольклор);
- 3) акти органів державної влади, органів місцевого самоврядування, офіційні документи політичного, законодавчого, адміністративного й судового характеру (закони, укази, постанови, рішення, державні стандарти тощо), а також їхні проекти та офіційні переклади;
- 4) державні символи, державні нагороди; державні знаки, емблеми, символи і знаки органів державної влади, Збройних Сил України та інших військових формувань України, затверджені органами державної влади; символіка територіальних громад України, затверджена відповідними органами місцевого самоврядування;
- 5) грошові знаки;
- 6) розклади руху транспортних засобів, розклади телерадіопередач, телефонні довідники та інші аналогічні бази даних, що не відповідають критеріям оригінальності і на які поширюється право особливого роду (*sui generis*);
- 7) абрєвіатури;
- 8) фотографії, що не мають ознак оригінальності (не є фотографічними творами).

Проекти офіційних символів і знаків, зазначених у пунктах 4 і 5, до їхнього офіційного затвердження, розглядаються як твори образотворчого мистецтва, права на які охороняються відповідно до цього Закону.

Бази даних, що не є оригінальними, охороняються правом особливого роду (*sui generis*) відповідно до частин четвертої – шостої статті 21 цього Закону.

Неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (програмами), охороняються правом особливого роду (*sui generis*) відповідно до статті 33 цього Закону.

2.4. Особисті немайнові і майнові права автора

Особисті немайнові права автора:

- 1) право вимагати визнання свого авторства за допомогою належного зазначення імені автора в оригіналі і копіях твору й за будь-якого використання твору, якщо це практично можливо;
- 2) право забороняти під час будь-якого використання твору згадування свого імені, якщо автор твору бажає залишитися анонімом;
- 3) право обирати псевдонім, зазначати й вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора в оригіналі і копіях твору й за будь-якого використання твору;
- 4) право вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, зокрема супроводження твору ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо без згоди автора;
- 5) право надати назву твору або залишити його без назви;

б) право присвятити твір особі (особам), події або даті.

Особисті немайнові права належать лише автору й не можуть бути передані (відчужені) іншим особам і не переходять у спадщину.

Майнові права автора

1. Суб'єкт авторського права має право використовувати твір будь-яким способом (способами), а також виключне право дозволяти або забороняти використання твору іншими особами.

Способами використання твору є такі:

- 1) відтворення;
- 2) включення до складеного твору;
- 3) включення до іншого твору, крім складеного;
- 4) розповсюдження примірників твору;
- 5) імпорт примірників твору;
- 6) здавання в найм або позичка примірників твору;
- 7) публічне виконання, публічний показ, публічне демонстрування, публічне сповіщення, інтерактивне надання доступу публіці та інші способи доведення до загального відома публіки;
- 8) переклад;
- 9) перероблення, адаптація, аранжування та інші подібні зміни твору.

Цей перелік не є вичерпним.

Майнові права на твір, передбачені частиною першою цієї статті, можуть бути передано (відчужено) іншій особі на підставі закону чи правочину повністю (на всі способи використання твору на території всіх держав світу) або частково (на окремі способи використання твору на території всіх держав світу або на окремі способи використання твору на території окремих держав світу, або на всі способи використання твору на території окремих держав світу). Особа, до якої перейшли майнові права на твір у повному складі або частково, є суб'єктом авторського права в межах набутих прав.

Суб'єкт авторського права має право надати дозвіл на використання твору або розпоряджатися майновими правами на твір в інший спосіб, що не суперечить закону.

Незалежно від відчуження зазначених у частині першій цієї статті майнових прав на твір автор має право на справедливую винагороду за відповідні способи використання твору, визначену цим Законом і Законом України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав».

Право на справедливую винагороду належить лише автору, переходить лише до спадкоємців автора й не може бути передано (відчужено) іншим особам.

Майнові права на твір, який включено до складу іншого твору, не обмежуються у зв'язку із створенням та/або використанням такого іншого твору.

Якщо примірники твору в законний спосіб введено в цивільний обіг за допомогою їхнього першого продажу в Україні, допустиме подальше відчуження

цих примірників без згоди суб'єкта авторського права й без сплати винагороди (вичерпання прав), крім оригіналів творів мистецтва, подальше відчуження яких здійснюється із сплатою винагороди за право слідування відповідно до статті 30 цього Закону. Дія положень цієї частини не поширюється на інтерактивне надання доступу публіці до твору.

У разі якщо автор під час здійснення запису виконання надає згідно з договором дозвіл виробнику фонограми, виробнику відеограми на відтворення примірників фонограми, відеограми, вважається, якщо інше не зазначено в договорі, що автор надає виробнику фонограми чи виробнику відеограми виключне право на прокат примірників запису твору. Водночас за автором зберігається право на одержання справедливої винагороди за прокат запису твору.

Розміщення гіперпосилання (зокрема гіперпосилань у формі сукупності гіперпосилань в одному файлі (списки для прослуховування та/або перегляду) та/або фреймінгу, якщо такі дії стосуються твору, що був попередньо правомірно розміщений без обмеження доступу на вебсайті (вебсторінці), на який направляє гіперпосилання та/або фреймінг, так, щоб представники публіки могли отримати доступ до цього об'єкта з місця та в час, обрані ними індивідуально, не є використанням твору. Якщо твір було попередньо правомірно розміщено з обмеженнями доступу на вебсайті (вебсторінці), на який направляє гіперпосилання та/або фреймінг, а гіперпосилання та/або фреймінг дозволяє обійти такі обмеження доступу, дії з розміщення таких гіперпосилань (зокрема гіперпосилань у формі сукупності гіперпосилань в одному файлі (списки для прослуховування та/або перегляду) та/або фреймінгу є використанням твору способом інтерактивного надання доступу. Розміщення гіперпосилання (зокрема гіперпосилань у формі сукупності гіперпосилань в одному файлі (списки для прослуховування та/або перегляду) та/або фреймінгу, якщо такі дії стосуються твору, що був попередньо неправомірно розміщений на вебсайті (вебсторінці), на який направляє гіперпосилання та/або фреймінг, за умови якщо таке гіперпосилання та/або фреймінг розміщено з метою одержання прибутку та/або з усвідомленням незаконного характеру дій із розміщення гіперпосилання та/або фреймінгу, визнається використанням твору способом інтерактивного надання доступу.

2.5. Авторське право на службовий твір і твір, створений за замовленням

Авторське право на службовий твір і твір, створений на замовлення, регулюється окремими правовими нормами в багатьох країнах. У багатьох юрисдикціях службовий твір виникає внаслідок творчої діяльності особи в межах її службових обов'язків. Зазвичай право на такий твір належить роботодавцеві, а не конкретному працівнику, який його створив. Особа, яка створює службовий твір, часто отримує зарплату або іншу винагороду від свого роботодавця, але власницею авторських прав стає саме організація (роботодавець).

У разі твору на замовлення авторство і право на твір належать творцеві, який його створив. Роботодавець може мати обмежені права, зазначені в контракті або законодавстві. Творець на замовлення зазвичай отримує винагороду від

замовника за створення твору, і він може утримувати авторські права або передати їх у частковому або повному обсязі, визначеному угодою.

Важливо враховувати, що деталі правового статусу службового твору і твору на замовлення можуть варіюватися залежно від конкретної юрисдикції та умов угоди між сторонами. Наприклад, в Україні особливості авторського права на службовий твір і твір, створений за замовленням, визначаються ст. 14 і 15 Закону України «Про авторське право та суміжні права».

Авторське право на службовий твір

1. Особисті немайнові авторські права на службовий твір належать працівникові, творчою працею якого створено такий твір.

2. Майнові права на службовий твір переходять до роботодавця з моменту створення службового твору в повному складі, якщо інше не передбачено цим Законом, трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір, укладеним між працівником (автором) і роботодавцем.

Якщо майнові права на твір переходять до роботодавця, працівник, який є автором службового твору, має право на винагороду. Якщо посадові обов'язки працівника прямо передбачають створення службових творів відповідних видів, авторська винагорода за створення й використання таких творів, а також за перехід прав на них може бути включена до заробітної плати працівника відповідно до договору між працівником і роботодавцем.

3. Роботодавець має право доручити іншій особі завершити незавершений службовий твір, вносити зміни в завершений службовий твір, супроводжувати службовий твір ілюстраціями, передмовами, післямовами тощо, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір.

Авторське право на твір, створений за замовленням

1. Особисті немайнові авторські права на твір, створений за замовленням, належать автору.

2. Майнові права на твір, створений за замовленням, переходять до замовника з моменту створення твору в повному складі, якщо інше не передбачено договором замовлення. Майнові права інтелектуальної власності на твір образотворчого мистецтва, створений за замовленням (крім твору, спеціально створеного як елемент комп'ютерної програми), належать його автору, якщо інше не встановлено договором або законом.

3. Якщо майнові права на твір переходять до замовника, автор має право на винагороду.

4. Замовник має право вносити зміни до твору, створеного за замовленням, супроводжувати його ілюстраціями, передмовами, післямовами тощо, якщо інше не передбачено договором замовлення.

2.6. Вільне використання творів

У всіх випадках використання твору, авторські немайнові права залишаються у власності творця, зокрема його ім'я, яке треба зазначати. Згідно із законом деякі випадки використання твору можуть бути без згоди автора, а саме:

- 1) цитування або короткі уривки з опублікованих творів;
- 2) використання опублікованих статей із поточних економічних, політичних, релігійних і соціальних питань у пресі й під час публічного виконання;
- 3) фотографування або відеозапис творів на поточних подіях для інформаційного висвітлення;
- 4) включення в каталоги, подані на виставках, аукціонах чи ярмарках, без комерційних цілей;
- 5) виготовлення рельєфно-крапкових шрифтів для людей із порушенням зору, а також аудіодокументів та аудіокниг;
- 6) поповнення бібліотечних фондів спеціалізованих бібліотек, навчальних закладів і центрів реабілітації для осіб з інвалідністю без комерційних цілей;
- 7) публічне виконання музичних творів під час офіційних і релігійних церемоній;
- 8) використання літературних, художніх, музичних та інших творів для створення пародій, попури чи карикатур без комерційних цілей;
- 9) вільне відтворення творів бібліотеками та архівами без згоди автора в межах певних умов: для освітніх, навчальних чи приватних досліджень; для збереження, відновлення або заміни примірників у разі втрати, пошкодження або непридатності для використання.

Важливо враховувати, що у всіх випадках відтворення дозволяється лише в межах, якщо це не має систематичного характеру.

2.7. Об'єкти, зміст і суб'єкти суміжних прав

Використання об'єктів суміжних прав у цивільному обігу визначається унікальними аспектами, що властиві тільки цій категорії об'єктів інтелектуальної власності. Закріплення цих особливостей у відповідних правових нормах є необхідним для коректного правового оцінювання об'єкта інтелектуальної власності й забезпечення його належного юридичного захисту. Порушення суміжних прав призводить до відповідальності, яка передбачена законодавством про інтелектуальну власність.

Основною характеристикою об'єктів суміжних прав є їхнє похідне походження й залежність від об'єктів авторського права, і це визначає їхню назву. Запровадження суміжних прав було викликано необхідністю розширення можливостей подання творів, що є об'єктом авторського права, за допомогою їхнього виконання, запису на плівку або передання за допомогою сигналів мовлення. З метою захисту прав виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення від неправомірного використання результатів їхньої інтелектуальної діяльності вони визнаються об'єктами суміжних прав.

Виконавці можуть користуватися своїми правами, забезпечуючи дотримання прав автора твору, який вони виконують. Виробники фонограм, організації ефірного або кабельного мовлення здійснюють свої права в межах угод із виконавцями та авторами творів, що записуються або транслюються.

Для виникнення й реалізації суміжних прав не вимагається виконання будь-яких додаткових формальностей, таких як реєстрація чи повідомлення відповідними державними органами чи організаціями. Охорона суміжних прав ґрунтується на самому факті створення відповідних об'єктів інтелектуальної власності. Виникнення суміжних прав пов'язане з певними умовами, передбаченими законодавством України.

Важливо відзначити, що термін «суміжні права» використовується в правових системах романо-германської групи, оскільки англосаксонська система (зокрема, у законодавстві США та Англії) використовує загальний термін «монопольне використання» для всіх видів інтелектуальної власності, зокрема права виконавців та організацій мовлення.

Об'єктами суміжних прав, незалежно від призначення, змісту, способу й форми вираження, є такі:

1) виконання (є втіленням твору в життя його виконанням або виконавчим використанням, зазвичай за допомогою артистів, виконавців чи інших осіб. Це може містити в собі виконання музичних творів, театральних постановок, танців, виконавчу роботу в межах аудіовізуальних проєктів та інші форми втілення творів мистецтва);

2) фонограма (являє собою фіксований аудіозапис на будь-якому матеріальному носії, який містить звукові послідовності, зазвичай музичні твори або звукові ефекти. Вона є результатом фонографування й може містити записи виконань музичних композицій, аудіокниг, розмов, звукових ефектів та інших звукових матеріалів);

3) відеограма (відеограма є фіксованою візуальною й аудіозаписом на будь-якому матеріальному носії, яка містить зображення і звукові елементи. Це може бути відеокліп, фільм, телепередача або будь-яке інше візуальне творіння, яке поєднує аудіо- й візуальні компоненти);

4) програма організації мовлення (це заздалегідь розроблений план аудіо- або візуальних передач, який містить розклад і зміст трансляцій, зокрема різноманітні програми, рекламні блоки, новини, розважальні шоу тощо. Ця програма може бути використана організацією мовлення (телерадіокомпанією) для планування й реалізації ефективної трансляції).

Зміст і суб'єкти суміжних прав

1. Суміжні права становлять:

1) суміжні права виконавця – особисті немайнові права виконавця й майнові права на виконання;

2) суміжні права виробника фонограми – право на ім'я (найменування) виробника фонограми й майнові права на фонограму;

3) суміжні права виробника відеограми – право на ім'я (найменування) виробника відеограми й майнові права на відеограму;

4) суміжні права організації мовлення – право на найменування організації мовлення й майнові права на програму організації мовлення.

2. Суб'єктами суміжних прав є такі:

1) виконавець (первинний суб'єкт суміжних прав на виконання), спадкоємці виконавця та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнових прав на виконання на підставі договору або закону;

2) виробник фонограми (первинний суб'єкт суміжних прав на фонограму), спадкоємці (правонаступники) виробника фонограми та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнових прав на фонограму на підставі договору або закону;

3) виробник відеограми (первинний суб'єкт суміжних прав на відеограму), спадкоємці (правонаступники) виробника відеограми та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнових прав на відеограму на підставі договору або закону;

4) організація мовлення (первинний суб'єкт суміжних прав на програму організації мовлення), правонаступники організації мовлення та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнових прав на програму організації мовлення на підставі договору або закону.

2.8. Процес виникнення і реєстрації авторських прав на наукові твори

Авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення.

Твір вважають створеним із моменту первинного надання йому будь-якої об'єктивної форми (письмової, речової, електронної (цифрової) тощо).

За відсутності доказів іншого автором твору вважається фізична особа, ім'я якої, як автора, зазначено в оригіналі або копії твору (презумпція авторства).

Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація авторського права чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей.

Суб'єкт авторського права для повідомлення про свої майнові права може використовувати знак охорони авторського права, що складається з латинської літери «С», обведеної колом – ©, поряд із яким зазначаються ім'я (найменування) суб'єкта майнових прав на твір, рік першого опублікування твору.

Якщо твір опубліковано анонімно чи під псевдонімом (крім випадку, якщо псевдонім однозначно ідентифікує автора), видавець твору (його ім'я чи назва (найменування) мають бути зазначені у примірниках твору) вважається представником автора й має право здійснювати майнові права автора до моменту, поки автор такого твору не заявить про своє авторство.

Суб'єкт авторського права для засвідчення належних йому особистих немайнових прав та/або майнових прав на твір (оприлюднений чи неоприлюднений), факту й дати його опублікування, набуття майнових прав на твір на підставі договору або закону може зареєструвати своє авторське право на твір у відповідному

державному реєстрі. Кожна із сторін укладеного договору, що стосується майнових прав на твір, має право зареєструвати договір у відповідному державному реєстрі.

Державна реєстрація авторського права й договорів, які стосуються майнових прав на твір, здійснюється НОІВ відповідно до затвердженого Установою порядку.

За підготовку НОІВ до державної реєстрації авторського права й договорів, які стосуються майнових прав на твір, сплачуються збори, розміри яких визначає Кабінет Міністрів України. Зазначені збори зараховуються до бюджетів у порядку, установленому Бюджетним кодексом України.

Про реєстрацію авторського права на твір НОІВ видають свідоцтво. Про реєстрацію договору, що стосується майнових прав на твір, НОІВ ухвалює рішення.

Особа, яка володіє матеріальним об'єктом, у якому втілено (зафіксовано) твір, не має права перешкоджати особі, якій належать майнові права на твір, у державній реєстрації авторського права.

2.9. Засоби захисту від плагіату і незаконного використання наукових праць

Існує кілька засобів захисту від плагіату й незаконного використання наукових праць. Ось деякі з них:

1) *реєстрація авторських прав*: автор може зареєструвати свою наукову працю в органах авторського права. Реєстрація надає додаткові правові переваги в разі порушення авторських прав;

2) *публікації в рецензованих журналах*: публікація наукової праці у визначених і рецензованих наукових журналах може служити як засіб визнання авторства і встановлення пріоритету;

3) *використання антиплагіатних інструментів*: існують онлайн-сервіси і програми, такі як Turnitin, Grammarly, Unicheck, які дозволяють перевіряти текст на плагіат і незаконне використання;

4) *використання належних цитат і посилань*: автор може використовувати цитування й посилання для визначення джерел і визнання попередньої праці;

5) *укладання ліцензій і договорів*: автор може встановити умови використання своєї праці за допомогою укладання ліцензій чи договорів з іншими особами;

6) *розміщення у відкритих електронних архівах*: розміщення наукових праць у відкритих електронних архівах дозволяє широкому загалу використовувати роботу, а водночас зберігає контроль за її використанням;

7) *підтримка стандартів академічної етики*: самі автори й науковці можуть ураховувати найвищі стандарти етики під час викладання та використання наукової інформації.

Ці засоби можуть використовуватися окремо чи в комбінації для ефективного захисту від плагіату й незаконного використання наукових праць.

2.10. Вплив цифровізації і відкритого доступу на захист авторських прав

Цифровізація й відкритий доступ значно впливають на захист авторських прав у сучасному інформаційному середовищі. Ось деякі аспекти впливу цих тенденцій:

1) *ефективність відкритого доступу (Open Access)*: забезпечення відкритого доступу може збільшити видимість і цитованість наукових праць, сприяючи поширенню знань. Це може бути позитивно для авторів, які бажають зробити свої дослідження більш доступними і впливовими;

2) *збільшення ризику порушень*: за деяких умов відкритий доступ може збільшити ризик незаконного використання або плагіату, оскільки матеріали стають більш доступними;

3) *необхідність виваженості*: автори можуть установлювати ліцензії, які чітко визначають умови використання їхніх творів за умови відкритого доступу, зберігаючи контроль над використанням своєї інтелектуальної власності;

4) *використання технологій для виявлення плагіату*: розроблення і впровадження технологій для виявлення плагіату може зробити процес відкритого доступу безпечнішим і допомогти в ідентифікації порушень авторських прав;

5) *використання технологій управління цифровими правами (DRM)*: автори й видавці можуть використовувати технології DRM для контролю доступу і використання своїх цифрових творів;

6) *захист через платформи й репозиторії*: великі наукові репозиторії і платформи можуть упроваджувати заходи безпеки та контролю доступу для захисту авторських прав;

7) *зміни в бізнес-моделях*: з цифровізацією змінюються бізнес-моделі у сфері видавництва й розповсюдження інформації, що може впливати на умови використання творів і розподіл винагороди;

8) *підвищення свідомості авторів*: важливо, щоб автори були освіченими щодо їхніх прав і можливих ризиків у разі використання відкритого доступу.

Список використаної літератури

1. Centro de prensa. *Яремчук і партнери* : офіційний сайт. URL: <https://ayaremchuk.com/sp/press-center/597-shcho-take-prezumptsiya-avtorstva.html>; <https://acmc.ua/vilne-vykorystannya-tvoriv-u-yakyh-vypadkah-mozhna-ne-pytaty-dozvolu-avtora>.

2. Авторське право в Україні: основні принципи та процедури. *Інтелектуальне Право Юридична Компанія Inseinin* : офіційний сайт. URL: <https://inseinin.com.ua/tpost/sb9omay3h1-avtorske-pravo-v-ukran-osnovn-printsipi>.

3. Коноваленко В. Вільне використання творів: у яких випадках можна не питати дозволу автора у виданнях навчального характеру. *Юридична газета онлайн* : офіційний сайт. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/vilne-vikoristannya-literaturnih-i-hudozhnih-tvoriv-bez-zgodi-avtora-u-vidannyah-navchalnogo-harakte.html>.

4. Порядок державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються майнових прав на твір, затверджений наказом Міністерства економіки від 16 серпня 2023 року № 11319. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/RE40816?an=17>.

5. Право інтелектуальної власності : підруч. / А. В. Аксютіна, Л. В. Межевська, О. В. Нестерцова-Собакаръ та ін. ; за заг. ред. і передм. д-ра юрид. наук, доц. Т. В. Ярошевської. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 336 с.

6. Про авторське право та суміжні права : Закон України від 1 груд. 2022 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T222811>.

РОЗДІЛ 3

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ НА НАУКОВЕ ВІДКРИТТЯ, РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКУ ПРОПОЗИЦІЮ, КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ

3.1. Значення інтелектуальної власності у стимулюванні наукових досягнень

Інтелектуальна власність як каталізатор інновацій

Інтелектуальна власність служить фундаментальним каталізатором інновацій і творчості, забезпечуючи правову основу, у якій творці можуть отримувати визнання й винагороду за свої зусилля. Система правової охорони заохочує винахідників, науковців і підприємців розширювати межі знань, брати на себе дослідницькі ризики й ділитися своїми відкриттями зі світовою спільнотою.

Головний механізм стимулювання полягає в наданні виключних прав творцям. Закони про інтелектуальну власність створюють економічні стимули для інвестицій у дослідження й розробки, а також для створення нових наукових праць і технологічних рішень. Це, зі свого боку, стимулює інноваційний розвиток і сприяє прогресу в різних сферах – від біотехнологій і медицини до інформаційних технологій та інженерії.

Економічні стимули наукової діяльності

Права інтелектуальної власності дозволяють науковцям монетизувати свої розробки, гарантуючи можливість отримання справедливої винагороди за інтелектуальну працю. Цей фінансовий стимул має кілька важливих наслідків.

Професійна мотивація – заохочує дослідників присвячувати час, енергію й ресурси розвитку наукових проєктів.

Інституційна підтримка – створює економічну основу для функціонування дослідницьких установ.

Суспільна користь – забезпечує трансфер технологій від лабораторій до реального сектору економіки.

Вплив на економічне зростання і конкурентоспроможність

Надійний захист інтелектуальної власності безпосередньо впливає на економічне зростання й міжнародну конкурентоспроможність країни за допомогою декількох механізмів:

1. Стимулювання інвестицій.

Коли компанії та інвестори впевнені, що їхні інноваційні розробки будуть захищені, вони активніше інвестують у дослідження й розробки. Це призводить до створення нових продуктів, послуг і технологій, стимулює економічне зростання, створює високотехнологічні робочі місця й підвищує загальний рівень життя.

2. Залучення талантів.

Надійні системи інтелектуальної власності приваблюють таланти й заохочують підприємництво. Дослідники та інноватори охочіше працюють у юрисдикціях із потужним захистом прав, що створює позитивну міграцію інтелектуального капіталу.

3. Міжгалузева співпраця.

Захист інтелектуальної власності сприяє співпраці між промисловістю й науковими установами. Чіткі правила розподілу прав дозволяють підприємствам і університетам ефективно співпрацювати, обмінюватися знаннями й ресурсами для розроблення проривних технологій.

Міжнародний досвід управління інтелектуальною власністю в наукових проєктах

Голландська модель (ZonMw)

Нідерландський спонсор наукових досліджень ZonMw упровадив збалансовану політику щодо прав інтелектуальної власності.

Базовий принцип – права інтелектуальної власності, отримані від проєкту, належать дослідницькій установі.

Механізм контролю – якщо права не використовуються належно, ZonMw може втручатися для посилення впливу дослідження.

Державно-приватне партнерство – за такого фінансування дослідницька організація повинна мати потужну правову позицію.

Юридична підтримка – інститутам рекомендовано звертатися за експертизою до ZonMw для запобігання неправомірному використанню результатів приватними компаніями.

Європейські стандарти (Horizon 2020)

Європейська служба підтримки прав інтелектуальної власності розробила комплексні рекомендації для проєктів Horizon 2020.

Обов'язкові елементи дослідницьких пропозицій

Опис механізмів захисту результатів від несанкціонованого комерційного використання.

Організація володіння й доступу до прав у багатоцентрових дослідженнях, зокрема:

- економічні умови розподілу прав;
- механізми спільної власності;
- процедури ліцензування третім сторонам.

Заходи забезпечення конфіденційності на всіх етапах проєкту

Структура управління правами, що може містити:

- 1) комітет із використання та інтелектуальної власності;

- 2) спеціалізованого менеджера з питань ІВ;
- 3) консультаційний орган зовнішніх експертів із промисловості.

3.2. Визначення наукового відкриття і його відмінності від інших видів інтелектуальної власності

Наукові відкриття формують фундамент людського прогресу протягом тисячоліть. Від революційних концепцій, таких як закон всесвітнього тяжіння і структура ДНК, до розроблення вакцин і розуміння людської психіки – наука безперервно розширює межі нашого знання й покращує якість життя. Наукове відкриття – це встановлення невідомих раніше об'єктивно наявних закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни в рівень пізнання (табл. 3.1). Як зазначає професор Лі Екленд зі Школи життя та наук про навколишнє середовище Університету Дікіна: «Наукові відкриття – це постійний процес. Щоразу, коли ми проводимо експеримент, ми знаходимо щось нове».

Процес наукового відкриття

Дослідницький підхід. Наукове дослідження – це нелінійний процес пізнання, а не просто рух від гіпотези до висновку. Малі відкриття відбуваються щоденно в лабораторіях по всьому світу, але справжнє розуміння часто приходить лише після багаторічної роботи численних дослідницьких груп. Головні елементи процесу відкриття:

- *креативне поєднання* – дослідження двох, здавалося б, непов'язаних концепцій часто відкриває шлях до прориву;
- *спостережливість* – уважність до деталей та аномалій в експериментальних даних;
- *інтуїція і творчість* – наука є творчим процесом, що вимагає нестандартного мислення.

Приклад із практики: професор Екленд описує випадок у своїй лабораторії, коли дві ідентичні групи клітин поводитися по-різному. Детальне дослідження виявило, що умови культивування можуть «вмикати» або «вимикати» ракові властивості клітин – відкриття, яке раніше не було продемонстровано. Верифікація наукових відкриттів. Рецензування (peer review) є золотим стандартом оцінювання наукових досягнень. Процес містить у собі:

- *експертне оцінювання* – подання роботи фахівцям галузі для критичного аналізу;
- *перевірка методології* – оцінювання коректності експериментальних підходів;
- *узгодженість із наявними знаннями* – визначення місця відкриття в системі наукового знання;
- *реплікація* – відтворення результатів незалежними дослідницькими групами.

Випадкові відкриття в науці

Олександр Флемінг відкрив пеніцилін у 1928 році, коли випадкове забруднення цвілью чашок Петрі сприяло виявленню антибіотичних властивостей грибка. Випередження часу: деякі відкриття занадто революційні для негайного сприйняття. Барбара МакКлінток у 1940-х роках відкрила мобільність генів – концепцію, яка була визнана лише через десятиліття.

Таблиця 3.1 – Відмінності наукового відкриття від інших об’єктів інтелектуальної власності

Характеристика	Наукове відкриття	Інші об’єкти ІВ (наприклад, винаходи / патенти, літературні й художні твори)
Природа об’єкта	Нове знання про об’єктивну реальність. Виявлення чинних закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу. Фундаментальний характер	Конкретні технічні рішення, твори, знаки тощо. Створення нових об’єктів (пристроїв, способів, художніх форм). Прикладний або творчо-художній характер
Правовий режим	Не підлягає виключному майновому захисту. Результати стають надбанням людства. Вільний доступ для подальших досліджень. Визнання авторства через наукову спільноту й цитування	Надання виключних майнових прав власнику. Обмежений доступ без дозволу правовласника. Можливість комерційної експлуатації. Формальна реєстрація прав (патент, свідоцтво)
Процедура оформлення	Не потребує формальної державної реєстрації. Визнання за допомогою: – публікації в рецензованих журналах; – рецензування науковою спільнотою; – включення до наукових баз даних	Вимагає: – подання заявки до уповноваженого органу; – сплати мита і зборів; – експертизи та отримання охоронного документа (патент, свідоцтво)
Термін охорони	Безстроково (авторство визнається назавжди). Використання вільне з моменту публікації. Суспільне надбання одразу після оприлюднення	Обмежений: – патент на винахід – 20 років від дати подання заявки; – авторське право на твір – життя автора + 70 років після його смерті. Після закінчення терміну – суспільне надбання

Значення для наукової спільноти

Наукові відкриття формують базис для технологічного прогресу:

- створюють теоретичну основу для прикладних розробок;
- стимулюють міждисциплінарні дослідження;
- формують нові напрями наукового пошуку;
- забезпечують накопичення й передання знань.

3.3. Правовий захист наукових відкриттів

Відповідно до ст. 457 ЦК України науковим відкриттям є встановлення невідомих раніше, але об'єктивно наявних закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу, що вносять докорінні зміни в рівень наукового пізнання. На міжнародному рівні наукові відкриття відповідно до пункту ст. 2 Конвенції про заснування ВОІВ, ухваленої на дипломатичній конференції 14 липня 1967 р., наукові відкриття включено до об'єктів інтелектуальної власності. Уперше визначення поняття відкриття було подано в Положенні про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції від 21 серпня 1973 р. № 584, затверджене Радою Міністрів СРСР, і майже тотожно відтворено в ст. 457 ЦК України. Об'єктами відкриттів є закономірності, властивості та явища світу.

Наукове відкриття як один із нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності має особливу характеристику. Оскільки його об'єктом є виявлення раніше невідомих, але об'єктивно наявних закономірностей, властивостей і явищ у матеріальному світі, що вносять значущі зміни в рівень наукового пізнання, наукове відкриття не підлягає привласненню окремою особою – автором, але є колективним надбанням суспільства. Право на наукове відкриття оформлюється дипломом. Цей документ підтверджує:

- визнання встановлених закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу як наукового відкриття;
- пріоритетність цього наукового відкриття;
- авторство на наукове відкриття (у разі співавторства диплом видаватиметься для кожного автора з указанням інших співавторів).

Диплом на наукове відкриття містить інформацію про назву наукового відкриття, дату пріоритету, дані про автора (або співавторів), заявника й дату подання заявки на наукове відкриття.

3.4. Раціоналізаторська пропозиція як форма інновації, правовий захист

Термін «раціоналізаторська» походить від латинського слова «ratio», що означає «розум». Отже, раціоналізаторська пропозиція являє собою розумну ідею, спрямовану на вдосконалення різних виробничих процесів. Зазвичай такі пропозиції стосуються виробництва й охоплюють удосконалення техніки, технології, матеріалів тощо. Однак вони також можуть належити до інших видів суспільно корисної діяльності.

Відповідно до частини 1 статті 481 Цивільного кодексу України раціоналізаторською пропозицією вважається юридично визнана пропозиція, що містить технологічне (технічне) або організаційне рішення в будь-якій сфері діяльності юридичної особи. Правове регулювання раціоналізаторських пропозицій передбачене переважно в межах угод. Центральним актом у цій галузі є Цивільний кодекс України, зокрема глава 41.

Суб'єкти права на раціоналізаторську пропозицію містять:

– автор або співавтори: Це можуть бути як фізичні особи (не обов'язково працівники підприємства, що подає заявку), так і будь-які інші фізичні особи, які внесли творчий вклад у створення раціоналізаторської пропозиції. Права на раціоналізаторську пропозицію автор передає підприємству за договором і отримує за це винагороду;

– юридична особа, яка прийняла пропозицію – це юридична особа, яка визнала і прийняла раціоналізаторську пропозицію для подальшого використання чи реалізації.

Автором раціоналізаторської пропозиції визнається лише фізична особа, творча праця якої призвела до створення цієї пропозиції. Юридична особа не може бути автором. Пропозицію може подати як працівник юридичної особи, так і будь-яка інша фізична особа. У разі співавторства між авторами повинен бути укладений договір щодо користування правами на раціоналізаторську пропозицію.

Не визнаються авторами ті фізичні особи, які не внесли особистого творчого вкладу у створення раціоналізаторської пропозиції, а лише надали технічну, організаційну чи матеріальну допомогу або сприяли оформленню прав на пропозицію та її використання.

Щодо видачі свідоцтва на раціоналізаторську пропозицію, підприємство, яке прийняло заяву, повинно зареєструвати пропозицію і в місячний термін віддати реєстрації ухвалити рішення щодо її визнання. Після цього авторам (співавторам) має бути видане свідоцтво на раціоналізаторську пропозицію.

3.5. Визначення комерційної таємниці та її роль у науковій галузі. Засоби захисту комерційної таємниці і використання в дослідницьких проєктах

Комерційна таємниця – це будь-яка практика чи процес компанії, про які зазвичай невідомо за межами компанії. Інформація, яка вважається комерційною таємницею, дає компанії конкурентну перевагу над її конкурентами та часто є продуктом внутрішніх досліджень і розробок.

Щоб юридично вважатися комерційною таємницею в Сполучених Штатах, компанія повинна докласти розумних зусиль, щоб приховати інформацію від громадськості; таємниця сама собою повинна мати економічну цінність, а комерційна таємниця повинна містити інформацію. Комерційна таємниця є частиною інтелектуальної власності компанії. На відміну від патенту, комерційна таємниця не є публічною.

Комерційна таємниця може набувати різноманітних форм, як-от запатентований процес, інструмент, зразок, дизайн, формула, рецепт, метод або практика, які не є очевидними для інших і можуть використовуватися як засіб для створення підприємства, яке пропонує перевагу над конкурентами або забезпечує цінність для клієнтів.

Комерційні секрети визначаються по-різному залежно від юрисдикції, але всі вони мають такі спільні характеристики:

- вони не є публічною інформацією;
- їхня секретність забезпечує економічну вигоду їхньому власнику;
- їхня секретність активно охороняється.

Якщо власник комерційної таємниці не в змозі захистити таємницю або якщо таємниця була незалежно виявлена, розголошена або стала загальновідомою, захист таємниці знімається.

Бувши конфіденційною інформацією (як комерційні таємниці відомі в деяких юрисдикціях), комерційні таємниці є «секретними документами» ділового світу, так само як надсекретні документи ретельно охороняються державними установами.

Засоби захисту комерційної таємниці і використання в дослідницьких проєктах

У ЄС Практика збереження конфіденційності бізнес-інформації (ноу-хау) сягає глибини століть. Юридичні інструменти для захисту комерційних таємниць, незалежно від того, визначені вони як частина прав інтелектуальної власності чи ні, існують у багатьох країнах. Рівень захисту, наданий конфіденційній інформації, не можна порівняти з іншими сферами законодавства про інтелектуальну власність, такими як патенти, авторські права й товарні знаки, але, у принципі, він може застосовуватися необмежено, а не лише протягом обмеженого періоду. Захист комерційних таємниць відрізняється від країни до країни більше, ніж в інших галузях законодавства про права інтелектуальної власності, і може бути навіть більш вигідним і дешевшим, ніж пошук офіційного патентного захисту. Із 2016 року існує правова база ЄС, а саме Директива (ЄС) 2016/943 про захист нерозкритих ноу-хау й комерційної інформації (комерційної таємниці) від їхнього незаконного придбання, використання й розголошення.

Засоби захисту комерційної таємниці та їхнє використання в дослідницьких проєктах можуть бути головними для збереження конфіденційності та ефективного використання інтелектуальної власності. Нижче наведено декілька засобів захисту комерційної таємниці та їхнє можливе використання в контексті наукових досліджень:

- 1) використання конфіденційних угод та умов контрактів для зобов'язання сторін утримувати таємницю;
- 2) отримання патентів на ті аспекти технології чи винаходу, які можуть бути захищені патентним правом;
- 3) обмеження доступу до конфіденційної інформації і встановлення різних рівнів доступу для здійснення контролю;
- 4) застосування шифрування для захисту передання і зберігання конфіденційної інформації;
- 5) вивчення та аналіз патентів і технологій конкурентів для уникнення порушень і підтримання конкурентоспроможності;

- 6) розголошення лише обмеженої кількості інформації, необхідної для привертання інвестицій чи партнерства, зберігаючи решту в секреті;
- 7) розроблення бізнес-моделей, які передбачають обмежене розголошення й контрольоване використання комерційної інформації;
- 8) розроблення стратегій інтелектуальної власності, які враховують комерційну таємницю;
- 9) установлення партнерських відносин з умовою нерозголошення для обміну інформацією.

3.6. Вплив глобалізації на захист інтелектуальної власності в науковій сфері

Глобалізація фундаментально змінила ландшафт прав інтелектуальної власності, створивши як нові можливості, так і безпрецедентні виклики. Різке зростання міжнародної торгівлі та економічної інтеграції призвело до критичної потреби в стандартизованому захисті інтелектуальної власності на глобальному рівні.

Основні напрями впливу глобалізації на інтелектуальну власність

Транскордонний обмін технологіями та інноваціями

Глобалізація стимулює безпрецедентний потік технологій та інновацій через національні кордони. Це проявляється за допомогою:

- *міжнародного ліцензування* – передання прав на використання об'єктів інтелектуальної власності між країнами;
- *спільних підприємств* – створення міжнародних альянсів для спільного розроблення й комерціалізації інновацій;
- *дослідницьких колаборацій* – об'єднання наукових потенціалів різних країн для вирішення глобальних викликів;
- *технологічного трансферу* – передання know-how і технічних рішень від розвинутих країн до тих, що розвиваються.

Виклики цифрової епохи

Глобальне поширення інформації й легкість цифрової комунікації створили нову реальність для захисту інтелектуальної власності.

Головні проблеми

Цифрове піратство – несанкціоноване копіювання й розповсюдження цифрового контенту.

Контрафактна продукція – виробництво підробок у промислових масштабах.

Транскордонний характер порушень – складність переслідування порушників у різних юрисдикціях.

Швидкість поширення – миттєве розповсюдження незаконних копій через інтернет.

Боротьба з цими явищами вимагає скоординованої міжнародної співпраці, оскільки протиправна діяльність легко долає національні кордони.

Гармонізація правового захисту

Глобальна стандартизація

Необхідність узгодженості захисту інтелектуальної власності в різних юрисдикціях призвела до активних зусиль щодо гармонізації:

- *уніфікація процедур* – створення єдиних стандартів реєстрації та охорони прав;
- *взаємне визнання* – визнання прав, наданих в одній країні, іншими державами;
- *спільні стандарти захисту* – установлення мінімальних рівнів охорони для всіх учасників;
- *рівні умови для бізнесу* – забезпечення справедливої конкуренції на глобальному ринку.

Роль міжнародних організацій

Головні інституції

Всесвітня організація інтелектуальної власності (WOIP) – координація глобальної політики у сфері ІВ.

Світова організація торгівлі (COT) – регулювання торговельних аспектів прав інтелектуальної власності.

Регіональні організації – ЄС, ASEAN, інші регіональні об'єднання.

Баланс інтересів у глобалізованому світі

Доступ до знань vs. захист прав.

Глобалізація загострила дилему між захистом інтелектуальної власності й забезпеченням доступу до знань.

Аргументи за посилення захисту

Стимулювання інновацій за допомогою гарантії повернення інвестицій.

Захист інтересів творців і винахідників.

Підтримання якості й безпеки продукції.

Аргументи за розширення доступу

Право на освіту й доступ до інформації.

Збереження культурної спадщини й розмаїття.

Потреби країн, що розвиваються, у доступі до технологій.

Забезпечення доступу до життєво важливих ліків.

Вплив транснаціональних корпорацій

Транснаціональні корпорації відіграють визначальну роль у формуванні глобальної політики інтелектуальної власності:

- *лобіювання законодавства* – просування корпоративних інтересів на національному й міжнародному рівнях;
- *формування стандартів* – установлення де-факто стандартів за допомогою ринкової влади;
- *контроль над головними технологіями* – концентрація патентів у руках обмеженого кола компаній;
- *питання справедливості* – дебати щодо балансу інтересів великих корпорацій та інших учасників ринку.

Технологічні виклики та адаптація

Нові технології – нові проблеми.

Швидкий розвиток технологій постійно випереджає правове регулювання.

Актуальні виклики

Штучний інтелект – питання авторства творів, створених ШІ.

Блокчейн – нові форми фіксації й передання прав.

Big Data – захист баз даних і приватності.

3D-друк – легкість відтворення фізичних об'єктів.

Інтернет речей – захист убудованого програмного забезпечення.

Адаптація правових механізмів

Відповідь на технологічні виклики містить:

- *оновлення законодавства* – внесення змін до чинних норм;
- *створення нових правових інструментів* – розроблення спеціального регулювання;
- *гнучка інтерпретація* – адаптація чинних норм до нових реалій;
- *превентивне регулювання* – спроби передбачити майбутні виклики.

Міжнародне вирішення спорів

Збільшення транскордонних транзакцій породжує зростання спорів, що виходять за межі національної юрисдикції.

Типові конфлікти

Паралельний імпорт і вичерпання прав.

Конфлікти юрисдикцій за онлайн-порушень.

Визначення застосовного права.

Виконання рішень в іноземних юрисдикціях.

Механізми вирішення

Центр арбітражу й посередництва BOIV – спеціалізована установа для вирішення спорів у сфері ІВ.

Міжнародний комерційний арбітраж – альтернатива національним судам.

Медіація – пошук компромісних рішень за участю нейтральної сторони.

Експертні процедури – вирішення технічних питань.

Глобалізація кардинально трансформувала систему інтелектуальної власності із створенням складної мережі можливостей і викликів. З одного боку, вона полегшила міжнародну співпрацю, трансфер технологій і доступ до глобальних ринків. З іншого – породила нові форми порушень, загострила конфлікт інтересів і поставила під питання традиційні підходи до охорони прав.

Майбутнє системи інтелектуальної власності залежить від здатності міжнародної спільноти знайти баланс між:

- захистом прав творців і доступом до знань;
- інтересами розвинутих країн і потребами тих, що розвиваються;
- стимулюванням інновацій і забезпеченням конкуренції;
- глобальною гармонізацією й національним суверенітетом.

Список використаної літератури

1. Frankenfield J. Trade Secret: Definition, Examples, Laws, Vs. Patent. Investopedia : website. URL: <https://www.investopedia.com/terms/t/trade-secret.asp>.

2. Intellectual Property: Protecting Innovation and Creativity. Grey Group International : website. URL: <https://www.graygroupintl.com/blog/intellectual-property>.

3. Intellectual, industrial and commercial property. European Parliament : website. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/36/intellectual-industrial-and-commercial-property>.

4. What does it mean to make scientific discoveries? This website. URL: <https://this.deakin.edu.au/career/what-does-it-mean-to-make-scientific-discoveries>.

5. Право інтелектуальної власності : підруч. / А. В. Аксютіна, Л. В. Межевська, О. В. Нестерцова-Собакарь та ін. ; за заг. ред. і передм. д-ра юрид наук, доц. Т. В. Ярошевської. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 336 с.

РОЗДІЛ 4

ПРАВОЧИНИ ЩОДО РОЗПОРЯДЖАННЯ

МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ЗАХИСТІ ПРАВ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

4.1. Поняття й загальна характеристика ліцензійних угод

Ліцензійні угоди являють собою угоди, у яких ліцензіар передає ліцензіату права на промислове й комерційне використання об'єктів інтелектуальної власності, таких як винаходи, «ноу-хау», товарні знаки та інші, на певний термін і за певну винагороду.

Термін «ліцензіар» указує на власника запатентованого винаходу, який надає ліцензію, а «ліцензіат» – на фізичну чи юридичну особу, яка отримує право використовувати цей винахід.

Угоди цього типу, крім передання прав на використання винаходів, містять також низку додаткових зобов'язань ліцензіатів, спрямованих на надання допомоги у використанні предмета угоди.

Ліцензійна угода фіксує права на використання об'єктів інтелектуальної власності в комерційних цілях, таких як конструктивні розробки, технологічні рішення, методи, моделі і програмне забезпечення.

Укладання ліцензійної угоди варто розглядати у випадках, коли дохід від продажу ліцензії перевищує витрати на контроль використання цієї ліцензії або коли припинення монополії на використання технології може призвести до втрати значної вигоди на ринку.

Відомо, що ліцензійні угоди можуть бути патентними або безпатентними, невиключними або виключними, повними та іншими видами, кожен із яких має свої характеристики та обмеження.

Ліцензіат може передати це право іншим особам через субліцензію лише за наявності письмового дозволу від ліцензіара.

Територіальні обмеження визначаються угодою сторін і можуть бути спрямовані на уникнення конфліктів і конкуренції між ними. Ці угоди також можуть містити умови щодо обсягу виробництва, збуту, експорту та інші аспекти комерційної діяльності ліцензіата.

Угоди про нерозголошення таємниці використовують для захисту конфіденційної інформації, ідеї, даних, концепцій, які не є об'єктом захищеної інтелектуальної власності. Такий захист може бути забезпечений через комерційну таємницю або угоди про нерозголошення, які зобов'язують сторону не розголошувати конфіденційну інформацію.

4.2. Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності

Ліцензійний договір – це договір, який передбачає надання однією стороною (ліцензіар) другій стороні (ліцензіат) дозволу на використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензію). Умови ліцензійного договору визначаються взаємною згодою сторін з урахуванням вимог чинного законодавства (частина

перша статті 1109 Цивільного кодексу України), мова й види ліцензійного договору.

Умови ліцензійного договору визначаються частиною третьою ст. 1109 Цивільного кодексу України. До них належать:

Вид ліцензії

Сфера використання

Крім цього, у ліцензійному договорі позначаються конкретні права, а також передбачені терміни передання і способи їхнього використання. Також визначаються розмір, терміни й порядок платежів за об'єкти інтелектуальної власності.

Ліцензія за договором може бути:

– *виключною*. Ліцензія забороняє видачу власником ліцензій третім особам (абзац другий, частина третя статті 1108 Цивільного кодексу України);

– *невиключною*. Власник об'єкта ліцензійного договору (наприклад, патенту) може продовжувати його використовувати у сфері, не обмеженій ліцензією. Тобто залишається можливість видавати ліцензію іншим особам. Цей вид ліцензії за замовчуванням існує в ліцензійному договорі;

– *одиночною*. Від виключної ліцензії вона відрізняється тим, що дозволяє власнику використовувати об'єкт у сфері, не обмеженій ліцензією. Однак власник не може видавати інші ліцензії.

Отже, мова йде про сферу дії ліцензії, тобто обсяг переданих прав, їхнє використання, територію й термін.

4.3. Договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності

Положення статті 1112 Цивільного кодексу України регулюють обсяг суб'єктів, методи та умови, що виникають під час укладання договору про створення на замовлення й використання об'єкта права інтелектуальної власності. Згідно з цим договором одна сторона (творець, такий як письменник чи художник) зобов'язується створити об'єкт права інтелектуальної власності відповідно до вимог і у визначений іншою стороною (замовником) термін (ч. 1 ст. 1112 ЦК). Договір характеризується як консенсуальний, двосторонній, оплатний або безоплатний. Оскільки йдеться про створення об'єкта інтелектуальної власності, творець, зазвичай, повинен виконати замовлення особисто. Такий договір не вписується в систему розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, оскільки перед усім необхідно створити результат творчої діяльності. Виникає питання, чи є це розпорядженням майновими правами на ще не створений об'єкт інтелектуальної власності. Важливо провести розмежування між розпорядженням уже наявними суб'єктивними правами і встановленням механізму розподілу прав на створені об'єкти в майбутньому.

Договір про створення на замовлення й використання об'єкта права інтелектуальної власності не передбачає відчуження майнових прав як таких. Тому сам факт укладення такого договору не свідчить про виникнення майнових прав

у замовника чи творця в момент укладення угоди. Сторони лише визначають механізм розподілу прав на об'єкти, які будуть створені під час виконання угоди. Договір про створення на замовлення й використання твору є змішаним договором, оскільки містить елементи як договору підряду (згідно зі статтями 837, 854 ЦК України), так і ліцензійного договору (згідно із статтями 1109-1111 ЦК України). Рекомендовано виплачувати два види авторської винагороди за цей договір: за створення твору й за його використання. Тариф авторської винагороди за створення твору може бути встановлений, наприклад, залежно від кількості сторінок чи знаків у творі, а роялті може розраховуватися від економічного ефекту, одержаного від використання твору. Умови договору про створення на замовлення й використання об'єкта права інтелектуальної власності, які обмежують право творця на створення інших об'єктів, є неприпустимими.

4.4. Договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності

Згідно з угодою про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності одна сторона (особа, що володіє виключними правами) передає іншій стороні ці права частково або повністю відповідно до вимог закону та умов, визначених угодою (ст. 1113 ЦК). Отже, відбувається передання всіх чи певних майнових прав на твір від власника майнових прав до іншої фізичної чи юридичної особи. Новий власник самостійно визначає, як розпоряджатися всіма виключними майновими правами на твір (у разі повного передання прав) або частиною їх (у разі часткового передання прав). Вимоги до договорів про передання (відчуження) майнових прав також подано в ст. 31 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Зазначено, що автор (або інший власник авторського права) може передати свої майнові права повністю чи частково, і тільки ті права, які визначені в договорі, вважаються переданими. Важливо зауважити, що ст. 31 Закону не містить у собі положень щодо винагороди за передання (відчуження) виключних майнових прав на твір. Однак ст. 12 ЦК України в п. 4 передбачає можливість передання майнового права за відплатним або безвідплатним договором, за винятком випадків, визначених законом. Отже, угода про передання майнових прав на твір може бути й безвідплатною. Згідно з нашим розумінням відплатний договір про передання майнових прав фактично є угодою купівлі-продажу майнових прав (ч. в1 ст. 655 і ч. 2 ст. 656 ЦК України). Якщо дотримуватися цієї думки, одержувач майнових прав зобов'язаний сплатити винагороду за передані виключні майнові права за ціною, визначеною в договорі (ч. 1 ст. 691 ЦК України). Отже, у відплатному договорі про передання виключних майнових прав на твір треба вказати розмір, порядок і термін виплати винагороди за передані виключні майнові права. Крім цього, з урахуванням результатів судової практики зазначеної категорії справ, у разі часткового передання (відчуження) майнових прав треба вказати в договорі не лише детальний перелік прав, що передаються, але й окремо визначити вартість кожного виду майнових прав (в іншому разі неможливо визначити вартість окремого виду цих майнових прав за подальшого часткового відчуження). Укладення договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної

власності не впливає на раніше укладені ліцензійні угоди. Умови договору про передання виключних майнових прав, які погіршують положення творця або його спадкоємців порівняно з умовами, установленими законом або цим Кодексом, а також обмежують право творця на створення інших об'єктів, є недійсними.

4.5. Інші правочини щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності

Визначені в статті 1107 Цивільного кодексу України типи договорів, які стосуються розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, не охоплюють всі можливі випадки й ситуації в цій галузі. Наприклад, може укладатися змішаний договір, який поєднує умови договору про створення твору на замовлення й передання виключних майнових прав на твір, але такий вид договору не визначено в переліку.

Крім цього, згідно з частиною 3 статті 424 Цивільного кодексу України майнові права інтелектуальної власності можуть бути враховані в статутному капіталі юридичної особи, використовуватися в заставі, а також в інших цивільних відносинах. Зважаючи на це, був введений п'ятий тип договору, який отримав назву «інший договір», що відрізняється від попередніх видів.

Аналізуючи відповідні норми Цивільного кодексу України та інших законодавчих актів, можна визначити, що майнові права на твір можуть бути об'єктом угод купівлі-продажу, міни, дарування тощо. Для правоважливих дій або правочинів стосовно майнових прав можуть укладатися договори доручення або комісії. Оскільки перехід власності на матеріальний об'єкт із твором не означає перехід майнових прав на твір, матеріальний об'єкт може бути предметом угоди купівлі-продажу.

Важливо відзначити, що відповідно до частини 1 статті 448 Цивільного кодексу України автор має право на отримання винагороди розміром 5 % від продажу оригіналу рукопису твору. Отже, в угоді з автором треба визначити умови виплати цієї винагороди та інші суттєві умови.

Службовий твір, створений автором-працівником, виникає відповідно до службового завдання або трудового договору. Важливо включити в трудовий договір умови, кому належать майнові авторські права на створений службовий твір. Якщо умови не зазначено, можна укласти додатковий ліцензійний договір або договір про передання виключних майнових прав для розподілу майнових прав на твір.

Список використаної літератури

1. Право інтелектуальної власності : підруч. / А. В. Аксютіна, Л. В. Межевська, О. В. Нестерцова-Собакарь та ін. ; за заг. ред. і передм. д-ра юрид наук, доц. Т. В. Ярошевської. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 336 с.

2. Ліцензійний договір. Приходько і партнери : офіційний сайт. URL : <https://prikhodko.com.ua/poslугy/intelektualne-pravo-intelektualna-vlasnist/licenzijnyj-dogovir/>.

3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

РОЗДІЛ 5

ОХОРОНА ПРАВ НА ЗНАКИ ДЛЯ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ, ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ І ГЕОГРАФІЧНІ ЗАЗНАЧЕННЯ

5.1. Місце і роль знаків для товарів і послуг, промислових зразків і географічних зазначень серед об'єктів права інтелектуальної власності

Знаки для товарів і послуг, промислові зразки й географічні зазначення є різними об'єктами права інтелектуальної власності (ПІВ). Кожен із цих об'єктів має своє місце й роль у системі правового захисту інтелектуальних прав. Товарні знаки є важливим елементом брендингу та ідентифікації товарів чи послуг на ринку. Вони реєструються відповідно до законодавства про товарні знаки. Знаки для товарів і послуг використовуються для відмінності продукції чи послуг від конкурентів, позначення їхнього походження й гарантування споживачам якості і стандартів. Промислові зразки охоплюють зовнішність виробів, їхні орнаменти й форму. Зазвичай вони використовуються в машинобудуванні, текстильній промисловості, електроніці та інших сферах.

Промислові зразки надають виробам естетичний вигляд і визначають їхню унікальність. Реєстрація промислового зразка надає його власнику ексклюзивні права на використання представленого дизайну.

Географічні зазначення вказують на конкретне місце походження товару чи послуги, де вони мають особливу якість, репутацію чи інші характеристики, пов'язані з цим місцем. Географічні зазначення служать для захисту регіональних продуктів і сприяють уникненню плагіату. Вони також можуть підвищувати конкурентоспроможність продукції з конкретної географічної області.

Усі ці об'єкти ПІВ мають важливе значення для розвитку бізнесу, захисту прав споживачів і стимулювання інновацій. Інтелектуальна власність загалом є головною складовою для підтримання і стимулювання творчості, конкурентоспроможності та економічного зростання.

5.2. Правова охорона торговельних марок, порядок одержання свідоцтва. Права та обов'язки, що впливають зі свідоцтва. Припинення дії свідоцтва й визнання його недійсним

Правова охорона надається торговельній марці, який не суперечить публічному порядку, загальноновизнаним принципам моралі, вимогам законів України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» та на яку не поширюються підстави для відмови в наданні правової охорони, установлені цим Законом.

Об'єктом торговельної марки може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, зокрема власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори, форма

товарів або їхнього пакування, звуки, за умови, що такі позначення придатні для відрізнєння товарів або послуг одних осіб від товарів або послуг інших осіб, придатні для відображення їх у Реєстрі так, що дає змогу визначити чіткий і точний обсяг правової охорони, що надається. Об'єктом торговельної марки не можуть бути імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету й вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік (крім випадків, пов'язаних із розвитком української науки й культури), працювали в радянських органах державної безпеки, назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних радянських республік і похідні від них, назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії, установленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті.

Об'єктом торговельної марки не може бути символіка російської імперської політики в розумінні Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії».

Набуття права на торговельну марку засвідчує свідоцтво. Термін дії свідоцтва становить 10 років від дати подання заявки до НОІВ і продовжується НОІВ за клопотанням власника свідоцтва щоразу на 10 років, за умови сплати збору в порядку, установленому пунктом 2 статті 18 цього Закону. Порядок продовження терміну дії свідоцтва встановлює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності. Набуття права на торговельну марку, що має міжнародну реєстрацію або визнана добре відомою в Україні, не вимагає засвідчення свідоцтвом.

Обсяг правової охорони, що надається, визначається зображенням торговельної марки й переліком товарів і послуг, внесеними до Реєстру, і засвідчується свідоцтвом і наведеними в ньому копією внесеного до Реєстру зображення торговельної марки й переліком товарів і послуг.

Право на одержання свідоцтва в порядку, установленому цим Законом, має будь-яка особа, об'єднання осіб або їхні правонаступники. Право на одержання свідоцтва має заявник, заявка якого має більш ранню дату подання до НОІВ або, якщо заявлено пріоритет, більш ранню дату пріоритету, за умови, що вказана заявка не вважається відкликаною, не відкликана або за нею НОІВ не ухвалено рішення про відмову в реєстрації торговельної марки, можливості оскарження якого вичерпані.

Підстави для відмови в наданні правової охорони

1. Згідно з цим Законом не можуть одержати правову охорону позначення, які зображують або імітують:

- державні герби, прапори та інші державні символи (емблеми);
- офіційні повні або скорочені назви держав чи міжнародні літерні коди держав;

- емблеми, скорочені або повні найменування міжнародних міжурядових організацій;
- офіційні контрольні, гарантійні і пробірні клейма, печатки;
- нагороди та інші відзнаки.

Такі позначення можуть бути включені до торговельної марки як елементи, що не охороняються, якщо на це є згода відповідного компетентного органу або їхніх власників. Компетентним органом із надання дозволу на використання в торговельній марці офіційної назви й міжнародного літерного коду держави України та/або на включення до зображення торговельної марки імітації малого Державного герба України є колегіальний орган, утворений НОІВ.

Згідно із Законом не можуть одержати правову охорону також позначення, які:

- 1) зазвичай не мають розрізняльної здатності й не набули такої внаслідок їхнього використання;
- 2) складаються лише з позначень, що складаються лише з позначень, що є загальновживаними в сучасній мові або в добросовісній та усталеній торговельній практиці щодо товарів і послуг;
- 3) складаються лише з позначень чи даних, що є описовими під час використання щодо зазначених у заявці товарів і послуг або у зв'язку з ними, свідчать про вид, якість, склад, кількість, властивості, передбачене призначення, цінність товарів і послуг, географічне походження, місце й час виготовлення чи збуту товарів або надання послуг або на інші характеристики товарів чи послуг;
- 4) можуть ввести в оману щодо товарів чи послуг, зокрема щодо їхньої властивості, якості або географічного походження;
- 5) можуть ввести в оману щодо особи, яка виробляє товар або надає послугу;
- 6) складаються лише з позначень, що є загальновживаними символами й термінами;
- 7) відображають лише форму, що обумовлена природним станом товару чи необхідністю отримання технічного результату або яка надає товарові істотної цінності;
- 8) відтворюють назву сорту рослин, зареєстрованого чи заявленого на реєстрацію в Україні або якому надана правова охорона відповідно до міжнародного договору України до дати подання заявки на торговельну марку, що містить таке позначення і якщо заявлене позначення стосується сорту рослин того ж самого або спорідненого виду;
- 9) містять географічні зазначення (зокрема для спиртів та алкогольних напоїв), зареєстровані чи заявлені на реєстрацію в Україні або яким надана правова охорона відповідно до міжнародного договору України до дати подання заявки на торговельну марку, що містить таке зазначення, а якщо заявлено пріоритет – до дати пріоритету для таких самих або споріднених із ними товарів, якщо під час використання заявленого позначення використовується репутація географічного

зазначення та/або заявлене позначення вводить в оману щодо особливої якості, характеристик і дійсного походження товару.

Позначення, указані в абзацах другому, третьому, четвертому, сьомому й восьмому цього пункту, можуть бути внесені до торговельної марки як елементи, що не охороняються, якщо вони не займають домінантного положення в зображенні торговельної марки. Позначення, зазначені в абзацах другому, третьому, четвертому, сьомому й восьмому цього пункту, можуть одержати правову охорону, якщо вони набули розрізняльної здатності внаслідок їхнього використання до дати подання заявки.

Не можуть бути зареєстровані як торговельні марки позначення, які на дату подання заявки або якщо заявлено пріоритет, то на дату пріоритету є тотожними або схожими:

1) торговельними марками, раніше зареєстрованими чи заявленими на реєстрацію в Україні на ім'я іншої особи для таких самих або споріднених із ними товарів і послуг;

2) торговельними марками інших осіб, якщо такі торговельні марки охороняються без реєстрації на території України на підставі міжнародних договорів України, зокрема торговельними марками, визнаними добре відомими відповідно до статті 6 Паризької конвенції щодо таких самих або споріднених із ними товарів і послуг;

3) торговельними марками інших осіб, якщо такі торговельні марки охороняються без реєстрації на території України на підставі міжнародних договорів України, зокрема торговельними марками, визнаними добре відомими відповідно до статті 6 Паризької конвенції щодо неспоріднених товарів і послуг, якщо використання торговельної марки іншою особою щодо таких неспоріднених товарів і послуг свідчитиме про зв'язок між ними і власником добре відомої торговельної марки й може завдати шкоди інтересам такого власника;

4) комерційними найменуваннями, що відомі в Україні й належать іншим особам, які одержали право на них до дати подання до НОІВ заявки щодо таких же або споріднених із ними товарів і послуг;

5) знаками відповідності (сертифікаційними знаками), зареєстрованими у встановленому порядку;

6) торговельними марками, що використовує інша особа в іноземній державі, якщо заявка подана від свого імені агентом чи представником такої особи в розумінні статті 6 Паризької конвенції без дозволу такої особи й відсутні докази, що обґрунтовують таке подання, за наявності заперечення такої особи.

Не реєструються як торговельні марки позначення, які відтворюють:

1) промислові зразки, права на які належать в Україні іншим особам;

2) назви відомих в Україні творів науки, літератури й мистецтва або цитати і персонажі з них, твори мистецтва та їхні фрагменти без згоди власників авторського права або їхніх правонаступників;

3) прізвища, імена, псевдоніми й похідні від них, портрети й факсиміле відомих в Україні осіб без їхньої згоди.

Не можуть одержати правову охорону й не можуть бути зареєстровані як торговельні марки позначення, що суперечать вимогам частини другої статті 5 цього Закону і вимогам законів України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії».

5.3. Загальні поняття і положення щодо промислових зразків, їхня правова охорона

Правова охорона надається промисловому зразку, що не суперечить публічному порядку, загальноновизнаним принципам моралі й відповідає критеріям охороноздатності.

Промисловим зразком може бути зовнішній вигляд виробу або його частини, що визначається, зокрема, лініями, контурами, кольором, формою, текстурою та/або матеріалом виробу, та/або його оздобленням.

Згідно із Законом не можуть одержати правову охорону:

- 1) об'єкти нестійкої форми з рідких, газоподібних, сипких або подібних до них речовин тощо;
- 2) результат інтелектуальної, творчої діяльності в галузі художнього конструювання, утілений або застосований у виробі, що є частиною складеного виробу та є невидимим під час звичайного використання виробу. Звичайним використанням виробу є використання його кінцевим користувачем, водночас матеріально-технічне забезпечення, обслуговування або ремонт виробу звичайним використанням не вважаються;
- 3) ознаки зовнішнього вигляду виробу, зумовлені виключно його технічними функціями;
- 4) ознаки зовнішнього вигляду виробу, розмір і форма якого мають бути точно відтворені для того, щоб один виріб був механічно з'єднаний з іншим виробом або розташований усередині, навколо чи навпроти іншого виробу так, щоб кожен виріб міг виконувати свою функцію; дія зазначеного положення не поширюється на зовнішній вигляд виробів, призначених для множинного складання або з'єднання взаємозамінних виробів усередині модульної конструкції.

Промисловий зразок може одержати правову охорону:

- 1) як зареєстрований промисловий зразок, якщо його внесено до Реєстру в порядку, передбаченому цим Законом, або якщо йому надано правову охорону в Україні відповідно до міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України;
- 2) незареєстрований промисловий зразок, якщо його доведено до загального відома в порядку, передбаченому цим Законом.

Набуття прав на зареєстрований промисловий зразок засвідчується свідоцтвом, у якому наведено внесене до Реєстру зображення промислового зразка.

Набуття права на промисловий зразок, що має міжнародну реєстрацію, не вимагає засвідчення свідоцтвом.

Термін чинності майнових прав на зареєстрований промисловий зразок становить п'ять років від дати подання заявки до НОІВ і продовжується НОІВ за клопотанням власника промислового зразка на один або більше п'ятирічних строків, за умови сплати збору в порядку, установленому пунктом 2 статті 24 цього Закону. Загальний термін чинності майнових прав на зареєстрований промисловий зразок не може становити більш як 25 років від дати подання заявки. Порядок продовження строку чинності майнових прав на зареєстрований промисловий зразок установлює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності.

Термін правової охорони незареєстрованого промислового зразка становить три роки від дати його доведення до загального відома на території України.

Обсяг правової охорони, що надається на зареєстрований промисловий зразок, визначено зображенням промислового зразка, внесеного до Реєстру. Обсяг правової охорони промислового зразка містить будь-який інший промисловий зразок, що не справляє на інформованого користувача відмінного загального враження. Для визначення обсягу правової охорони береться до уваги ступінь свободи автора під час створення промислового зразка.

Критерії охороноздатності промислового зразка

Промисловий зразок відповідає критеріям охороноздатності, якщо є новим і має індивідуальний характер.

Промисловий зразок, який застосовано або втілено у виробі, що становить складову складеного виробу, визнається таким, що є новим і має індивідуальний характер, якщо складова, включена до складеного виробу, залишається видимою під час звичайного використання складеного виробу й видимі ознаки складової частини складеного виробу відповідають вимогам щодо новизни та індивідуального характеру.

Промисловий зразок визнається новим, якщо жоден ідентичний промисловий зразок не доведено до загального відома щодо:

- 1) зареєстрованого промислового зразка – до дати подання заявки до НОІВ або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету;*
- 2) незареєстрованого промислового зразка – до дати, на яку промисловий зразок, щодо якого вимагається охорона, уперше був доведений до загального відома.*

Промислові зразки вважаються ідентичними в разі, якщо їхні суттєві ознаки відрізняються лише незначними деталями.

У процесі встановлення новизни промислового зразка беруть до уваги будь-які відомості, що стали загальнодоступними до дати подання заявки, а якщо заявлено пріоритет, – до дати пріоритету, зокрема зміст усіх раніше одержаних НОІВ заявок, крім тих, що на зазначену дату вважаються відкликаними, відкликані або щодо них НОІВ ухвалено рішення про відмову в державній реєстрації промислового зразка й вичерпано можливості оскарження таких рішень. Не вважаються

загальнодоступними відомості, що розкриті третій особі за явної чи неявної умови збереження конфіденційності.

Промисловий зразок визнається таким, що має індивідуальний характер, якщо загальне враження, що він справляє на інформованого користувача, відрізняється від загального враження, яке справляє на такого користувача будь-який інший промисловий зразок, доведений до загального відома щодо: зареєстрованого промислового зразка – до дати подання заявки до НОІВ або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету; незареєстрованого промислового зразка – до дати, на яку промисловий зразок, щодо якого вимагається охорона, уперше був доведений до загального відома. Для оцінювання індивідуального характеру беруть до уваги ступінь свободи автора під час створення промислового зразка.

Зареєстрований промисловий зразок вважається доведеним до загального відома, якщо був опублікований унаслідок здійснення державної реєстрації або з інших підстав або був експонований на виставці, використаний у торгівлі або інакше оприлюднений, крім випадків, коли такі події не могли стати відомими під час звичайного провадження господарської діяльності в колах, що спеціалізуються у відповідній галузі і провадять свою діяльність на території України, до дати подання заявки до НОІВ або, якщо заявлено пріоритет, до дати пріоритету.

Незареєстрований промисловий зразок вважається доведеним до загального відома, якщо він був опублікований, експонований на виставці, використаний у торгівлі або в інший спосіб оприлюднений так, що під час звичайного провадження господарської діяльності такі заходи з об'єктивних причин могли стати відомими в колах, що спеціалізуються у відповідній галузі і провадять свою діяльність на території України. Не вважається доведеним до загального відома промисловий зразок, розкритий третій особі за явної чи неявної умови збереження конфіденційності.

На визнання промислового зразка охороноздатним не впливає розкриття інформації про нього автором, його правонаступником або особою, яка одержала від автора або його правонаступника прямо чи опосередковано таку інформацію, протягом 12 місяців до дати подання заявки до НОІВ або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету. Водночас обов'язок доведення обставин розкриття інформації покладається на особу, зацікавлену в застосуванні положень цього пункту.

Заявка

1. Особа, яка бажає зареєструвати промисловий зразок і має на це право, подає до НОІВ заявку. Заявку можна подавати в паперовій або електронній формі. Спосіб подання заявки обирає заявник.

За заявками, поданими в електронній формі, здійснюється електронне діловодство відповідно до вимог Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», цього Закону і правил, установлених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності. На заявки в електронній формі накладається кваліфікований електронний підпис або вдосконалений електронний підпис,

що ґрунтується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису заявника (представника у справах інтелектуальної власності чи іншої довіреної особи заявника), відповідно до вимог Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги».

За дорученням заявника заявку може бути подано через представника у справах інтелектуальної власності або іншу довірену особу.

Заявка може стосуватися одного або кількох (множинна заявка) промислових зразків, що належать до одного й того ж самого класу МКПЗ.

Множинна заявка може містити не більше ніж сто промислових зразків. У множинній заявці заявником (заявниками), а також автором (авторами) для всіх заявлених промислових зразків мають бути одні й ті ж самі особи.

Заявка складається українською мовою й повинна містити:

- 1) заяву про державну реєстрацію промислового зразка;
- 2) комплект зображень виробу (власне виробу чи у вигляді його макета, або малюнка), що дають повне уявлення про його зовнішній вигляд;
- 3) опис промислового зразка;
- 4) креслення, схему, карту (якщо необхідно).

У заяві про державну реєстрацію промислового зразка необхідно вказати заявника (заявників) і його адресу, а також автора (авторів). Автор має право вимагати, щоб його не згадували як такого в будь-якій публікації НОІВ, зокрема у відомостях про заявку чи державну реєстрацію промислового зразка.

Заявка повинна розкривати суть промислового зразка досить ясно й повно, щоб його зміг здійснити фахівець у зазначеній галузі.

Складення й подання заявки здійснюються відповідно до правил, установлених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності.

За подання заявки сплачується збір, розмір якого встановлюється з урахуванням кількості заявлених промислових зразків. Зазначений збір сплачується до спливу двох місяців від дати подання заявки. Цей термін продовжується, але не більше ніж на шість місяців, якщо до його спливання буде подано відповідне клопотання і сплачено збір за його подання.

5.4. Правова охорона географічних зазначень, порядок їхньої реєстрації

Правова охорона географічним зазначенням надається на підставі їхньої реєстрації у встановленому цим Законом порядку або відповідно до міжнародних договорів України.

Правова охорона географічного зазначення діє безстроково, за винятком випадків дострокового припинення дії реєстрації географічного зазначення, передбачених статтею 21 цього Закону.

Обсяг правової охорони географічного зазначення визначається характеристиками товару й межами географічного місця його походження, зазначеними в Реєстрі.

Умови надання правової охорони:

1. Правова охорона надається географічному зазначенню, якщо заявлене найменування відповідає вимогам абзацу четвертого статті 1 цього Закону й на нього не поширюються встановлені цим Законом підстави для відмови в наданні правової охорони.

2. Правова охорона надається географічному зазначенню як назві місця походження товару, якщо заявлене найменування відповідає вимогам абзацу десятого статті 1 цього Закону й на нього не поширюються встановлені цим Законом підстави для відмови в наданні правової охорони.

Незалежно від умов, передбачених абзацом десятим статті 1 цього Закону, назва географічного місця вважається назвою місця походження товару в разі, коли сировина для виробництва товару походить з іншого географічного місця, ніж географічне місце виробництва товару, якщо географічне місце виробництва (видобування) сировини визначене, існують спеціальні умови виробництва такої сировини і встановлено контроль за їхнім дотриманням. Для цілей цієї частини сировиною можуть бути лише живі тварини, м'ясо й молоко.

Правова охорона надається географічному зазначенню, яке повністю або частково омонімічне із зареєстрованим в Україні географічним зазначенням, за умови добросовісного місцевого і традиційного використання і якщо таке використання виключає можливість сплутування і введення в оману споживачів щодо дійсного походження товару.

Омонімічне географічне зазначення може бути зареєстроване за наявності під час використання відмінності між цим зазначенням і раніше зареєстрованим географічним зазначенням без надання переваги одному з виробників товару та за умови уникнення можливості введення споживача в оману.

Не реєструється омонімічне зазначення, яке правильно вказує на географічне місце виробництва товару, але створює у споживачів помилкове уявлення про те, що товар вироблено в іншому географічному місці.

Підстави для відмови в наданні правової охорони географічному зазначенню:

- 1) не відповідає умовам, передбаченим статтею 7 цього Закону;
- 2) є назвою, що стала видовою;
- 3) включає або відтворює назву сорту рослин чи породи тварин, що може ввести в оману споживачів щодо дійсного походження товару. Цей пункт не застосовується в разі, якщо:
 - 4) товар містить або походить від відповідного сорту рослин або породи тварин;
 - 5) споживачі не вводяться в оману;
 - 6) використання назви сорту рослин або породи тварин є добросовісним;
 - 7) виробництво і продаж товару поширилися за межі його географічного місця походження до дати подання заявки на реєстрацію географічного зазначення;

8) є тотожним або схожим настільки, що його можна сплутати з торговельною маркою, права на яку визнані в Україні, якщо, зважаючи на репутацію, відомість і тривалість використання цієї торговельної марки, така правова охорона може ввести в оману споживачів щодо справжності товару.

Законом правова охорона не надається географічному зазначенню, пов'язаному з географічним місцем в іноземній державі, якщо права на це зазначення або інше позначення, що за своїм змістом відповідає поняттю географічного зазначення, не охороняються у відповідній іноземній державі.

Право на реєстрацію географічного зазначення

Право на державну реєстрацію географічного зазначення має об'єднання осіб, які в зазначеному географічному місці виробляють товар та/або видобувають, та/або переробляють сировину для товару, особлива якість, репутація чи інші характеристики якого зумовлені цим географічним місцем.

Водночас об'єднання осіб означає будь-яку сукупність осіб незалежно від її організаційно-правової форми або складу.

Одна фізична або юридична особа має право на реєстрацію географічного зазначення в разі, якщо:

1) вона є єдиним виробником, який у цьому географічному місці виробляє товар та/або видобуває, та/або переробляє сировину для товару й бажає подати заявку на реєстрацію географічного зазначення;

2) географічна територія, на якій здійснюється виробництво (видобування) та/або перероблення, та/або приготування товару, має характеристики, які істотно відрізняються від прилеглих територій, або характеристики товару відрізняються від товарів, вироблених на прилеглих територіях.

Специфікація товару

Для реєстрації географічного зазначення товар, для якого заявляється це зазначення, повинен відповідати специфікації товару, погодженій спеціально уповноваженим органом.

Специфікація товару повинна містити такі відомості:

а) найменування, яке заявляється на реєстрацію як назва місця походження товару або географічне зазначення, у формі й мовою, що використовуються під час продажу товару, або мовою, яка історично використовувалася для маркування товару на відповідній географічній території;

б) назву та опис товару, зокрема, якщо це доречно, відомості про сировину та основні характеристики товару (фізичні, хімічні, мікробіологічні або органолептичні характеристики товару тощо);

в) межі географічного місця, де виробляється товар, і, якщо це доречно, територію виробництва сировини, якщо вона є більшою за територію виробництва товару або іншою, ніж така територія;

г) опис способів виробництва товару, зокрема специфічних умов і незмінних місцевих способів виробництва товару в разі їхнього існування, а також інформацію про пакування, якщо заявник вирішить та обґрунтує, що пакування товару має здійснюватися саме у визначеному географічному місці з метою збереження якості чи гарантування справжності товару, чи забезпечення контролю;

г) відомості про взаємозв'язок особливої якості або інших характеристик товару з географічним середовищем, зазначеним в абзаці десятому статті 1 цього Закону, або про взаємозв'язок особливої якості, репутації або інших характеристик товару з його географічним місцем походження, зазначеним в абзаці четвертому статті 1 цього Закону;

д) особливі правила маркування товару (за наявності).

Особливі вимоги щодо специфікацій для сільськогосподарської продукції (сільськогосподарських товарів), харчових продуктів, вин, ароматизованих винних продуктів, спиртних напоїв можуть визначатися іншими законами. Вимоги до специфікацій і до процедури їхнього погодження затверджуються спеціально уповноваженими органами.

5.5. Захист від недобросовісної конкуренції

У Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» у статті 1 визначено, що недобросовісна конкуренція містить будь-які дії в конкуренції, які суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності. Одним із часто виявлених порушень законодавства щодо захисту від недобросовісної конкуренції, відповідно до статті 15-1 того ж самого закону, є поширення інформації, яка вводить в оману.

Інформацією, що вводить в оману, є дані, які можуть бути неповними, неточними чи неправдивими щодо походження товару, виробника, продавця, методу виготовлення, джерел і методів придбання, реалізації, кількості, споживчих характеристик, якості, комплектності, придатності до використання, стандартів, характеристик, особливостей реалізації товарів, робіт, послуг, ціни і знижки на них, а також щодо суттєвих умов угоди. Також вважається недостовірною інформація, яка містить вказівки на обсяги виробництва, придбання, продажу чи поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, яких фактично не було на момент поширення інформації, або щодо повноважень і прав, які суб'єкти господарювання приписують собі, але юридично не мають, чи щодо господарських відносин, у яких ці суб'єкти фактично не беруть участь.

Метою розповсюдження такої недостовірної інформації є отримання неправомірної переваги в конкурентній боротьбі і збільшення прибутку. Недобросовісні дії можуть виявлятися в різних формах, таких як реклама на різноманітних площах, зокрема традиційні медіа, вебсайти й соціальні мережі. Наприклад, це може бути неправильна інформація про походження товарів, надмірне виголошення про обсяги виробництва чи використання несправжніх характеристик товарів.

Низка прикладів недобросовісної конкуренції містить судовий спір між українською й російською кондитерськими компаніями, які суперечили внаслідок схожості етикеток на їхніх продуктах, і штраф для компанії, яка неправдиво вказувала на походження своїх товарів. Іншим прикладом є справа про неправдиве вказання місця походження молочних продуктів, що ввело споживачів в оману. Ці приклади демонструють різноманітні форми й наслідки недобросовісної конкуренції в контексті надання неправдивої інформації.

Нещодавнім прикладом спору між конкурентами була справа, у якій відома велика українська кондитерська корпорація й відома російська кондитерська компанія сперечалися в Європейському суді із прав людини щодо використання етикетки для цукерок із зображенням квітів ромашки. Російська компанія подала заперечення проти європейської заявки від української кондитерської корпорації, яку остання подала на рік раніше. Зазначена судова суперечка тривала 3 роки й закінчилася тим, що суд задовольнив вимогу української кондитерської корпорації й визнав, що етикетки не є настільки схожими, щоб споживачі могли їх сплутати.

У 2019 р. орган АМКУ наклав штраф значного розміру (2 000 000 грн) на порушника, який із 2017 р. до 2019 р. використовував оформлення упаковок дріжджів спиртових із позначенням «ЗЕЛЕНИЙ ЗМІЙ» без дозволу власника упаковок дріжджів спиртових із позначенням «МІЦНИЙ ЗМІЙ», яке останній почав використовувати у своїй господарській діяльності раніше. Унаслідок такого використання споживачі могли сплутати діяльність порушника з діяльністю власника упаковки з позначенням «МІЦНИЙ ЗМІЙ». Відповідно, такі дії були визнані порушенням, передбаченим у ст. 4 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», у вигляді неправомірного використання позначень.

Також штраф значного розміру (3 350 000 грн) у 2019 р. орган АМКУ наклав за порушення у вигляді поширення неправдивих відомостей за допомогою розміщення на вебсайті в мережі «Інтернет». Поширення неправдивих відомостей із боку порушника полягало в тому, що лікер «O'DAILYS Original» було названо «Ірландським лікером», хоча лікер «O'DAILYS Original» ніяк не стосується Ірландії. Незважаючи на те, що на контретикетці лікеру «O'DAILYS Original» було зазначено, що до його складу входить аромат «Ірландський», порушник не надав підтверджувальних документів про приналежність аромату «Ірландський» саме до Ірландії. Іншим порушенням було розміщення на етикетках лікерів «O'DAILYS» позначень «Chocolate», «Hazelnut» і «Coffee» у найменуваннях лікерів «O'DAILYS Chocolate», «O'DAILYS Hazelnut» і «O'DAILYS Coffee», що могло вплинути на наміри споживачів стосовно придбання цих товарів порушника, тоді як у складі лікеру відсутні відповідні компоненти.

Іншим прикладом недобросовісної конкуренції є неправомірні дії підприємства з повідомлення невизначеному колу осіб на своєму сайті та упаковці молочних продуктів власного виробництва неправдивих відомостей про територію походження сировини товару (позначення «з чистих Карпат» у комбінації з написом: «Родом із Карпат, де природа є екологічно чистою, а корівки дають особливо

корисне й багате на смак молоко»). Зважаючи, що близько 20 % сировини для виготовлення цієї молочної продукції походить із Львівської області, а решта – з адміністративних областей, що не належать до Карпатського регіону, реєстрація знака для товарів і послуг не дає права суб'єкту господарювання на поширення інформації, що вводить в оману споживачів, з посиланням на відповідне місце виробництва продукції (якщо таке місце не збігається з місцезнаходженням виробничих потужностей).

5.6. Створення бренду та управління інтелектуальною власністю

Створення бренду та управління інтелектуальною власністю – це головний аспект успішного розвитку бізнесу. Бренд визначається не тільки логотипом чи назвою компанії, але й усією системою цінностей та уявленням, яке споживачі асоціюють із продуктом чи послугою. Управління інтелектуальною власністю (ІВ) містить заходи для захисту та оптимізації використання всіх інтелектуальних активів компанії.

Створення бренду передбачає:

1. Дослідження ринку й конкуренції.
2. Формування брендової стратегії.
3. Створення брендового іміджу.
4. Побудова онлайн та офлайн присутності.
5. Маркетингові заходи.

Управління інтелектуальною власністю (ІВ)

1. Реєстрація товарних знаків: зреєструйте логотип, брендові елементи й назву відповідно до вимог законодавства.
2. Захист авторських прав: реєструйте авторські права на унікальний контент, дизайн і програмне забезпечення.
3. Охорона промислових зразків: захищайте новаторські елементи дизайну й технічні рішення.
4. Ліцензійна політика: розробіть стратегію видачі ліцензій на використання вашої ІВ.
5. Моніторинг інтелектуальної власності: стежте за можливими порушеннями і вчасно реагуйте на них. Використовуйте юридичні засоби для захисту прав.
6. Навчання персоналу: забезпечте знанням із питань ІВ увесь персонал. Створіть процедури внутрішнього контролю за дотриманням прав ІВ.
7. Аудит інтелектуальної власності: проводьте періодичний аудит для оцінювання ефективності заходів з управління ІВ.

Створення бренду та управління інтелектуальною власністю вимагає системного підходу, виважених стратегій і постійного моніторингу. Особливу увагу треба приділяти охороні прав ІВ, оскільки це дозволяє компанії не лише зберігати свою унікальність, але й використовувати свої нематеріальні активи для підвищення конкурентоспроможності, капіталізації бізнесу та отримання додаткового прибутку.

5.7. Правові аспекти використання і захисту знаків у корпоративному середовищі

У корпоративному середовищі використання й захист знаків, таких як логотипи, товарні знаки та інші елементи бренду, є важливою частиною стратегії розвитку підприємства. Правові аспекти цього питання регулюються законами про інтелектуальну власність та антимонопольним законодавством. Ось деякі головні правові аспекти використання й захисту знаків у корпоративному середовищі.

Використання Знаків:

1. *Реєстрація Товарних Знаків:* реєстрація товарних знаків є важливим кроком для отримання юридичного захисту. Вона дозволяє підприємству ексклюзивно використовувати цей знак у комерційних цілях.

2. *Ліцензійні Угоди:* укладання ліцензійних угод дозволяє іншим підприємствам використовувати ваші знаки за умови дотримання певних умов та обмежень.

3. *Корпоративна Ідентичність:* знаки входять у корпоративну ідентичність. Їхнє використання повинно відповідати стратегії компанії й не призводити до плутанини серед споживачів.

4. *Реклама та Маркетинг:* усі рекламні матеріали повинні бути з дотриманням законів про захист від недобросовісної конкуренції та інших відповідних правових норм.

Захист Знаків:

1. *Юридичний Захист:* у разі порушення прав на товарний знак можна звертатися до суду з вимогою зупинити порушення та отримати компенсацію.

2. *Антимонопольні Правила:* запобігання монополізації ринку: використання знаків не повинно призводити до монополізації ринку чи обмеження конкуренції.

3. *Недобросовісна Конкуренція:* законодавство про недобросовісну конкуренцію вимагає уникання будь-якої діяльності, яка може ввести споживачів в оману або викликати плутанину.

4. *Охорона Інтелектуальної Власності:* підприємство повинно активно моніторити ринок і реагувати на будь-які можливі порушення прав на інтелектуальну власність.

5. *Міжнародний Захист:* для компаній із міжнародною присутністю важливо реєструвати свої товарні знаки в тих країнах, де вони працюють.

6. *Освіта та Свідомість Персоналу:* робіть наголос на важливості відомостей щодо захисту й використання знаків серед свого персоналу.

Список використаної літератури

1. Право інтелектуальної власності : підруч. / А. В. Аксютіна, Л. В. Межевська, О. В. Нестерцова-Собакарь та ін. ; за заг. ред. і передм. д-ра юрид наук, доц. Т. В. Ярошевської. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 336 с.

2. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15 груд. 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text>.

3. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15 груд. 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text>.

4. Про правову охорону географічних зазначень : Закон України від 16 червн. 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14#Text>.

5. Дикунський І., Дронов І. Недобросовісна конкуренція: як розпізнати порушення? *Юридична газета онлайн*. 2020. № 718. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/nedobrosovisna-konkurenciya-yak-rozpiznati-porushennya.html>.

РОЗДІЛ 6

КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ НАУКОВИХ РОЗРОБОК: СТРАТЕГІЇ Й ВИКЛИКИ ДЛЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНСТИТУТІВ

6.1. Значення й характеристика комерціалізації наукових розробок і її роль у розвитку інноваційного сектору, дослідницьких інститутів та їхніх наукових досягнень

Комерціалізація наукових розробок – це процес перетворення результатів науково-дослідної діяльності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, ноу-хау тощо) у комерційно успішні продукти чи послуги, що дають економічну вигоду творцям, дослідницьким установам і державі загалом.

Головні характеристики комерціалізації інтелектуальної власності (ІВ):

- *перетворення знань у грошовий еквівалент* – отримання прибутку від використання об'єктів ІВ;
- *використання унікальних властивостей ІВ як товару* – невиключність споживання, можливість багаторазового використання без зношення, висока додана вартість;
- *багатоканальність* – різні форми реалізації (продаж прав, ліцензування, франчайзинг, створення стартапів чи спільних підприємств);
- *висока ризикованість* – невизначеність ринкового успіху, ризики недостатнього захисту ІВ, проблеми з фінансуванням.

Значення комерціалізації для розвитку інноваційного сектору:

- 1) стимулює інноваційну діяльність суб'єктів господарювання й дослідницьких інститутів;
- 2) забезпечує повернення інвестицій у наукові дослідження;
- 3) сприяє формуванню економіки знань і створенню новаторських продуктів;
- 4) підвищує конкурентоспроможність національної економіки на глобальному ринку;
- 5) допомагає дослідницьким інститутам отримати додаткове фінансування поза державним бюджетом.

Роль комерціалізації в розвитку дослідницьких інститутів і наукових досягнень:

- 1) дозволяє науковцям та установам монетизувати результати праці, що мотивує до нових розробок;
- 2) сприяє трансферу технологій від науки до бізнесу;
- 3) підвищує престиж установи через успішні комерційні проекти;
- 4) створює умови для залучення приватних інвестицій у науку;
- 5) забезпечує практичне впровадження наукових досягнень у реальний сектор економіки.

Основні форми комерціалізації ІВ:

- 1) продаж прав на об'єкти ІВ (відчуження патенту чи свідоцтва);
- 2) ліцензування – надання права використання за ліцензійним договором;
- 3) франчайзинг – передання комплексу прав під торговельною маркою;
- 4) створення спільних підприємств або стартапів на базі ІВ;
- 5) використання ноу-хау через режим комерційної таємниці.

Особливості українського контексту

Ринок ІВ ще розвивається, спостерігається недостатнє використання нематеріальних активів.

Ноу-хау відіграє важливу роль, оскільки захищається режимом комерційної таємниці (без видачі охоронних документів).

Існують проблеми з фінансуванням, недостатнім захистом прав і слабкою інфраструктурою трансферу технологій.

Умови успішної комерціалізації:

- 1) проведення маркетингових досліджень ринку;
- 2) грамотне фінансове планування й пошук інвесторів;
- 3) розроблення стратегії просування інноваційного продукту;
- 4) забезпечення належного правового захисту об'єктів ІВ;
- 5) комплексний підхід, що містить співпрацю науки, бізнесу й держави.

Ефективна комерціалізація наукових розробок є головним елементом національної інноваційної системи й необхідною умовою переходу до економіки, заснованої на знаннях і високих технологіях.

6.2. Роль інтелектуальної власності у процесі комерціалізації

Інтелектуальна власність відіграє головну роль у процесі комерціалізації, який означає перетворення інноваційних ідей та розробок у комерційно вигідні продукти або послуги. Розглянемо роль інтелектуальної власності в цьому процесі.

Захист інновацій: інноваційні технології, винаходи або виробничі процеси можуть бути захищені патентами. Це надає правовий механізм для виключного використання інновацій і створення конкурентної переваги.

Ліцензування

Торговельні марки: інтелектуальна власність, така як торговельні марки, визначає ідентичність продуктів чи послуг на ринку. Ліцензування торговельних марок може бути вигідним для отримання додаткового прибутку й розширення бренду через інші компанії.

Авторське право: креативні твори, такі як логотипи, дизайн, текстовий контент, підлягають захисту авторського права. Це створює можливість створення унікального бренду й визначення його стилю.

Фінансова вартість: володіння інтелектуальною власністю дозволяє власникам отримувати прибуток за допомогою ліцензування прав на використання або продажу самої власності.

Патенти: інвестори можуть бути привернуті до компанії, яка має власні інновації, захищені патентами або іншими формами інтелектуальної власності.

Конфіденційність: деякі аспекти інтелектуальної власності, такі як ноу-хау чи комерційна таємниця, захищаються конфіденційністю й надають конкурентну перевагу.

Патентні заохочення: за умови обладнання винагородами й заохоченнями за патенти, держави можуть стимулювати компанії активно інвестувати в дослідження й розробки.

Сприяння співпраці: компанії можуть вступати в ліцензійні угоди для обміну інтелектуальною власністю і сприяння співпраці в розвитку нових продуктів.

Загалом ефективне управління інтелектуальною власністю є стратегічно важливим для комерціалізації інновацій і створення конкурентоспроможних продуктів чи послуг.

6.3. Роль стартапів і партнерських угод у використанні наукових розробок

Роль стартапів і партнерських угод у використанні наукових розробок має вирішальне значення для сприяння інноваціям, виведення нових технологій на ринок і використання наукових знань для практичного застосування. Давайте розглянемо це докладніше.

Інновації і передання технологій

Стартапи як інноваційні центри. Стартапи часто постають як динамічні інноваційні центри, де наукові відкриття перетворюються на практичне застосування. Вони відіграють важливу роль у перетворенні результатів досліджень у товарні продукти чи послуги.

Передання технологій: угоди про партнерство сприяють переданню наукових знань і технологій від науково-дослідних установ, університетів або відомих компаній до стартапів. Ці угоди визначають умови співпраці і права та обов'язки кожної із сторін.

Комерціалізація наукових відкриттів: стартапи як двигуни комерціалізації: стартапи є гнучкими й можуть швидко адаптувати наукові розробки для комерційних цілей. Вони відіграють вирішальну роль у процесі комерціалізації, розробляючи бізнес-моделі, проводячи дослідження ринку та шукаючи фінансування.

Ліцензійні угоди: угоди про партнерство, такі як ліцензійні угоди, дозволяють стартапам отримувати доступ і використовувати наукові розробки, що належать іншим організаціям. Ці угоди визначають умови, за яких стартап може використовувати технологію, і можуть містити фінансові домовленості, наприклад роялті.

Доступ до фінансування і ресурсів

Венчурний капітал та інвестори-ангели: стартапи часто покладаються на зовнішнє фінансування для стимулювання свого зростання. Угоди про партнерство з компаніями венчурного капіталу або ангелами-інвесторами забезпечують стартапи фінансовими ресурсами, необхідними для подальшого розвитку й маркетингу наукових інновацій.

Доступ до дослідницьких засобів: угоди про партнерство з дослідницькими установами або відомими компаніями можуть надати стартапам доступ до спеціалізованих лабораторій, обладнання чи досвіду, що дозволить їм проводити подальші дослідження й розробки.

Зниження ризику

Спільні ризики й винагороди: в угодах про партнерство визначаються обов'язки й ризики кожної залученої сторони. Поділяючи ризики, стартапи можуть долати невизначеності, пов'язані з розробленням і комерціалізацією наукових досягнень.

Стратегічні альянси: стартапи часто формують стратегічні альянси з більшими компаніями або гравцями галузі за допомогою угод про партнерство. Ці альянси надають стартапам наставництво, канали дистрибуції і знання ринку, зменшуючи ризики, пов'язані з розширенням масштабів.

Управління інтелектуальною власністю

Право власності й ліцензування: угоди про партнерство стосуються питань інтелектуальної власності, зокрема права власності та умови ліцензування. Чіткі угоди допомагають стартапам забезпечити права на використання й комерціалізацію наукових розробок, поважаючи інтереси оригінальних творців.

Об'єднання патентів: у деяких випадках стартапи можуть укладати угоди про об'єднання патентів з іншими організаціями. Це може призвести до більш спільного підходу до інновацій, коли кожен учасник вносить цінну інтелектуальну власність.

Підсумовуючи, стартапи та угоди про партнерство формують симбіотичні відносини у використанні наукових розробок у комерційних цілях. Ця співпраця стимулює інновації, полегшує передання технологій і забезпечує стартапи необхідними ресурсами й підтримкою для проходження складного шляху від наукового відкриття до успіху на ринку.

6.4. Визначення комерційного потенціалу наукових розробок і їхніх ринкових можливостей

Основою підходу до оцінювання комерціалізації результатів НДДКР і технологій є розуміння головних законів відкритості ринкової економіки, де бізнес може успішно існувати, забезпечивши належну конкурентоспроможність. Під час оцінювання комерційного потенціалу технологій дуже важливий технічний спосіб досягнення тих чи інших параметрів, розуміння рівня конкурентних переваг, упевненість у можливості їхнього тривалого зберігання й виявлення зацікавлених

споживачів. Проведення відповідного оцінювання фокусується окремо на виявленні доцільності втілення нових ідей / технологій і його здійсненості в промисловому (не лабораторному) масштабі. Такі оцінки типово містять розгляд кількох блоків питань, серед яких обов'язково вивчаються такі:

1. *Переваги споживачам*: виявляються продукти, що конкурують, оцінюються характер і рівень переваг запропонованого продукту, розглядаються можливі мотивації споживача щодо переходу з наявного продукту / технології до нового.

2. *Характеристики можливого ринку*: розмір, динаміка зростання, основні сегменти, труднощі входження на конкретний ринок.

3. *Основні конкуренти*: виявляються основні конкуренти, їхні постачальники і споживачі, стратегія їхніх нових розробок, зацікавленість у конкретному сегменті ринку, якому пропонується новий продукт.

4. *Реалізація ідеї*: перевіряється наявність прототипу, що працює, незалежність реалізації розробки з іншими розробками, спеціальними дозвоільними процедурами, чинними екологічними нормами, і навіть поставки дефіцитних компонентів / матеріалів, що може заблокувати конкурент.

5. *Захищеність ідеї*: оцінюється легкість копіювання запропонованого продукту / технології конкурентами, можливість забезпечення патентного захисту й потенційна – висота паркана й ширина території.

6. *Забезпечення ресурсами*: розглядається можливість розроблення на наявному чи доступному устаткуванні, резерви залучення необхідного персоналу, доступ до різних джерел фінансування.

Оскільки необхідна умова успіху комерціалізації – ухвалення й забезпечення сталого існування на ринку, дослідження ринку має першочергового значення:

- ринок не заповнений (попит незадоволений);
- ринок помітно зростає;
- є шанс витіснити конкурента.

Оцінюючи переваги споживача, акцент роблять на переході з наявного продукту, намагаються зрозуміти, якою мірою заявлені переваги змусять споживача купувати новий продукт у незнайомого постачальника.

Типовий перелік інформації, яку бажано знати про конкурентів, містить:

1. Види нової чи вдосконаленої продукції конкурентів.
2. Види проведених ними НДДКР.
3. Собівартість їхніх продуктів.
4. Тенденції зміни технологій, що використовують конкуренти.
5. Плани розширення їхнього бізнесу.

Якщо запропонований продукт виявиться успішним, конкуренти чи навіть інші підприємці виявлять бажання виробляти таку ж саму продукцію або ж користуватися тією ж самою технологією. Тому надійний захист інтелектуальної власності аналізованої розробки є важливим чинником зменшення ризику. Відомі як якісні, так і кількісні методи оцінювання комерційного потенціалу технологій,

які особливо корисні під час проведення порівняльного аналізу технологій і їхнього ранжирування по комерційному потенціалу чи відповідних ризиках. За такого підходу кожній із ознак привласнюють певний максимальний бал і ставлять конкретні оцінки для цього проєкту. Після виявлення всіх ознак можуть вводитися коефіцієнти вагомості цієї ознаки (наприклад, нижчої ціни продукту чи наявності закордонного патенту) чи всією групи чинників (наприклад, що характеризують рівень технологічних переваг) загалом у комплексі аналізованих параметрів.

6.5. Управління ризиками і несприятливими чинниками у процесі переходу від науки до бізнесу

Перехід від науки до бізнесу, особливо для стартапів і компаній, що розвивають інноваційні продукти, пов'язаний із значними ризиками й несприятливими чинниками. Управління цими ризиками є критично важливим для успішності комерціалізації наукових розробок. Нижче розглянуто головні аспекти управління ризиками й несприятливими чинниками в цьому процесі.

Технічні ризики

Дослідницькі виклики: наукові відкриття можуть стикатися з технічними викликами та обмеженнями, що ускладнює їхню комерціалізацію. Управління цими ризиками передбачає чітке розуміння технічних аспектів розроблення й розроблення планів для їхнього подолання.

Необхідність подальших досліджень: виявлення областей, які вимагають додаткових досліджень, і розроблення стратегії для їхнього вирішення.

Патентні та юридичні ризики

Недостатня захищеність інтелектуальної власності: ризик недостатньої захищеності інтелектуальної власності може призвести до незаконного використання технологій конкурентами. Важливе активне ведення стратегій інтелектуальної власності та їхнє юридичне забезпечення.

Порушення патентних прав: ризик можливих судових суперечок або порушення патентних прав вимагає ретельного юридичного обстеження і вживання заходів для зменшення цього ризику.

Ринкові ризики

Недооцінювання ринкового запиту: неправильне оцінювання потенціалу продукту на ринку може призводити до неуспіху. Проведення ретельного маркетингового аналізу і здійснення тестувань на ринку допомагають уникнути цього ризику.

Конкурентне середовище: збільшення конкуренції може впливати на успіх комерціалізації. Проведення аналізу конкурентів і розроблення стратегії управління конкуренцією є важливими кроками.

Фінансові ризики

Нестабільні фінанси: неотримання достатнього фінансування може призвести до припинення проєкту. Управління фінансами, зокрема пошук джерел фінансування й бюджетування, є головним.

Залежність від інвесторів: якщо компанія стає залежною від одного або декількох інвесторів, це може призвести до проблем, якщо вони вирішать припинити фінансування.

Організаційні ризики

Неефективне управління командою: ризик втрати головних членів команди або конфліктів може виникнути внаслідок неефективного управління персоналом. Приділення уваги формуванню сильної і згуртованої команди допомагає зменшити цей ризик.

Недостатні ресурси: недостатні ресурси можуть обмежити розвиток компанії. Планування та ефективне використання ресурсів є головним чинником для управління цим ризиком.

Ефективне управління цими ризиками вимагає системного підходу, здатності адаптуватися до змін і впевненості в ухвалених стратегіях. Кожен ризик повинен бути ретельно вивченим і керованим для того, щоб перехід від науки до бізнесу був успішним.

6.6. Забезпечення правового захисту інтелектуальної власності за умови комерціалізації

Комерціалізація результатів інтелектуальної діяльності є складним процесом, що потребує надійного правового захисту на всіх етапах: від створення об'єкта інтелектуальної власності до його впровадження на ринку. Ефективна система правової охорони є фундаментом успішної комерціалізації, оскільки інвестори й бізнес-партнери потребують гарантій захисту інвестицій і виключних прав на використання інноваційних розробок (табл. 6.1).

Конституційні основи захисту

Стаття 41 Конституції України – гарантує кожному право володіти, користуватися й розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної і творчої діяльності.

Стаття 54 Конституції України – забезпечує свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів творців.

Заборона використання чи поширення результатів інтелектуальної діяльності без згоди правовласника (за винятками, установленими законом) – основа для ліцензійних договорів та інших форм комерціалізації.

Цивільний кодекс України

Стаття 418 – принцип непорушності права інтелектуальної власності: ніхто не може бути позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом. Це забезпечує стабільність правового становища учасників ринку ІВ.

Багаторівнева структура нормативно-правових актів

Міжнародний рівень – договори у сфері ІВ (Угода TRIPS, Паризька конвенція, Бернська конвенція тощо), до яких приєдналася Україна, забезпечують захист прав українських правовласників за кордоном та іноземних інвесторів в Україні.

Національний рівень – Цивільний, Митний, Кримінальний кодекси України, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Спеціальне законодавство

Закон України «Про авторське право і суміжні права».

Закон України «Про ефективне управління майновими правами правовласників» (колективне управління).

Закони про охорону прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, географічні зазначення, топології інтегральних мікросхем.

Таблиця 6.1 – Форми і способи правового захисту за комерціалізації

Форма захисту	Основні способи і механізми
Юрисдикційна	Судовий захист – основний спосіб вирішення спорів (порушення виключних прав, невиконання ліцензійних договорів, недобросовісна конкуренція). Звернення до антимонопольних органів, митних органів, правоохоронних органів
Цивільно-правовий	Відшкодування збитків, стягнення компенсації, припинення порушень
Адміністративно-правовий	Накладення стягнень за КУпАП
Митно-правовий	Запобігання переміщенню контрафактної продукції через кордон
Кримінально-правовий	Відповідальність за тяжкі порушення (привласнення авторства, незаконне відтворення у великих розмірах) – має превентивне значення
Неюрисдикційна	Самозахист (технічні засоби, попереджувальні листи). Медіація та арбітраж – збереження конфіденційності й ділових відносин

Превентивний захист – головний елемент успішної комерціалізації:

- 1) належне оформлення й реєстрація прав у державних реєстрах;
- 2) маркування продукції знаками охорони (©, ®, ™);
- 3) включення застережень про ІВ у договори;
- 4) проведення due diligence під час укладання угод про передання прав.

Ефективність правового захисту за комерціалізації залежить від комплексного підходу: поєднання превентивних заходів, оперативного реагування на порушення і стратегічного планування захисту на всіх етапах комерційного використання.

Список використаної літератури

1. Безпалько В. О. Інтелектуальна власність як інструмент комерціалізації інноваційних розробок. Інноваційні ідеї в економічній науці: пошуки вирішення сучасних проблем : матеріали науково-практичної конференції / Національний університет Києво-Могилянська академія, Кафедра економічної теорії, Науково-навчальний центр «Інноваційна лабораторія» НаУКМА. Київ : НаУКМА, 2023. С. 13–15.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07.12.1984 № 8073-Х. Станом на 15 січня 2026 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
3. Комерціалізація інновацій: Конспект лекцій : навч. посіб. для студ. спеціальності 073 «Менеджмент», освітньо-професійної програми «Менеджмент інвестицій та інновацій» / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: С. О. Пермінова. Електронні текстові дані (1 файл: 287 КБ). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2020. 127 с.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Станом на 15 січня 2026 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Коросташова І. Форми, способи та інструменти захисту прав інтелектуальної власності. 2023: Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої Міжнародному дню інтелектуальної власності (м. Київ, КПІ ім. Ігоря Сікорського, 26 квітня 2023 р.). URL: <http://cpdscipr.kpi.ua/article/view/278622>.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Станом на 15 січня 2026 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
7. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. Станом на 15 січня 2026 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45, 46–47, 48. Ст. 552.
8. Право інтелектуальної власності : підруч. / А. В. Аксютіна, Л. В. Межевська, О. В. Нестерцова-Собакар та ін. ; за заг. ред. і передм. д-ра юрид наук, доц. Т. В. Ярошевської. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 336 с.
9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

РОЗДІЛ 7

ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА РОЗВИТОК ПРОГРЕСИВНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ, ІНФОРМАЦІЇ І ВИКОРИСТАННЯ ПАТЕНТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

7.1. Тенденції розвитку економіки під час створення конкурентоздатної техніки і технології

Розвиток економіки значною мірою залежить від упровадження нових технологій і створення конкурентоздатної техніки. Ці процеси впливають на здатність країн і компаній підтримувати високий рівень економічного зростання й розвитку. У сучасному світі конкуренція між країнами, галузями і компаніями за технології й висококваліфіковані кадри стає все більш інтенсивною. Розвиток інноваційних секторів економіки значною мірою визначається діяльністю приватних компаній, які постійно збільшують свої витрати на дослідження й розроблення.

Конкурентоздатність підприємств у глобальному економічному середовищі неможлива без інновацій. Дослідження доводять, що політики, спрямовані на стимулювання інновацій, можуть суттєво покращити конкурентоздатність навіть у країнах, що розвиваються.

Конкуренція серед передових країн за виробництво високотехнологічної продукції значно зросла за останні два десятиліття. Дані свідчать про значні зміни в конкурентних позиціях таких країн, як США, Японія і країни ЄС, зокрема в електроніці.

Розвиток технологічних інновацій у виробництві є головним для підвищення конкурентоздатності. Дослідження доводять, що для досягнення конкурентоздатності важливо впроваджувати нові методи та інструменти, що підтримують технонаукові знання.

Ефективне управління технологіями є основою економічного зростання й визначає конкурентоздатність націй. Країни, що розвиваються, повинні формулювати сильну державну політику й покращувати управління технологіями для уникнення маргіналізації в новій економіці.

Історичний аспект. Розвиток технологій протягом історії був рушійною силою економічного прогресу. Від часу промислової революції, коли механізація виробництва сприяла значному зростанню продуктивності, до сучасних часів, коли цифровізація та автоматизація змінюють всі аспекти нашого життя, економічні зміни завжди були тісно пов'язані з технологічними інноваціями.

Сучасні економічні умови. Сьогодні глобалізація має величезний вплив на розвиток технологій. Інтеграція світових ринків створює нові можливості для компаній, але також створює нові виклики, такі як посилення конкуренції та економічні кризи, що можуть стримувати інновації.

Технологічний прогрес є головним чинником сучасної економіки. Інновації сприяють підвищенню продуктивності та ефективності, дозволяють компаніям швидко адаптуватися до змін і залишатися конкурентоспроможними.

Інновації – це кінцевий результат інноваційної діяльності у вигляді нового чи вдосконаленого продукту або технологічного процесу, який наділено якісними перевагами за умови використання і проєктування, виробництва, збуту, використовується у практичній діяльності й має суспільну перевагу.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» під *інноваціями* йдеться про новостворені (застосовані) і (або) удосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Нові технології, такі як штучний інтелект і біотехнології, відкривають нові горизонти для бізнесу.

Цифровізація економіки. Перехід до цифрової економіки змінює всі аспекти економічного життя. Цифровізація дозволяє знижувати витрати, підвищувати продуктивність і створювати нові бізнес-моделі. Інформаційні технології та Інтернет речей стають невід’ємною частиною сучасного виробництва й послуг.

Інновації й підприємництво. Стартапи й малі підприємства відіграють важливу роль у розвитку нових технологій. Вони часто мають гнучкість і швидкість упровадження інновацій, що дозволяє їм успішно конкурувати з великими корпораціями. Державна підтримка підприємництва є важливою складовою розвитку інноваційного середовища.

Державне регулювання Політики і програми, спрямовані на підтримання розвитку технологій, можуть значно впливати на інноваційний потенціал країни. Наприклад, субсидії на дослідження й розробки, податкові пільги та інші форми підтримки можуть стимулювати компанії до активних інвестицій у нові технології.

Міжнародне співробітництво. Міжнародні організації та угоди відіграють важливу роль у розвитку технологій. Глобальні економічні угоди сприяють обміну знаннями й технологіями між країнами, що дозволяє прискорити розвиток інновацій у різних регіонах світу.

Виклики:

1. *Екологічні.* Технологічний прогрес часто призводить до негативного впливу на довкілля. Тому важливо розвивати екологічно чисті технології, що знижують негативний вплив на природу. Інновації в галузі енергетики, перероблення відходів і зниження викидів можуть стати ключем до сталого розвитку.

2. *Соціальні.* Автоматизація й роботизація виробництва викликають занепокоєння щодо майбутнього ринку праці. Необхідно вирішувати питання перепідготовки кадрів і соціальної підтримки, щоб зменшити негативні наслідки технологічних змін. Доступність нових технологій для різних соціальних груп також є важливим аспектом забезпечення справедливого розвитку.

3. *Економічні.* Розвиток нових технологій вимагає значних інвестицій, що може бути складним завданням для багатьох компаній і держав. Високі витрати на дослідження й розроблення, необхідність постійних оновлень та адаптацій, а також ризики, пов’язані з інноваціями, створюють значні фінансові навантаження.

4. *Технологічні.* Інтеграція нових технологій у наявні виробничі процеси й бізнес-моделі може бути складною. Необхідність в оновленні інфраструктури, навчанні персоналу та адаптації бізнес-процесів вимагає значних ресурсів й часу. Крім цього, швидкий розвиток технологій створює ризик застарівання наявних рішень і необхідність постійних інновацій.

5. *Етичні.* Розвиток нових технологій, таких як штучний інтелект, генетична інженерія та інші, піднімає важливі етичні питання. Необхідно забезпечити відповідальне використання технологій, зважаючи на можливі наслідки для суспільства та індивідуальних прав. Регулювання й контроль за етичними аспектами технологічного прогресу стають все більш актуальними.

6. *Культурні.* Упровадження нових технологій може призводити до змін у культурних і соціальних структурах суспільства. Питання збереження культурної ідентичності та адаптації до нових умов стають важливими для багатьох країн і спільнот. Важливо враховувати культурні аспекти за умови впровадження нових технологій і забезпечувати їхнє гармонійне інтегрування в суспільне життя.

7.2. Роль науково-технічної інформації в розвитку техніки і технології

Науково-технічна інформація відіграє головну роль у розвитку сучасних технологій і техніки. Від доступу до новітніх досліджень і патентів залежить здатність компаній та науковців упроваджувати інновації і вдосконалювати чинні технології.

Відповідно до *Закону України «Про науково-технічну інформацію»* науково-технічна інформація – будь-які відомості та/або дані про вітчизняні й зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проєктно-технологічної, виробничої і громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Усі громадяни України, юридичні особи, державні органи, органи місцевого й регіонального самоврядування відповідно до Конституції України і Закону України «Про науково-технічну інформацію» мають право на відкриту науково-технічну інформацію, яке передбачає можливість вільного її одержання, зберігання, використання й поширення під час здійснення наукової, науково-дослідної, виробничої, громадської та іншої діяльності, що не забороняється чинним законодавством. *Підставою виникнення прав на науково-технічну інформацію* є створення науково-технічної інформації своїми силами й за свій рахунок; виконання договору про створення науково-технічної інформації; виконання будь-якого договору, що містить умови переходу прав на інформацію до іншої особи. Права на науково-технічну інформацію, створену *кількома особами*, визначаються договором, укладеним між творцями цієї інформації. Права на науково-технічну інформацію, *створену за кошт державного бюджету*, визначає держава за допомогою ухвалення загальних рішень і укладення договорів між державним органом, що здійснює фінансування, і виконавцем робіт із створення науково-

технічної інформації. Права на науково-технічну інформацію, *що належали фізичним і юридичним особам*, можуть переходити до держави в разі передання її до відповідних державних банків даних, фондів або архівів на договірній основі.

Основною метою національної системи науково-технічної інформації є задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави в науково-технічній інформації. Національна система науково-технічної інформації – це організаційно-правова структура, за допомогою якої формується державна інформаційна політика, а також здійснюється координація робіт із створення, користування, зберігання й поширення національних ресурсів науково-технічної інформації з урахуванням інтересів національної безпеки.

Національна система науково-технічної інформації складається:

- зі спеціалізованих державних підприємств, установ, організацій, державних органів науково-технічної інформації, наукових і науково-технічних бібліотек, об'єднаних загальносистемними зв'язками та обов'язками;

- підприємств будь-яких організаційно-правових форм, заснованих на приватній чи колективній власності, предметом діяльності яких є інформаційне забезпечення народного господарства і громадян України.

Діяльність складових національної системи науково-технічної інформації здійснюється на основі договірно-обумовленого поділу праці в її збиранні, накопичуванні, переробленні, зберіганні, поширенні й використанні.

Інформаційна продукція й послуги органів науково-технічної інформації, а також підприємств, установ, організацій, окремих громадян, які здійснюють науково-інформаційну діяльність, можуть бути об'єктами товарних відносин, що регулює чинне законодавство. Ціни на інформаційну продукцію й послуги встановлюються договорами, за винятком випадків, передбачених Законом України «Про науково-технічну інформацію».

Основні джерела науково-технічної інформації:

- *наукові журнали й конференції*. Публікації в рецензованих журналах і матеріали конференцій є основними джерелами нових знань;

- *патенти й технічна документація*. Патенти містять детальний опис нових технологічних рішень і є важливим джерелом інформації для інженерів і дослідників;

- *інтернет-ресурси й бази даних*. Сучасні електронні бази даних дозволяють швидко знаходити та отримувати доступ до необхідної інформації;

- *бібліотеки та інформаційні центри*. Традиційні джерела, що надають доступ до друкованих видань та архівів.

Науково-технічна інформація є основою для інноваційного процесу. Доступ до новітніх досліджень дозволяє компаніям і науковцям створювати нові продукти й послуги. Наприклад, розвиток нанотехнологій став можливим завдяки доступу до фундаментальних досліджень у цій галузі. Використання науково-технічної інформації дозволяє вдосконалювати виробничі процеси, знижувати витрати й підвищувати продуктивність. Наприклад, упровадження автоматизованих систем

управління виробництвом стало можливим завдяки дослідженням у галузі комп'ютерних наук та інженерії.

Виклики в доступі й використанні науково-технічної інформації:

– *проблеми доступності*, тобто обмежений доступ до науково-технічної інформації в різних регіонах. Економічні і правові бар'єри можуть ускладнювати доступ до необхідних даних. Наприклад, вартість підписки на наукові журнали може бути занадто високою для окремих дослідницьких інститутів. Для покращення доступу до науково-технічної інформації важливими є ініціативи з *відкритого доступу*. Відкриті журнали й бази даних дозволяють безкоштовно отримувати необхідну інформацію. Міжнародне співробітництво у сфері обміну інформацією також сприяє розширенню доступу;

– *якість та актуальність інформації*. Не завжди доступна інформація є надійною й точною. Крім цього, швидкий розвиток технологій вимагає постійного оновлення даних, щоб залишатися актуальними. Використання сучасних технологій, таких як штучний інтелект і великі дані, дозволяє ефективніше обробляти та аналізувати науково-технічну інформацію. Підтримання стандартів якості та автентичності даних є головною для забезпечення надійності інформації.

7.3. Джерела патентної документації і патентних описів як об'єктів інтелектуальної власності. Пошук, аналіз і використання патентів у наукових дослідженнях та інноваційних проєктах

Створення нових конкурентоспроможних зразків техніки, технології й матеріалів можливе лише на основі всебічного аналізу науково-технічної інформації, яку в найбільш концентрованому вигляді подано, насамперед, у патентній документації. Вільне орієнтування у величезному обсязі найрізноманітнішої інформації потребує наявності у фахівця певних знань у галузі науково-технічної, патентної документації й патентних класифікацій (рис. 7.1).

Розрізняють первинні і вторинні джерела патентної інформації.

До первинних джерел патентної інформації належать патентні документи в тому вигляді, у якому їх публікують відомства промислової власності (наприклад, патенти на винаходи й корисні моделі; відомості про заявки на винаходи, які взяті до розгляду; авторські свідоцтва на винаходи).

До вторинних джерел патентної інформації належать документи, які є результатом аналітико-синтетичного перероблення первинних джерел (реферати або анотації описів винаходів, видання інформаційних центрів, які спеціалізуються на публікації первинних джерел патентної інформації або широко використовують їх, наприклад, офіційні бюлетені патентних відомств держав та ін.).

Майже будь-яке джерело (первинне чи вторинне) патентної інформації містить два види інформації: бібліографічну й технічну.

Бібліографічні дані, які використовують у патентних документах, ідентифікують за допомогою так званих кодів ІНІД (ІНІД – це скорочення найменування «Узгоджені на міжнародному рівні цифрові коди для ідентифікації даних»), які

визначають згідно зі стандартом BOIV ST.9 «Рекомендації, що стосуються бібліографічних даних патентних документів і свідоцтв додаткової охорони».

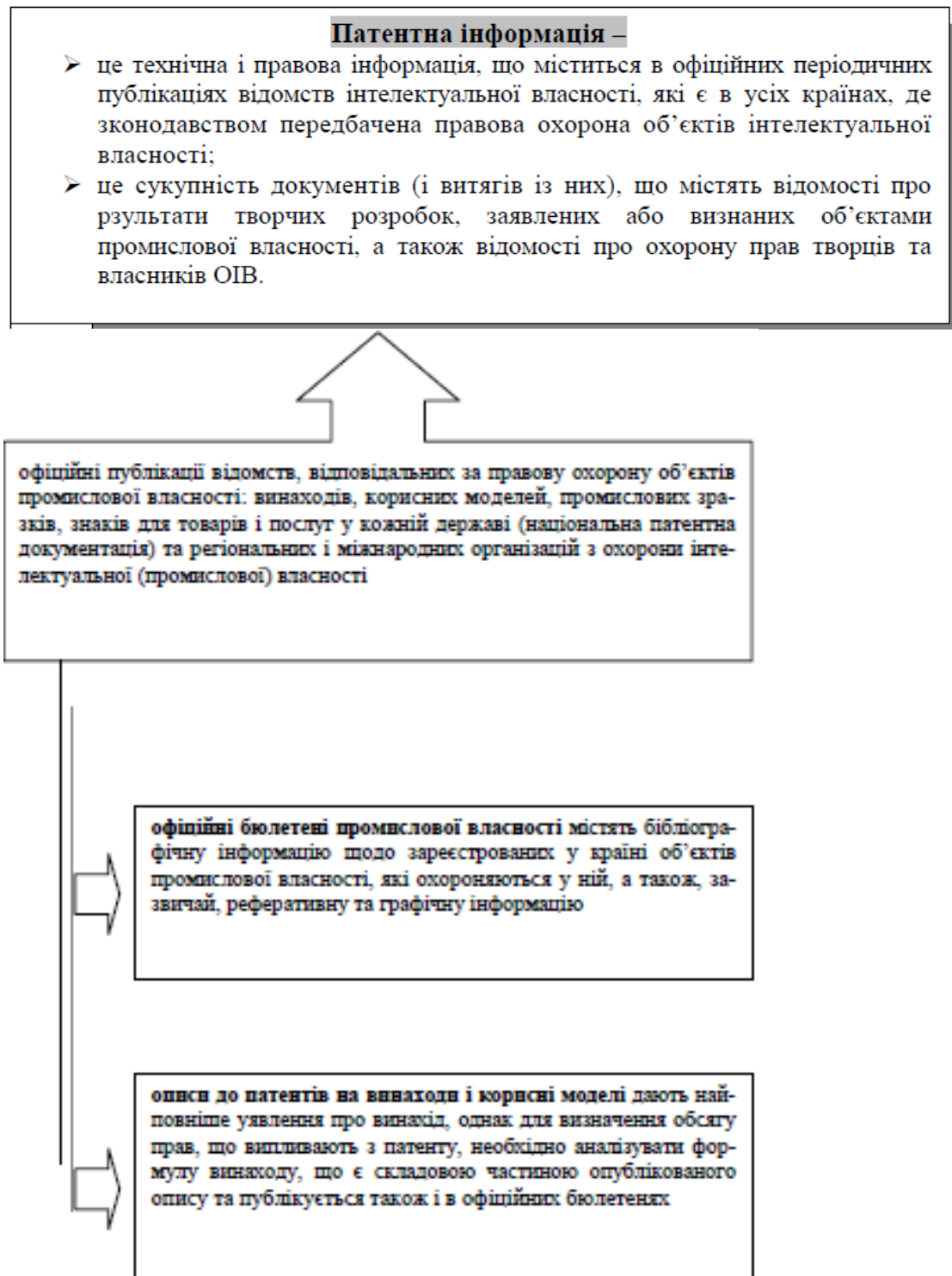

Рисунок 7.1 – Патентна інформація

Технічна інформація патентного документа на винахід чи корисну модель зазвичай містить:

- а) короткий опис стану рівня техніки;

б) докладний опис винаходу, який надає можливості спеціалісту в цій галузі використовувати винахід;

в) за потреби одне або більше креслень (або хімічних формул), які сприяють кращому розумінню винаходу;

г) пункти формули винаходу, яка визначає обсяг правової охорони, яку надають.

В Україні безпосередньо опис винаходу (корисної моделі) містить такі розділи:

- галузь техніки, до якої належить винахід (корисна модель);
- рівень техніки (тут наводять дані про відомі заявнику аналоги винаходу (корисної моделі) з виділенням серед них найближчого аналога, який раніше називався прототипом);
- суть винаходу (корисної моделі);
- перелік фігур, креслень (якщо на них є посилання в описі);
- відомості, які підтверджують можливість здійснення винаходу (корисної моделі).

Вторинні джерела патентної інформації містять бібліографічні дані про патентні документи та інформацію про їхній зміст.

Патентно-інформаційний пошук – пошук, який проводиться з метою:

1. Установлення рівня техніки.
2. Визначення обсягу прав власника охоронного документа.
3. Визначення умов реалізації прав власників охоронних документів на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку та інші об'єкти інтелектуальної власності.

Патентно-інформаційний пошук виконується, зокрема, під час проведення патентних досліджень, метою яких є визначення патентної ситуації щодо об'єкта, який розробляється, тобто визначення доцільності й можливості одержання чи надання правової охорони. Також метою патентно-інформаційного пошуку є визначення ситуації щодо використання прав на об'єкти промислової власності в галузі, до якої належить досліджуваний об'єкт, щоб попередити можливе порушення прав інших власників чинних охоронних документів і заявників.

Патентні дослідження – це системний науковий аналіз властивостей об'єкта господарської діяльності (ОГД) протягом його життєвого циклу, які впливають із правової охорони об'єктів промислової власності.

За своїм характером і змістом патентні дослідження належать до прикладних науково-дослідних робіт.

Мета патентних досліджень – визначення патентної ситуації щодо об'єкта господарської діяльності, тобто пристрою, способу або позначення для товарів і послуг. Патентні дослідження виконують на всіх етапах життєвого циклу ОГД (життєвий цикл ОГД – це сукупність взаємопов'язаних етапів створення, використання й послідовного вдосконалення ОГД). Водночас патентні дослідження проводять у складі таких робіт: маркетингу; менеджменту; прогнозування; перспективного й поточного планування; визначення напрямів, темпів розвитку

засобів технічного забезпечення своєї діяльності; проектування; формування замовлення виконавцям; вибору напрямів дослідження в разі створення нових і модернізації наявних ОГД; виконання НДР і ДКР; науково-технічного співробітництва; постановки ОГД на виробництво; підвищення якості ОГД, удосконалення технології; матеріального й технологічного забезпечення виробництва; експлуатації ОГД; придбання обладнання й ліцензій; реалізації ОГД (продажу, експонування на виставках, ярмарках, продажу ліцензій); правової охорони об'єктів промислової власності.

Результатом патентних досліджень є звіт про патентні дослідження.

Матеріали звіту використовують під час розроблення документів, які пов'язані з діяльністю суб'єкта господарської діяльності, зокрема прогнозів, програм, планів створення й розвитку виробництва ОГД і надання послуг; тематичних карток; заявок на розроблення та освоєння ОГД; вихідних вимог замовника на виконання НДР і ДКР; технічних і тактико-технічних завдань на виконання НДР і ДКР; звітів про проведення НДР і ДКР; технічних умов (технічного опису) на розроблений ОГД; стандартів на розроблений ОГД; карт технічного рівня та якості ОГД; заявок на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності; патентних формулярів.

Патентна ситуація щодо ОГД – сукупність даних із правової охорони об'єктів промислової власності.

Під час проведення патентних досліджень виконують такі види робіт:

- 1) визначення патентоздатності ОГД;
- 2) визначення ситуації щодо використання прав на об'єкти промислової власності;
- 3) виявлення порушення прав власників чинних охоронних документів і заявників на об'єкт промислової власності.

Патентоздатність ОГД визначають на основі досліджень загальнодоступної патентної та іншої науково-технічної інформації.

Ситуацію щодо використання прав на об'єкти промислової власності визначають на основі результатів статистичного оброблення патентної документації, яка стосується ОГД; результатів аналізу відомостей щодо укладених ліцензійних договорів і договорів про передання права власності; аналізу можливостей застосування в ОГД відомих об'єктів промислової власності.

Порушення прав власників чинних охоронних документів і заявників на об'єкти промислової власності виявляють на основі досліджень патентної документації, що стосується ОГД; результатів порівняльного аналізу об'єктів промислової власності та ОГД.

Завдання патентних досліджень визначаються стадіями життєвого циклу ОГД (для матеріального ОГД основними стадіями життєвого циклу є дослідження, проектування, виготовлення, реалізація замовнику, монтаж, експлуатація, зняття з експлуатації, демонтаж, утилізація) і відповідними видами робіт, установленими нормативно-технічними документами.

Розрізняють такі *основні види патентного пошуку*, які залежать від характеру об'єктів пошуку: тематичний, іменний, нумераційний, пошук патентів-аналогів і пошук для виявлення патентних прав.

Під час *тематичного пошуку* виявляють аналоги (аналог технічного об'єкта – це відомий до дати пріоритету засіб того ж самого призначення, сукупність ознак якого подібна до сукупності суттєвих ознак цього об'єкта; найближчий аналог (прототип) – це аналог технічного об'єкта, який є найближчим до нього за сукупністю ознак).

Іменний пошук застосовують для контролю діяльності різних фірм та інших заявників. За допомогою аналізу результатів цього виду пошуку можна зробити висновок про пріоритетні напрями роботи провідних фірм у певній галузі техніки. Для його проведення використовують алфавітно-іменні покажчики.

Нумераційний пошук здійснюють, щоб установити тематичну належність документа, його зв'язок з іншими документами, а також правовий статус. Нумераційні пошукові системи здебільшого містять номер документа (патенту, заявки тощо), індекс МПК та ін.

Нумераційні покажчики випускають як окремими випусками, так і у складі, наприклад, офіційних бюлетенів.

Пошук патентів-аналогів, тобто патентів, виданих у різних державах на один і той же самий винахід (корисну модель), дає змогу значно скоротити обсяг патентних документів, які розглядають, а також полегшити деякі інші патентно-інформаційні дослідження.

Пошук для виявлення патентних прав зводять до визначення патентно-правової охорони певного винаходу (корисної моделі) або патентних прав певних осіб.

7.4. Переваги і виклики в застосуванні інтелектуальної власності в розробленні новітніх технологій

Інтелектуальна власність відіграє головну роль у розвитку новітніх технологій. Вона забезпечує правову охорону інновацій, сприяє створенню конкурентних переваг, стимулює інвестиції та інновації.

Переваги застосування інтелектуальної власності

1. *Захист інновацій.* Інтелектуальна власність забезпечує охорону унікальних технологій і винаходів від копіювання. Завдяки патентам компанії можуть захищати свої інновації від недобросовісної конкуренції, що дозволяє зберігати конкурентну перевагу. Правова підтримка також забезпечує захист від порушень інтелектуальної власності, що створює стабільне середовище для розвитку бізнесу.

2. *Створення конкурентної переваги.* Патенти надають ексклюзивні права на використання технологій, що дозволяє компаніям контролювати ринок та отримувати додатковий дохід від ліцензування своїх винаходів. Це створює сильні конкурентні переваги і сприяє зміцненню позицій на ринку.

3. *Стимулювання інновацій.* Інтелектуальна власність стимулює компанії до інвестування в дослідження й розробки, оскільки забезпечує правову охорону результатів їхньої праці. Це сприяє створенню інноваційного середовища, де компанії постійно вдосконалюють свої технології і продукти.

4. *Привертання інвестицій.* Інвестори більше схильні вкладати кошти у проекти, що мають належний захист інтелектуальної власності, оскільки це знижує ризики й забезпечує стабільний дохід. Патентні портфелі підвищують привабливість компаній для венчурних капіталістів та інших інвесторів, що сприяє залученню додаткових фінансових ресурсів для розвитку.

Виклики у використанні інтелектуальної власності

1. *Високі витрати на патентування.* Отримання й підтримання патентів вимагають значних фінансових витрат. Це може бути обтяжливим для малих і середніх підприємств, що мають обмежені ресурси. Крім цього, правовий захист інтелектуальної власності потребує значних ресурсів для судових розглядів у разі порушення патентних прав.

2. *Складність міжнародного захисту.* Відмінності в патентних законах і процедурах у різних країнах створюють труднощі в забезпеченні правового захисту на глобальному рівні. Це може ускладнювати процес патентування й підвищувати витрати на захист інтелектуальної власності в міжнародному масштабі.

3. *Ризик порушення патентних прав.* Високі витрати на судові розгляди щодо порушень інтелектуальної власності можуть стати серйозною проблемою для компаній. Навмисні або ненавмисні порушення патентних прав конкурентами можуть призвести до тривалих судових процесів і значних фінансових втрат.

4. *Швидкий розвиток технологій.* Швидкий розвиток технологій може призводити до застарівання патентів ще до завершення процесу патентування. Це вимагає постійного оновлення та адаптації патентної стратегії, що створює додаткові виклики для компаній.

Стратегії подолання викликів і максимізації переваг

1. *Оптимізація процесу патентування.* Використання професійних патентних агентів для ефективного управління інтелектуальною власністю може значно знизити витрати й підвищити ефективність патентного процесу. Стратегічний підхід до патентування дозволяє оптимізувати витрати й забезпечити належний захист інтелектуальної власності.

2. *Глобальна патентна стратегія.* Розроблення стратегії захисту інтелектуальної власності на міжнародному рівні дозволяє враховувати відмінності в патентних законах різних країн і забезпечувати ефективний захист ІВ. Використання міжнародних угод і співпраця з патентними офісами різних країн сприяють зниженню витрат і підвищенню ефективності патентного захисту.

7.5. Роль державної політики і правового середовища в заохоченні створення новітніх технологій

Державна політика і правове середовище відіграють головну роль у створенні сприятливих умов для розвитку новітніх технологій. Вони забезпечують підтримку науково-дослідницької діяльності, стимулюють інноваційне підприємництво й захищають інтелектуальну власність.

Державна політика у сфері інновацій

Підтримка науково-дослідницької діяльності. Державна політика має вирішальне значення для фінансування науково-дослідницьких проєктів. Інвестиції в дослідження й розробки сприяють створенню нових технологій та інновацій. Створення дослідницьких центрів та інститутів забезпечує необхідну інфраструктуру для проведення наукових досліджень і впровадження інноваційних проєктів.

Освітня політика. Розвиток STEM-освіти (наука, технології, інженерія, математика) є головним аспектом підготовки фахівців, які здатні створювати новітні технології. Державні програми підтримки молодих науковців та інженерів сприяють залученню талановитої молоді до наукової діяльності і стимулюють інноваційне мислення.

Економічні стимули. Держава може стимулювати інноваційну діяльність за допомогою податкових пільг для компаній, що займаються розробленням нових технологій. Гранти й субсидії для стартапів і малих підприємств допомагають їм розвивати інноваційні проєкти і знижувати фінансові ризики.

Правове середовище і захист інтелектуальної власності

Патентна система відіграє важливу роль у захисті винаходів і забезпеченні правової охорони інновацій. Прискорене патентування для інноваційних технологій сприяє швидкому впровадженню нових рішень на ринок і захисту інтересів винахідників.

Авторські права й торговельні марки. Захист авторських прав на програмне забезпечення та інші інноваційні продукти є важливим аспектом правового середовища. Реєстрація торговельних марок забезпечує захист брендів, що сприяє розвитку бізнесу й підвищенню довіри споживачів.

Міжнародні угоди і стандарти. Участь у міжнародних угодах, таких як угоди WIPO (Всесвітньої організації інтелектуальної власності) і TRIPS (Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності), сприяє гармонізації національних стандартів із міжнародними. Це забезпечує ефективний захист інтелектуальної власності на глобальному рівні і сприяє розвитку міжнародної співпраці у сфері технологій.

Підтримка інноваційного підприємництва

Інкубатори та акселератори відіграють важливу роль у розвитку стартапів, надаючи їм необхідні ресурси, консультації й доступ до мережі контактів. Прикла-

ди успішних програм підтримки стартапів свідчать про ефективність такої підтримки у створенні інноваційних компаній.

Фінансові інструменти й венчурний капітал. Підтримка венчурного капіталу та інших фінансових інструментів є головним чинником розвитку інноваційного підприємництва. Державні фонди підтримки інновацій сприяють залученню інвестицій у перспективні проєкти, знижуючи ризики для приватних інвесторів.

Взаємодія між державою, бізнесом і науковими установами

Публічно-приватне партнерство. Моделі співпраці між державою і приватним сектором сприяють розвитку інновацій. Публічно-приватне партнерство дозволяє об'єднати ресурси й зусилля для реалізації масштабних проєктів, підвищуючи їхню ефективність і знижуючи фінансові ризики.

Трансфер технологій. Механізми трансферу технологій між науковими установами й бізнесом забезпечують швидке впровадження наукових досягнень у практику. Приклади успішного трансферу технологій демонструють, як наукові розробки можуть перетворюватися на комерційно успішні продукти.

Список використаної літератури

1. Ivanova N. & Mamedyarov Z. (2019). R&D and Innovation: Competition is Growing. *World Economy and International Relations*. URL: <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2019-63-5-47-56>.
2. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2007 р. № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
3. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>.
4. Інноваційна політика зарубіжних країн: концепції, стратегії, пріоритети. *Інформаційно-аналітичні матеріали, підготовлені Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти та Міністерством закордонних справ України*. URL: <https://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/36385.pdf>.
5. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25 червня 1993 р. № 3322-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text>.
6. Paula F. & Araujo R. (2018). Technologies in the School Daily Life: Patent Survey in Brazil and the United States from 2000 to 2017. *2018 XLIV Latin American Computer Conference (CLEI)*, 378–387. URL: <https://doi.org/10.1109/CLEI.2018.00053>.
7. Intelligent compilation of patent summaries using machine learning and natural language processing techniques / A. Trappey, C. Trappey, J. Wu & J. Wang (2020). *Adv. Eng. Informatics*, 43, 101027. URL: <https://doi.org/10.1016/j.aei.2019.101027>.

8. Основи патентознавства : курс лекцій. Харків : Національний університет цивільного захисту України, 2020. 188 с.
9. Новіков Є. А. Правове регулювання діяльності мереж трансферу технологій : монографія. Харків : НДІ ПЗІР НАПрНУ, 2019. 173 с.
10. Dreyfuss R. (2020). The challenges facing IP systems: researching for the future. *Kritika: Essays on Intellectual Property*. URL: <https://doi.org/10.4337/9781839101342.00008>.
11. Loukil K. (2020). Non-Linear Effects of Intellectual Property Rights on Technological Innovation: Evidence from Emerging and Developing Countries. *The Economics and Finance Letters*. URL: <https://doi.org/10.18488/journal.29.2020.72.122.135>.

РОЗДІЛ 8 ТРАНСФЕР ТЕХНОЛОГІЙ

8.1. Поняття трансферу технологій і його значення в сучасному інноваційному середовищі

Трансфер технологій – це передання технології, яке оформлюється за допомогою укладення між фізичними та/або юридичними особами двостороннього або багатостороннього договору, яким установлюються, змінюються або припиняються майнові права та обов'язки щодо технології та/або її складових. Для того, щоб трансфер технологій був успішним, необхідно враховувати, що передання знань розпочинається з їхнього створення. Особливо важливим цей момент є для об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ), створених у зв'язку із трудовою діяльністю в закладах вищої освіти, оскільки основна частина їх комерціалізується саме за допомогою передання прав іншим особам. Тому необхідно ще на етапі підготовки технічного завдання організовувати співпрацю із бізнесом, розглядаючи ОПІВ як предмет договору трансферу технологій.

Суб'єктами трансферу технологій є такі:

1) уповноважений орган із питань формування й забезпечення реалізації державної політики у сфері трансферу технологій, уповноважений орган із питань реалізації державної політики у сфері трансферу технологій, інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також Національна академія наук України й галузеві академії наук, які беруть участь у закупівлі, переданні та/або використанні технологій;

2) підприємства, наукові установи, організації, вищі навчальні заклади та інші юридичні особи незалежно від форми власності, що створюють та/або використовують технології та/або їхні складові і яким належать або передаються майнові права на використання об'єктів права інтелектуальної власності, що є складовими технологій;

3) фізичні особи, які безпосередньо беруть участь у створенні, трансфері й застосуванні технологій та/або їхніх складових, надають необхідні для цього інформаційні, фінансові та інші послуги на всіх стадіях просування технологій та/або їхніх складових на ринок.

Суб'єкти трансферу технологій взаємодіють між собою за допомогою:

1) створення технологій та/або їхніх складових;
2) обміну досвідом та інформацією про науково-технологічні досягнення;
3) проведення консультацій з основних питань науково-технічної й технологічної політики стосовно застосування технологій і їхніх складових;

4) виробництва і здійснення кооперації постачання технологій та/або їхніх складових у межах договорів про їхній трансфер;

5) укладення інших цивільно-правових договорів відповідно до законодавства.

Основною метою державного регулювання діяльності у сфері трансферу технологій є забезпечення розвитку національного промислового й науково-

технічного потенціалу, його ефективне використання для виконання завдань соціально-економічного розвитку держави й забезпечення технологічності виробництва вітчизняної продукції з урахуванням світового досвіду, можливих соціально-економічних, технологічних і екологічних наслідків від застосування технологій і їхніх складових, сприяння розвитку виробництва, у якому використовуються новітні вітчизняні технології і їхні складові.

Значення трансферу технологій для інновацій

Стимулювання економічного зростання. Трансфер технологій сприяє розвитку економіки, забезпечуючи впровадження новітніх технологій у виробництво й бізнес-процеси. Це призводить до підвищення продуктивності, створення нових робочих місць і розвитку нових галузей. Наприклад, успішні випадки трансферу технологій у галузях ІТ і біотехнологій значно стимулювали економічне зростання в багатьох країнах.

Підвищення конкурентоспроможності. Трансфер технологій допомагає компаніям залишатися конкурентоспроможними на глобальному ринку, забезпечуючи доступ до передових технологій та інноваційних рішень. Нові технології дозволяють покращувати продуктивність, знижувати витрати й розробляти нові продукти, що відповідають потребам ринку.

Сприяння розвитку наукових досліджень. Взаємодія між науковими установами й бізнесом у процесі трансферу технологій сприяє фінансуванню й підтриманню наукових досліджень. Це дозволяє науковцям проводити дослідження, які мають практичне застосування, та отримувати фінансову підтримку для їхньої реалізації.

Виклики трансферу технологій

Правові й регуляторні бар'єри. Правові й регуляторні вимоги можуть створювати значні бар'єри для трансферу технологій. Це містить питання захисту інтелектуальної власності, ліцензування, нормативні вимоги та інші правові аспекти. Важливо розробляти відповідні правові рамки, що сприятимуть ефективному трансферу технологій.

Фінансові та економічні бар'єри. Фінансування є одним із головних викликів для трансферу технологій. Високі витрати на розроблення і впровадження нових технологій можуть бути значним бар'єром для багатьох компаній. Потрібні інвестиції й підтримка з боку державних і приватних інвесторів для подолання цих бар'єрів.

Перспективи розвитку трансферу технологій

Майбутні тенденції у трансфері технологій містять розвиток нових моделей співпраці, таких як відкриті інновації, і використання сучасних технологій, таких як блокчейн і штучний інтелект, для оптимізації процесів трансферу. Потенціал трансферу технологій у нових галузях, таких як біотехнології, нанотехнології й зелена енергетика, є значним.

8.2. Основні форми, види і механізми трансферу технологій

Види трансферу технологій:

– *ліцензування технологій* – один із основних механізмів трансферу технологій. У цьому процесі власник технології (ліцензіар) надає іншій стороні (ліцензіату) право на використання технології за певну винагороду. Ліцензування має переваги для обох сторін: ліцензіар отримує додаткові доходи, а ліцензіат – доступ до передових технологій;

– *спільні підприємства й партнерства* є ефективними механізмами трансферу технологій, оскільки вони дозволяють поєднати ресурси і знання двох або більше організацій для досягнення спільних цілей. Успішні приклади таких партнерств містять співпрацю між університетами і промисловістю, що призвела до розроблення нових продуктів і технологій;

– *інкубатори та акселератори* – надають підтримку стартапам і молодим компаніям у розробленні й комерціалізації нових технологій. Вони забезпечують фінансування, менторство, доступ до ринків та інших ресурсів, що сприяє успішному трансферу технологій. Інкубатори та акселератори відіграють важливу роль у розвитку інноваційного середовища;

– *партнерства та альянси* – формальні угоди між організаціями для спільної роботи над технологічними проектами. Це сприяє обміну знаннями й ресурсами;

– *прямі іноземні інвестиції (FDI)* – інвестиції компаній в інші країни для створення нових підприємств або придбання наявних. Це сприяє поширенню технологій на міжнародному рівні;

– *продаж патентів і ноу-хау* – передання прав на патенти або ноу-хау від одного суб'єкта до іншого за винагороду. Це дозволяє отримати фінансові ресурси для подальших розробок;

– *консорціуми й науково-дослідні угоди* – співпраця між кількома організаціями для проведення спільних досліджень і розробок. Це сприяє об'єднанню зусиль для досягнення масштабних наукових цілей (рис. 8.1).

Форми трансферу технологій:

– *внутрішній трансфер технологій* – передання технологій усередині однієї організації або між підрозділами одного підприємства. Це дозволяє ефективно використовувати наявні ресурси і знання;

– *зовнішній трансфер технологій* – передання технологій від однієї організації до іншої, зокрема міжрегіональні й міжнародні передання. Це сприяє поширенню інновацій і розвитку нових ринків.

Ліцензування технологій. Ліцензування є поширеним механізмом трансферу технологій, що дозволяє одній стороні (ліцензіару) надавати іншій стороні (ліцензіату) право використовувати технологію за певну плату. Ліцензування може бути ексклюзивним або неексклюзивним. Переваги ліцензування містять можливість швидкого впровадження технологій та отримання додаткових доходів, проте можуть виникати ризики втрати контролю над технологією.

Рисунок 8.1 – Механізми трансферу технологій

Спільні підприємства й партнерства. Спільні підприємства й партнерства є ефективними механізмами трансферу технологій, оскільки вони дозволяють поєднати ресурси і знання двох або більше організацій. Це сприяє розробленню й комерціалізації нових технологій. Приклади успішних партнерств містять співпрацю між університетами і промисловістю, що призвела до створення інноваційних продуктів і технологій.

Прямі іноземні інвестиції (FDI). FDI є важливим механізмом трансферу технологій на міжнародному рівні. Компанії інвестують у створення нових підприємств або придбання наявних в інших країнах, що сприяє переданню технологій і знань. Це також допомагає підвищити продуктивність і конкурентоспроможність країн, що приймають.

Інфраструктура й підтримання трансферу технологій

Інкубатори та акселератори надають підтримку стартапам і молодим компаніям у розробленні й комерціалізації нових технологій. Вони забезпечують фінансування, менторство, доступ до ринків та інших ресурсів. Інкубатори та акселератори сприяють успішному трансферу технологій і розвитку інноваційного середовища.

Наукові й технологічні парки створюють сприятливі умови для розвитку інновацій і трансферу технологій. Вони об'єднують наукові установи, підприємства та інфраструктуру для підтримання досліджень і розробок. Переваги містять доступ до передових технологій, фінансування і співпрацю з іншими інноваційними компаніями.

Центри трансферу технологій забезпечують організаційні й консультаційні послуги для передання технологій від наукових установ до підприємств. Вони допомагають ідентифікувати комерційно привабливі технології, розробляти стратегії трансферу й підтримувати взаємодію між дослідниками та бізнесом. Успішні центри трансферу технологій сприяють прискоренню впровадження інновацій.

8.3. Процес трансферу технологій: від виникнення ідеї до комерційного впровадження

Процес трансферу технологій складається з кількох етапів

1. Виникнення ідеї й початкові дослідження:

– *генерація ідеї* – нові ідеї можуть виникати з різних джерел, зокрема наукові дослідження, технічні проблеми й потреби ринку. Науковці, інженери й підприємці часто працюють над інноваціями, які можуть стати основою для нових технологій. Важливо стимулювати креативність і створювати середовище, яке підтримує інноваційну діяльність;

– *оцінювання та аналіз ідеї* – після виникнення ідеї необхідно провести попередній аналіз її комерційного потенціалу. Це містить технічне оцінювання, щоб визначити, чи є ідея здійсненною з технологічного погляду, та економічну оцінку, щоб оцінити можливий ринок і конкурентне середовище. Результати цього аналізу допомагають ухвалити рішення про подальший розвиток ідеї.

2. Розроблення й тестування технології:

– *розроблення прототипу* – на цьому етапі створюються первинні прототипи технології, які тестуються для оцінювання їхньої функціональності та ефективності. Важливо провести ретельні випробування прототипів і вдосконалити технологію на основі отриманих результатів. Це допомагає виявити потенційні проблеми й визначити способи їхнього вирішення;

– *патентування й захист інтелектуальної власності* – захист інтелектуальної власності є головним аспектом процесу трансферу технологій. Патентування нових технологій забезпечує правовий захист від копіювання й несанкціонованого використання. Процес патентування містить підготовку й подання патентної заявки, а також подальшу підтримку патенту.

3. Підготовка до комерційного впровадження:

– *оцінювання ринку й бізнес-планування* – на цьому етапі проводиться детальний аналіз ринку, визначення цільової аудиторії й конкурентного середовища. Розробляється бізнес-план, який містить стратегію комерціалізації, маркетингові плани й фінансові прогнози. Це допомагає підготуватися до успішного впровадження технології на ринок;

– *пошук фінансування й партнерів* – для успішного впровадження технології часто необхідно залучити додаткове фінансування. Це можуть бути венчурні капітали, державні гранти або інвестиції приватних інвесторів. Установлення партнерських відносин також є важливим аспектом, оскільки партнери можуть надати додаткові ресурси й підтримку.

4. Комерційне впровадження технології:

– *пілотне впровадження й масштабування* – запуск пілотних проєктів дозволяє перевірити технологію в реальних умовах та отримати зворотний зв'язок від користувачів. На основі результатів пілотних упроваджень можна масштабувати виробництво й підготуватися до виходу на ринок. Це містить організацію виробничих процесів, логістику й забезпечення якості;

– *маркетинг і продажі* – стратегії маркетингу і просування нової технології містять розроблення рекламних кампаній, взаємодію з клієнтами й підтримання

продажів. Важливо забезпечити ефективне управління продажами й надавати підтримку клієнтам для забезпечення їхнього задоволення й лояльності.

5. Моніторинг і вдосконалення технологій:

– *моніторинг продуктивності і зворотний зв'язок* – після комерційного впровадження важливо відстежувати ефективність упровадженої технології і збирати зворотний зв'язок від користувачів. Це дозволяє виявити потенційні проблеми й визначити способи вдосконалення технології;

– *удосконалення та оновлення технології* – технології потребують постійного вдосконалення та адаптації до змін на ринку і потреб користувачів. Розроблення нових версій і модифікацій допомагає підтримувати конкурентоспроможність і задовольняти потреби клієнтів.

8.4. Роль дослідницьких установ, бізнесу та урядових організацій у технологічному трансфері

Роль дослідницьких установ у технологічному трансфері

Генерація інновацій і нових технологій. Наукові дослідження є основним джерелом нових ідей і технологій. Університети, наукові інститути й дослідницькі центри проводять фундаментальні і прикладні дослідження, результати яких можуть бути комерціалізовані. Наприклад, багато успішних технологій, таких як інтернет або GPS, походять з університетських лабораторій і дослідницьких центрів.

Підготовка кадрів і навчання. Університети й наукові установи відіграють важливу роль у підготовці кваліфікованих кадрів для індустрії. Вони пропонують програми стажування, наукові конференції і співпрацю із промисловістю, що дозволяє здобувачам вищої освіти й молодим науковцям отримувати практичні навички і знання. Це сприяє розвитку людського капіталу, необхідного для успішного впровадження нових технологій.

Центри трансферу технологій (TTC). Центри трансферу технологій забезпечують організаційну й консультативну підтримку для комерціалізації наукових розробок. Вони допомагають дослідникам ідентифікувати комерційно привабливі технології, розробляти стратегії трансферу і знаходити потенційних партнерів. TTC є головними гравцями у процесі трансферу технологій, сприяючи швидкому впровадженню інновацій на ринок.

Роль бізнесу в технологічному трансфері

Комерціалізація нових технологій. Бізнес є основним рушієм комерціалізації нових технологій. Підприємства впроваджують нові технології у виробництво й розробляють на їхній основі нові продукти й послуги. Приклади успішної комерціалізації містять технології мобільного зв'язку, медичні прилади і програмне забезпечення, які змінили ринки й підвищили рівень життя людей.

Інвестиції в дослідження й розробки (R&D). Інвестиції в R&D є критично важливими для розвитку інновацій. Компанії співпрацюють із дослідницькими установами, фінансуючи спільні проєкти й забезпечуючи доступ до новітніх

досліджень. Це дозволяє бізнесу залишатися на передовій технологічного прогресу й розробляти конкурентоспроможні продукти.

Інкубатори та акселератори. Бізнес-інкубатори та акселератори надають підтримку стартапам і молодим компаніям у розвитку технологій. Вони забезпечують фінансування, менторство, доступ до ринків та інші ресурси, необхідні для успішного розвитку. Інкубатори та акселератори сприяють створенню сприятливого середовища для інновацій і їхньому швидкому впровадженню.

Роль урядових організацій у технологічному трансфері

Фінансування і гранти. Урядові організації відіграють важливу роль у фінансуванні наукових досліджень та інноваційних проєктів. Державні гранти і програми фінансування допомагають дослідникам і підприємствам отримати необхідні ресурси для розвитку нових технологій. Наприклад, багато інноваційних компаній отримали підтримку від державних фондів на ранніх етапах свого розвитку.

Регулювання і правова підтримка. Урядові організації також забезпечують правову підтримку й регулювання процесу трансферу технологій. Це містить захист інтелектуальної власності, створення сприятливих правових умов для комерціалізації технологій і забезпечення дотримання нормативних вимог. Такі заходи сприяють захисту прав винахідників і стимулюють інноваційну діяльність.

Політики і програми підтримання інновацій. Державні стратегії і програми підтримання інновацій сприяють створенню сприятливого середовища для розвитку технологій. Це містить інноваційні кластери, технопарки, науково-дослідні інститути та інші інфраструктурні проєкти, що підтримують трансфер технологій. Приклади успішних державних ініціатив містять програми Horizon 2020 у Європі і Small Business Innovation Research (SBIR) у США.

Співпраця між дослідницькими установами, бізнесом та урядом

Тристоронні партнерства. Співпраця між науковими установами, бізнесом та урядом є критично важливою для успішного трансферу технологій. Тристоронні партнерства дозволяють об'єднати ресурси, знання й досвід для досягнення спільних цілей. Приклади успішних проєктів містять спільні дослідницькі програми та інноваційні кластери.

Мережі й консорціуми. Мережі й консорціуми сприяють обміну знаннями й ресурсами між різними учасниками інноваційної екосистеми. Вони забезпечують платформу для співпраці, що сприяє прискоренню процесу трансферу технологій. Переваги об'єднання ресурсів містять доступ до новітніх досліджень, підвищення ефективності і зниження ризиків.

Інноваційні кластери об'єднують наукові установи, бізнес та урядові організації в одному географічному регіоні для сприяння розвитку інновацій. Вони створюють сприятливі умови для співпраці, забезпечуючи доступ до необхідних ресурсів та інфраструктури. Приклад успішних інноваційних кластерів містять Кремнієву долину в США.

8.5. Правові і фінансові аспекти трансферу технологій

Правові аспекти трансферу технологій

Захист інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність містить патенти, авторські права, торгові марки й ноу-хау. Захист інтелектуальної власності є критично важливим для забезпечення прав на нові технології та їхні комерціалізації. Процес патентування дозволяє винахідникам отримати правовий захист від копіювання й несанкціонованого використання їхніх розробок, що стимулює інноваційну діяльність.

Ліцензійні угоди. Ліцензійні угоди є основним механізмом передання прав на використання технологій. Вони визначають умови, за яких ліцензіар надає ліцензіату право використовувати технологію. Основні елементи ліцензійних угод містять предмет ліцензії, обсяги прав, винагороду й термін дії. Види ліцензій можуть бути ексклюзивними, неексклюзивними або обмеженими, що впливає на комерціалізацію технологій.

Договірні відносини й регулювання. Договори відіграють важливу роль у процесі трансферу технологій, оскільки вони регулюють права та обов'язки сторін. Важливо забезпечити чітке визначення умов договорів і їхню відповідність законодавству. Це допомагає уникнути правових суперечок і захистити інтереси всіх учасників.

Міжнародне право і трансфер технологій. Міжнародні угоди й конвенції, такі як TRIPS і Паризька конвенція, регулюють трансфер технологій на глобальному рівні. Вони встановлюють стандарти захисту інтелектуальної власності і сприяють гармонізації національних законодавств. Вплив міжнародного права є значним, оскільки він забезпечує правову основу для трансферу технологій між країнами.

Фінансові аспекти трансферу технологій

Фінансування досліджень і розробок (R&D). Фінансування є головним аспектом у розвитку й комерціалізації нових технологій. Джерела фінансування містять державні гранти, приватні інвестиції й венчурний капітал. Важливість фінансування полягає в підтриманні досліджень і розробок, що дозволяє створювати інноваційні продукти й технології.

Венчурне фінансування та інвестори. Венчурне фінансування є важливим джерелом капіталу для стартапів і молодих компаній, що розробляють нові технології. Венчурні інвестори надають фінансову підтримку в обмін на частку в компанії. Взаємодія з інвесторами містить оцінювання ризиків, установлення умов фінансування й визначення стратегічних цілей.

Оцінювання вартості технологій. Оцінювання вартості технологій є важливим аспектом під час ліцензування і продажу технологій. Методи оцінювання містять метод доходу, метод порівняння й метод витрат. Визначення вартості технології допомагає встановити справедливую ціну та умови угоди, що є критично важливим для всіх учасників процесу.

Розподіл доходів і роялті. Розподіл доходів від комерціалізації технологій є важливим аспектом фінансового управління. Моделі розподілу доходів можуть

містити фіксовані платежі, роялті або комбінацію цих підходів. Роялті є важливим елементом ліцензійних угод, оскільки вони забезпечують регулярні доходи від використання технології.

8.6. Венчурне підприємництво

Венчурне підприємництво відіграє вирішальну роль у сучасній економіці, стимулюючи розвиток інновацій і створення нових ринків. Воно ґрунтується на фінансуванні й підтриманні нових підприємств із високим потенціалом зростання, але також із високим рівнем ризику.

Венчурне підприємництво – це процес створення нових підприємств, які орієнтовані на високий потенціал зростання та інноваційні рішення. Основні характеристики венчурного підприємництва містять високий ризик, значний потенціал прибутку та інноваційність. Підприємці, які займаються венчурним бізнесом, часто працюють у невизначених умовах і готові ризикувати заради великих винагород.

Види венчурного підприємництва:

- *технологічні стартапи* – розроблюють нові технології і продукти у сфері ІТ, телекомунікацій, штучного інтелекту тощо;
- *біотехнології й медичні інновації* – зосереджуються на розробленні нових медичних препаратів, діагностичних інструментів і біотехнологій;
- *соціальні та екологічні підприємства* – спрямовані на розв'язання соціальних або екологічних проблем, використовуючи інноваційні бізнес-моделі.

Венчурний капітал і його роль

Джерела венчурного капіталу:

1. *Венчурні фонди*. Професійні інвестиційні фонди, які спеціалізуються на інвестуванні у високоризикові стартапи.
2. *Приватні інвестори (ангели)*. Заможні особи, які інвестують свої власні кошти в молоді компанії на ранніх етапах розвитку.
3. *Корпоративні венчурні підрозділи*. Підрозділи великих корпорацій, що інвестують у стартапи для доступу до інноваційних технологій і рішень.

Процес залучення венчурного капіталу:

- *підготовка бізнес-плану*. Детальний опис бізнес-моделі, ринку, стратегії зростання й фінансових прогнозів;
- *пітчінг і переговори з інвесторами*. Презентація бізнес-ідеї потенційним інвесторам та обговорення умов фінансування;
- *умови і структура венчурного фінансування*. Визначення частки власності, розмірів інвестицій та умов виходу інвесторів із бізнесу.

Етапи розвитку венчурного підприємства:

1. Фаза запуску (Seed Stage):

- початкові інвестиції й формування команди. Залучення перших інвестицій і створення команди засновників і головних співробітників;
- розроблення прототипу й тестування ідеї. Створення й перевірка початкового продукту або послуги для оцінювання його життєздатності.

2. Фаза раннього зростання (Early Stage):

- перші продажі й розширення ринку. Початок комерційної діяльності й вихід на ринок із першими продуктами;
- додаткові раунди фінансування. Залучення додаткових інвестицій для підтримання зростання й розвитку компанії.

3. Фаза масштабування (Expansion Stage):

- масштабування бізнесу й вихід на нові ринки. Розширення виробництва й географічна експансія для збільшення частки ринку;
- залучення великих інвестицій і підготовка до IPO або продажу компанії. Підготовка до публічного розміщення акцій або продажу стратегічному інвестору.

Основні виклики венчурного підприємництва:

- *високий рівень невизначеності й ризиків* – більшість стартапів не досягають успіху, що підвищує ризики для інвесторів і підприємців;
- *конкуренція за фінансування й таланти* – обмежені ресурси й висока конкуренція за інвестиції і кваліфіковані кадри.

Перспективи й майбутні тенденції:

1. Розвиток нових секторів – венчурне підприємництво активно розвивається в нових секторах, таких як фінтех, агротех, зелена енергетика.

2. Вплив глобалізації й цифрових технологій – глобалізація й розвиток цифрових технологій відкривають нові можливості для венчурних підприємств, сприяючи їхньому швидкому зростанню.

Вплив на економіку й суспільство

Економічне зростання і створення робочих місць. Венчурні підприємства сприяють економічному зростанню, створюючи нові робочі місця й підвищуючи продуктивність.

Соціальні й технологічні зміни. Інноваційні продукти й послуги, розроблені венчурними підприємствами, змінюють наше життя й суспільство, сприяючи прогресу в різних сферах.

Список використаної літератури

1. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14 вересня 2009 р. № 143-V. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text>.
2. Касич А. О., Бурківська В. А. Трансфер технологій як механізм інноваційного розвитку підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Випуск 6 (11). С. 188–194. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/6_11_uk/35.pdf.
3. Мазаракі А. А. Трансфер технологій : підручник. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 556 с.

РОЗДІЛ 9

ОХОРОНА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ

9.1. Теоретичні особливості захисту інтелектуальної власності в мережі «Інтернет»

Незважаючи на те, що процес адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС відбувається із 2016 р., лише протягом останніх двох років стали помітними кроки в напрямку вдосконалення правового забезпечення права інтелектуальної власності в Україні. Однак у 2020 р. Україна знову опинилася у списку країн, які порушують права інтелектуальної власності, завдаючи шкоду економічним інтересам ЄС.

Інтелектуальна власність має значні проблеми із правовим регулюванням та охороною не лише в Україні. Питання захисту інтелектуальної власності в мережі «Інтернет» узагалі набуває глобального виміру. Характеристика доктринальних підходів до визначення проблем у сфері охорони й захисту прав інтелектуальної власності в мережі «Інтернет» надає можливість виокремити такі *особливості загроз для об'єктів права інтелектуальної власності*:

- мережа «Інтернет» є загальнодоступним інформаційним простором, що не має єдиного централізованого управління, єдиного власника й відокремленого майна;
- в мережі «Інтернет» розміщуються ті об'єкти права інтелектуальної власності, які можуть бути подані виключно в цифровій формі;
- використання об'єктів права інтелектуальної власності через мережу «Інтернет» має транскордонний характер, а тому реалізація норм національного законодавства в цій сфері за необхідності захисту порушених прав є складним та іноді неможливим із практичної позиції;
- складність контролю за копіюванням і використанням об'єкта права інтелектуальної власності в мережі «Інтернет» і проблематичність доказування факту їхнього порушення (зокрема внаслідок того, що інформація в мережі з'являється, змінюється, видаляється в короткі проміжки часу).

Нормативно-правове підґрунтя захисту інтелектуальної власності в мережі «Інтернет»

Аналіз чинного законодавства у сфері інтелектуальної власності дає підстави констатувати його обмеженість, зокрема в питанні регулювання й захисту авторського права й суміжних прав, незважаючи на те, що більшою мірою воно відповідає міжнародним стандартам (Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967, Всесвітній (Женевський) Конвенції про авторське право від 06.09.1952 та ін.).

Виникненню цивільних прав та обов'язків як для творців об'єкта права інтелектуальної власності, так і для інших осіб сприяють результати інтелектуальної, творчої діяльності. Правом інтелектуальної власності, згідно зі *ст. 418 Цивільного кодексу України*, є право особи на результат інтелектуальної, творчої

діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом. На підставі гарантій здійснення права власності право інтелектуальної власності є непорушним. Заборонено позбавлення права інтелектуальної власності чи встановлення обмежень у його здійсненні, за винятком випадків, передбачених Конституцією й законами України.

На нормативному рівні визначені різноманітні форми, засоби і способи захисту особистих немайнових і майнових прав інтелектуальної власності. Порухення прав інтелектуальної власності в мережі «Інтернет» класифікують за об'єктами, право власності на які найчастіше порушується. Зокрема виокремлюють порушення авторських і суміжних прав, порушення прав на торговельні марки (знаки для товарів і послуг) і комерційні фірмові найменування, порушення прав на промисловий зразок.

Законодавство і міжнародні угоди

Основні міжнародні угоди, такі як Бернська конвенція та Угода TRIPS, установлюють стандарти захисту ІВ у всьому світі. Національне законодавство країн адаптується до цих стандартів, щоб забезпечити ефективний захист ІВ в інтернеті. Важливою є гармонізація законодавства, щоб спростити захист ІВ на міжнародному рівні.

Механізми забезпечення дотримання прав ІВ

Процедури забезпечення дотримання прав ІВ містять судові процеси, адміністративні заходи та альтернативні методи вирішення суперечок. Судові органи можуть накладати санкції на порушників ІВ, а адміністративні органи – забезпечувати виконання цих рішень. Альтернативні методи, такі як медіація та арбітраж, допомагають вирішувати суперечки швидше й дешевше.

Технологічні засоби захисту інтелектуальної власності

Цифрові водяні знаки дозволяють маркувати цифровий контент, щоб ідентифікувати власника й захистити авторські права. Вони можуть бути невидимими для користувачів, але дозволяють виявити незаконне копіювання й поширення контенту. Цифрові водяні знаки широко використовуються для захисту зображень, відео- та аудіофайлів.

Технології цифрових прав (DRM) контролюють доступ до цифрового контенту і його використання. Вони можуть обмежувати копіювання, друк та обмін контентом. DRM-технології допомагають захистити авторські права, але також викликають критику внаслідок обмеження прав користувачів і проблеми із сумісністю.

Блокчейн-технології дозволяють створювати незмінні записи про права інтелектуальної власності та їхні транзакції. Вони забезпечують прозорість і довіру між сторонами, а також можуть використовуватися для управління ліцензіями й роялті. Блокчейн також допомагає відстежувати походження контенту й запобігати підробкам.

9.2. Проблеми охорони права інтелектуальної власності в мережі «Інтернет»

Проблеми піратства й незаконного використання. Піратство залишається значною проблемою для власників інтелектуальної власності в інтернеті. Незаконне копіювання й поширення контенту завдають значних фінансових збитків. Методи боротьби з піратством містять правові заходи, технічні рішення та освітні кампанії для підвищення обізнаності користувачів.

Етичні і правові виклики. Захист інтелектуальної власності в інтернеті викликає етичні питання, пов'язані з балансом між правами власників і свободою інформації. Важливо забезпечити, щоб заходи захисту інтелектуальної власності не порушували права користувачів на доступ до інформації й конфіденційність. Правові виклики містять у собі необхідність постійного оновлення законодавства для врахування нових технологій і практик.

Порушення патентних прав. Використання запатентованих технологій без дозволу правовласників є поширеною проблемою в інтернеті. Особливо це стосується програмного забезпечення й вебтехнологій, де порушення можуть бути складними для виявлення. Важливо забезпечити ефективний захист патентів у цифровому середовищі.

Зловживання торговими марками й кіберсквотинг. Використання торгових марок без дозволу, продаж підроблених товарів і кіберсквотинг є поширеними видами порушень в інтернеті. Кіберсквотинг передбачає реєстрацію доменних імен, схожих на відомі торгові марки, з метою їхнього подальшого продажу або використання для шахрайства.

Перспективи розвитку захисту інтелектуальної власності. Інноваційні підходи, такі як використання штучного інтелекту для моніторингу порушень інтелектуальної власності й розроблення нових DRM-систем, можуть значно покращити захист інтелектуальної власності в інтернеті. Законодавство також може еволюціонувати, щоб краще відповідати потребам цифрового середовища. Співпраця між урядами, бізнесом і науковою спільнотою є головною для успішного розвитку захисту інтелектуальної власності.

9.3. Захист прав на доменне ім'я. Захист доменного імені в разі використання в назві сайту

Доменне ім'я є головним елементом в онлайн-присутності будь-якого бізнесу або організації, відіграючи важливу роль у побудові бренду й забезпеченні доступу до вебсайту. Захист прав на доменне ім'я стає все більш важливим у цифровому середовищі, де ризики кіберсквотингу, фішингу та інших порушень зростають.

Доменне ім'я – це унікальна адреса в інтернеті, що використовується для ідентифікації вебсайту. Воно складається з імені й доменної зони (наприклад, example.com). Доменні імена є важливими для побудови бренду, оскільки вони допомагають користувачам легко знаходити й запам'ятовувати вебсайти компаній та організацій.

Основні проблеми, пов'язані із захистом доменних імен:

- *кіберсквотинг*. Це практика реєстрації доменних імен, що схожі на відомі бренди або торгові марки, з метою їхнього подальшого продажу за високою ціною або використання для шахрайства;
- *фішинг*. Використання доменних імен, схожих на легітимні, для обману користувачів і викрадення їхньої особистої інформації;
- *конфлікти між торговими марками й доменними іменами*. Виникають, коли доменні імена порушують права на торгові марки, створюючи юридичні суперечки.

Правові механізми захисту доменних імен

Міжнародні правила та угоди

Політика вирішення спорів про доменні імена (UDRP) ICANN. Ця політика, розроблена інтернет-корпорацією із присвоєння імен і номерів (ICANN), забезпечує механізм для вирішення спорів між власниками торгових марок і власниками доменних імен. Основні положення UDRP містять вимоги до доказів, що доменне ім'я було зареєстроване недобросовісно й використовується неправомірно.

Національні законодавства

Національні закони. Багато країн мають свої закони й регуляції, що стосуються захисту доменних імен. Наприклад, у США діє Закон про кіберсквотинг (ACPA), який дозволяє власникам торгових марок подати до суду на кіберсквотерів.

Взаємодія національних законодавств із міжнародними правилами. Національні закони часто узгоджуються з міжнародними стандартами для забезпечення ефективного захисту ІВ у глобальному масштабі.

Технологічні засоби захисту доменних імен

1. Реєстрація доменних імен:

- попередня реєстрація – реєстрація доменних імен на ранніх етапах розвитку бренду або бізнесу допомагає уникнути проблем із кіберсквотингом;
- вибір надійного реєстратора – важливо обирати реєстраторів, які забезпечують високий рівень безпеки й підтримки для захисту доменних імен.

2. Засоби моніторингу й захисту:

- моніторинг використання доменних імен – використання спеціалізованих інструментів для моніторингу доменних імен дозволяє виявляти потенційні порушення і швидко реагувати на них;
- захист від кіберсквотингу – містить у собі використання технологій для відстеження спроб реєстрації доменних імен, схожих на ваші, і вжиття заходів для їхнього захисту.

Захист доменного імені в разі використання в назві сайту

Правова основа захисту. Взаємозв'язок між доменними іменами й торговими марками: доменне ім'я може бути захищене як торговельна марка, якщо воно використовується для ідентифікації товарів або послуг. Захист торгових марок у контексті доменних імен: реєстрація доменного імені, що містить у собі торгову марку, може допомогти забезпечити правовий захист від неправомірного використання.

Практичні поради щодо захисту доменних імен. Стратегія управління доменними іменами: розроблення й реалізація стратегії управління доменними іменами, що містить у собі регулярний моніторинг та оновлення. Юридичні й технологічні інструменти: використання юридичних інструментів, таких як UDRP і національні закони, а також технологічних рішень для захисту доменних імен.

Вирішення спорів щодо доменних імен. Процедури вирішення спорів. Механізми вирішення спорів у межах UDRP – містять у собі подання скарги до арбітражного органу ICANN, який розглядає справу та ухвалює рішення щодо правомірності реєстрації й використання доменного імені. Альтернативні методи вирішення спорів (ADR) – використання медіації або арбітражу для вирішення суперечок щодо доменних імен без залучення суду.

9.4. Охорона торгових знаків у віртуальному просторі

Торгові знаки є важливим активом для будь-якого бізнесу, оскільки вони забезпечують упізнаваність бренду й захист прав споживачів. У цифрову епоху захист торгових знаків у віртуальному просторі стає все більш актуальним унаслідок зростання онлайн-торгівлі й підвищеної активності шахраїв.

Торгові знаки відіграють головну роль у побудові репутації і впізнаваності бренду. Вони допомагають споживачам ідентифікувати товари й послуги, забезпечуючи захист від підробок і шахрайства. В епоху цифрової економіки, коли все більше купівель здійснюється онлайн, торгові знаки стають важливим інструментом для підтримання довіри до бренду.

Основні загрози для торгових знаків у віртуальному просторі:

1) *піратство й фальсифікація продукції* – незаконне використання торгових знаків для продажу підроблених товарів є серйозною загрозою для брендів і споживачів;

2) *кіберсквотинг* – реєстрація доменних імен, схожих на відомі торгові знаки, з метою їхнього подальшого продажу або використання для шахрайства;

3) *фішинг* – використання фальшивих вебсайтів, що імітують офіційні, для викрадення особистої інформації споживачів.

Міжнародні угоди та стандарти

Паризька конвенція та Угода TRIPS. Ці міжнародні угоди встановлюють стандарти захисту торгових знаків у всьому світі. Вони забезпечують правовий захист для торгових знаків і сприяють гармонізації законодавства різних країн.

Роль WIPO. Всесвітня організація інтелектуальної власності (WIPO) сприяє міжнародній співпраці у сфері охорони торгових знаків, розробляючи рекомендації й забезпечуючи механізми вирішення спорів.

Цифрові водяні знаки – ці технології використовують для маркування цифрових зображень торгових знаків, що дозволяє відстежувати їхнє використання й запобігати підробкам.

Інші технологічні рішення – містять системи моніторингу інтернету, що допомагають виявляти незаконне використання торгових знаків, а також блокчейн-технології для управління правами ІВ.

Платформи для моніторингу та управління торговими знаками

Моніторинг використання торгових знаків – використання спеціалізованих платформ для постійного моніторингу інтернету дозволяє виявляти порушення прав на торгові знаки.

Аналітичні платформи – використання аналітичних інструментів для управління портфелем торгових знаків та аналізу ринку.

Стратегії реєстрації та управління торговими знаками

Своєчасна реєстрація. Реєстрація торгових знаків у відповідних юрисдикціях є першим кроком до їхнього захисту. Це забезпечує правовий захист і можливість юридичного переслідування порушників.

Управління портфелем. Стратегічне управління портфелем торгових знаків містить у собі регулярний моніторинг, оновлення реєстрацій і розширення правового захисту на нові ринки.

Взаємодія з онлайн-платформами і соціальними мережами

Захист на маркетплейсах. Взаємодія з адміністраціями онлайн-платформ для забезпечення видалення фальшивих товарів і незаконного використання торгових знаків.

Соціальні мережі. Використання механізмів захисту, наданих соціальними мережами, для моніторингу й видалення контенту, що порушує права на торгові знаки.

Список використаної літератури

1. Захист прав інтелектуальної власності в Інтернеті. Що потрібно знати власнику. 2023. URL: <https://www.pricecontrol.com.ua/ua/shho-potribno-znati-vlasniku-pro-zahist-prav-intelektualnoyi-vlasnosti-v-merezhi-internet/>.
2. Літавський Т. Теоретичні особливості захисту інтелектуальної власності в мережі Інтернет: національний підхід. *Юридична Газета online*. № 12 (718). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/zahist-iv-u-merezhi-internet-yak-ce-teoretichno-mae-pracyuvati.html>.

3. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2811-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

4. Бабецька І. Я. Захист прав інтелектуальної власності в соціальних мережах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького : журнал. Серія «Право»*. 2022. № 13 (25). С. 151–157. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>.

5. Логвиненко М. І., Каріх І. В., Диковець А. В. Проблеми захисту об'єктів авторського права в мережі Інтернет. *Правові горизонти*. 2019. С. 21–25. URL: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i15.p:21>.

6. Михайлюк Г. О. Право інтелектуальної власності та інформаційні технології. *Часопис цивілістики*. Випуск 26. С. 65–68. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/acf13f6e-21eb-4833-a1f3-1626a240186e/content>.

РОЗДІЛ 10

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА УМОВИ ПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

10.1. Відповідальне зберігання та оброблення даних у наукових дослідженнях

Наукові дослідження часто вимагають оброблення великих обсягів даних, і відповідальне зберігання та оброблення цих даних є критично важливими для забезпечення достовірності результатів, етичності досліджень і захисту конфіденційності учасників.

Зберігання даних

1. Організація даних. Уявіть, що ваші дані – це велика бібліотека книг. Якщо книги (дані) розкидані хаотично, буде важко знайти потрібну інформацію. Для цього потрібні чіткі каталоги (структури директорій) і системи класифікації (назви файлів і метадані):

– *файлова структура.* Як полиці в бібліотеці, дані повинні бути організовані в логічні папки;

– *метадані.* Це як бібліотечні картки, що містять інформацію про книгу, такі як автор, дата публікації й короткий зміст (анотація), кількість сторінок, жанр та унікальний код (наприклад, ISBN);

– *тип даних.* Метадані описують, що міститься в кожному файлі, зокрема тип даних, походження, формат і будь-які важливі примітки.

2. Безпека даних. Збереження даних безпечними є критичним, як охорона бібліотеки від крадіжок чи пожеж:

– *шифрування.* Це як зберігання книг у сейфах. Дані шифруються, щоб їх не могли прочитати без правильного ключа;

– *резервне копіювання.* Як створення копій важливих книг на випадок втрати оригіналів, резервні копії даних захищають від втрат унаслідок апаратних збоїв або атаки злоумисників.

3. Доступність даних. Дані мають бути доступними для тих, хто має до них доступ, подібно до того, як бібліотека повинна бути відкрита для читачів:

– *контроль доступу.* Як система членства в бібліотеці, доступ до даних повинен надаватися лише авторизованим користувачам;

– *реєстрація доступу.* Як журнал відвідувань бібліотеки, реєстрація всіх дій із даними допомагає відстежувати, хто і коли отримував доступ до даних.

Оброблення даних

1. Етичні аспекти. У наукових дослідженнях, як і в бібліотеці, етичність і конфіденційність є важливими:

1) *конфіденційність.* Дані учасників дослідження повинні бути захищеними, як особисті дані читачів бібліотеки;

2) інформована згода. Як отримання дозволу на видачу книг, перед обробленням даних учасники повинні бути проінформовані й дати згоду на використання їхніх даних.

2. Валідація даних. Як перевірка книг на точність і наявність усіх сторінок, дані повинні бути перевірені на точність і цілісність:

1) очищення даних. Видалення помилок і аномалій, як виправлення помилок у текстах книг;

2) верифікація. Перевірка даних на достовірність, як підтвердження авторства та автентичності книг.

3. Аналіз даних. Як аналіз вмісту книг для отримання нових знань, оброблення даних дозволяє отримати цінну інформацію для досліджень:

1) статистичний аналіз. Використання статистичних методів для виявлення закономірностей і трендів, як аналіз жанрової структури бібліотеки;

2) візуалізація даних. Створення графіків і діаграм для подання даних, як створення карт і графіків для полегшення розуміння вмісту бібліотеки.

Відповідальне зберігання та оброблення даних у наукових дослідженнях вимагає ретельної організації, захисту, доступності та етичності. Використовуючи аналогії з бібліотекою, ми бачимо, що головні принципи зберігання даних, безпеки, оброблення та аналізу є універсальними й необхідними для забезпечення надійності й достовірності наукових результатів.

10.2. Передання і публікація результатів з урахуванням прав інтелектуальної власності

Передання й публікація результатів наукових досліджень – це важливий етап наукового процесу. Проте, крім технічних і етичних аспектів, необхідно враховувати права інтелектуальної власності.

1. Авторське право захищає творчі роботи, зокрема тексти, графіки, ілюстрації тощо.

Автоматичний захист. Як автор книги автоматично отримує авторське право на свій твір, так і автор наукової статті отримує авторське право автоматично з моменту створення роботи.

Права автора. Автор має права на відтворення, розповсюдження, публічне виконання і створення похідних робіт.

2. Патенти захищають винаходи й нові технології.

Ексклюзивні права. Патент надає винахіднику ексклюзивне право використовувати винахід протягом певного періоду часу, як монополія на виробництво і продаж нового інструменту.

Оприлюднення. Як публікація детального опису роботи інструменту, патент вимагає оприлюднення детального опису винаходу.

Процес передання результатів

1. Спільна робота й договори. Коли ви працюєте в команді, важливо заздалегідь визначити, як будуть розподілені права на результати роботи.

Угоди про спільне авторство – як договір про спільне володіння нерухомістю, угоди про спільне авторство визначають внесок кожного учасника та їхні права.

Ліцензійні угоди – якщо ваші результати можуть бути використані іншими, ліцензійна угода визначає умови використання як оренду вашого будинку іншим людям.

2. Конфіденційність і публікація. Перед тим, як оприлюднювати результати, потрібно переконатися, що конфіденційна інформація захищена.

Угоди про нерозголошення (NDA) – як зобов'язання не розповідати секрети компанії, NDA захищають ваші дані від несанкціонованого розголошення.

Попередня публікація – переконайтеся, що публікація не порушує жодних прав, як перевірка перед тим, як розповісти про секрети на публічній презентації.

Публікація результатів

1. Вибір журналу чи конференції. Важливо обрати відповідне місце для публікації, як вибір правильного видавництва для книги:

1) *відкритий доступ (Open Access)* – як безкоштовна бібліотека, журнали відкритого доступу дозволяють усім мати доступ до вашої роботи безкоштовно;

2) *рецензування* – як перевірка книги редактором перед публікацією, рецензування гарантує якість і достовірність вашої роботи.

2. Правильне цитування та уникнення плагіату. Під час публікації важливо правильно цитувати роботи інших авторів, щоб уникнути плагіату.

Цитування: як посилання на першоджерело в науковій праці, цитування визнає внесок інших дослідників.

Уникнення плагіату: як уникнення крадіжки ідей, важливо чітко вказувати джерела всіх запозичених матеріалів.

Відповідальне передання й публікація результатів наукових досліджень з урахуванням прав інтелектуальної власності забезпечують захист ваших робіт і сприяють етичності наукового процесу. Використовуючи аналогії, ми можемо краще зрозуміти важливість авторського права, патентів, договорів, конфіденційності і правил публікації.

10.3. Етичні аспекти вибору ліцензій для наукових публікацій

Вибір ліцензій для наукових публікацій має значний вплив на доступність, розповсюдження й використання наукових знань. Вибір ліцензії визначає, наскільки широко може бути розповсюджена й використана наукова робота. Ліцензії відкритого доступу, такі як Creative Commons, дозволяють широкому загалу отримувати доступ до знань безкоштовно. Наукові дослідження часто фінансуються громадськими коштами. Тому етично важливо, щоб результати цих досліджень були доступні для суспільства.

Основні типи ліцензій

1. Ліцензії відкритого доступу:

1) Creative Commons (CC):

- CC BY – дозволяє використовувати роботу з обов'язковим зазначенням авторства;
- CC BY-SA – дозволяє використання роботи з обов'язковим зазначенням авторства й ліцензуванням похідних робіт на тих же самих умовах;
- CC BY-NC – дозволяє використання роботи з обов'язковим зазначенням авторства, але забороняє комерційне використання.

2. Традиційні ліцензії:

- 1) All Rights Reserved – автор зберігає всі права, і для використання роботи потрібен дозвіл.

Етичні аспекти вибору ліцензії

Прозорість і відкрите поширення – відкритий доступ сприяє прозорості наукових досліджень, що дозволяє іншим ученим відтворювати експерименти й перевіряти результати.

Справедливість і рівність – вибір ліцензії, яка дозволяє відкритий доступ, сприяє рівності в доступі до знань, особливо для дослідників із країн, що розвиваються, які можуть не мати ресурсів для доступу до платних публікацій.

Визнання авторства – етичні ліцензії повинні забезпечувати визнання авторства й захист від неправомірного використання без належного зазначення авторів.

Рекомендації для дослідників

Аналіз мети публікації. Перед вибором ліцензії дослідники повинні визначити свої цілі: максимальне розповсюдження знань, комерційний інтерес, захист від неправомірного використання тощо.

Консультації з колегами та установами. Порадьтеся з колегами та юридичними відділами ваших установ для вибору найбільш відповідної ліцензії.

Зважений підхід. Обирайте ліцензію, яка балансує між відкритістю й захистом ваших прав як автора.

10.4. Справедливе визнання і розподіл авторських прав у колективних дослідженнях

У колективних наукових дослідженнях питання справедливого визнання й розподілу авторських прав набувають особливої важливості. Справедливе визнання авторства ґрунтується на етичних принципах чесності, справедливості і прозорості. Кожен учасник, який зробив значний внесок у дослідження, має право бути визнаним. Авторство наукових публікацій відіграє головну роль у професійному розвитку дослідників, впливаючи на їхню репутацію, кар'єрні можливості та отримання фінансування.

Загальноприйняті критерії авторства. Рекомендації Міжнародного комітету редакторів медичних журналів (ICMJE) пропонують такі критерії авторства:

- значний внесок у концепцію й дизайн дослідження або збирання та аналіз даних;
- участь у написанні або критичному перегляді рукопису;
- затвердження остаточного варіанта публікації;
- згода бути відповідальним за всі аспекти роботи.

Чітке визначення ролей і обов'язків кожного учасника дослідження допомагає уникнути конфліктів і сприяє справедливому визнанню внесків.

Практики справедливого розподілу авторських прав

1. Прозорість на початку проєкту. На початку дослідження всі учасники мають обговорити й погодити критерії авторства та очікуваний внесок кожного.

2. Документування внесків. Ведення детальної документації щодо внесків кожного учасника допомагає забезпечити справедливий розподіл авторства.

3. Регулярні обговорення. Регулярні обговорення серед учасників дослідження щодо прогресу і внесків допомагають уникнути непорозумінь.

Вирішення конфліктів

Медитація й переговори. Конфлікти щодо авторства можуть виникати навіть у добре організованих проєктах. Медитація й переговори з участю нейтральної третьої сторони можуть допомогти вирішити такі конфлікти.

Політики установ. Багато наукових установ мають розроблені політики і процедури для вирішення конфліктів щодо авторства, які варто використовувати.

Спільні публікації і різні типи внесків

Різноманітність внесків. Внески до наукових досліджень можуть містити експериментальну роботу, аналіз даних, написання рукопису, а також адміністративну підтримку. Визнання всіх типів внесків сприяє справедливості.

Відкриті списки авторів. Деякі журнали використовують відкриті списки авторів, де детально вказують конкретні внески кожного учасника, що сприяє прозорості і справедливості.

Справедливе визнання й розподіл авторських прав у колективних дослідженнях є важливою складовою етичної наукової практики. Дотримання прозорих критеріїв авторства, регулярне обговорення внесків і використання медіації для вирішення конфліктів сприяє забезпеченню чесного визнання кожного дослідника. Це не лише відповідає етичним стандартам, але й підтримує здоровий науковий клімат, сприяючи професійному розвитку всіх учасників дослідницької групи.

10.5. Баланс між комерціалізацією результатів досліджень і загальнодоступністю та відкритістю

У сучасному науковому середовищі важливо знайти баланс між комерціалізацією результатів досліджень і їхньою загальнодоступністю й відкритістю. *Комерціалізація* містить у собі процес перетворення наукових відкриттів у ринкові продукти чи послуги. Це може забезпечити фінансову підтримку для подальших досліджень, стимулювати інновації і створювати нові робочі місця. *Відкритий доступ* забезпечує безкоштовний доступ до наукових результатів для всіх зацікавлених сторін. Це сприяє поширенню знань, підвищує прозорість досліджень і дозволяє більшому колу людей скористатися результатами наукових робіт.

Етичні аспекти комерціалізації і відкритого доступу

Етика комерціалізації:

- прозорість – важливо забезпечити прозорість процесу комерціалізації, щоб уникнути конфліктів інтересів;
- відповідальність – комерціалізація повинна здійснюватися з урахуванням суспільних інтересів, зокрема щодо доступу до важливих медичних чи технологічних інновацій.

Етика відкритого доступу:

- справедливість – відкритий доступ забезпечує рівність у доступі до знань, особливо для дослідників із країн, що розвиваються;
- визнання авторства – незважаючи на відкритість, необхідно забезпечувати належне визнання авторства й захист інтелектуальної власності.

Гібридні журнали дозволяють поєднувати статті з відкритим доступом і статті, доступні за підпискою. Це дозволяє дослідникам вибирати відповідний рівень доступності для їхніх робіт.

Ліцензії Creative Commons, такі як CC BY, дозволяють комерційне використання роботи за умови зазначення авторства. Це сприяє комерціалізації без обмеження доступу до знань.

Співпраця між науковими установами і приватним сектором може забезпечити фінансування досліджень, зберігаючи водночас відкритість результатів для академічної спільноти.

Приклади успішного балансу

Деякі біомедичні дослідження роблять свої дані відкритими для громадськості, дозволяючи іншим дослідникам використовувати їх для подальших досліджень, водночас розробляючи комерційні додатки на основі цих даних.

Деякі технологічні стартапи публікують свої дослідження у відкритому доступі, щоб залучити академічну спільноту до подальшого розвитку ідей, водночас комерціалізуючи продукти на основі цих досліджень.

Рекомендації для дослідників

Оцінювання цінності відкритого доступу. Дослідники повинні зважувати переваги відкритого доступу, зокрема підвищення цитованості і впливу їхніх робіт, проти потенційної фінансової вигоди від комерціалізації.

Використання відкритих ліцензій. Обираючи ліцензії, які дозволяють як відкритий доступ, так і комерційне використання, дослідники можуть знайти баланс між поширенням знань та отриманням прибутку.

Співпраця з комерційними партнерами. Важливо налагоджувати співпрацю з комерційними партнерами на основі прозорих угод, які враховують інтереси всіх сторін і забезпечують доступ до результатів досліджень.

Список використаної літератури

1. Ендрю Дж. Дослідницька етика в епоху цифрових технологій. С. 119–129. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-319-4-7>.
2. Нестерцова-Собакарь О. В. Інтелектуальна власність : навч. посіб. Київ : Дніпро, 2018. 140 с.
3. Харитонов О. І. Право інтелектуальної власності : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 540 с.
4. Куркова К. С. Принципи адміністративно-правового забезпечення науково-технічного розвитку в Україні. *Правові новели*. 2019. № 7. С. 42–49. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/7-3_2019/7-3_2019.pdf#page=42.
5. Герасименко О. О. Відповідальність за адміністративні правопорушення в сфері інтелектуальної власності : дис. ... д-ра філософії. 081 Право. Київ : КНТЕУ, 2023. 256 с. URL: <https://knute.edu.ua/file/Mg==/df399ce0d7aaad3683684045baaa75c9.pdf>.

РОЗДІЛ 11

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

11.1 Законодавча і нормативна база

Організація і здійснення наукової й науково-технічної діяльності (далі – ННТД) в Україні регулює система нормативно-правових актів різного рівня, які утворюють цілісну правову основу державної наукової політики. До цієї системи належать Конституція України, закони України, кодекси, підзаконні нормативні акти Кабінету Міністрів України й центральних органів виконавчої влади, а також міжнародні договори, ратифіковані Україною (табл. 11.1).

Таблиця 11.1 – Основні нормативно-правові акти у сфері наукової діяльності

Нормативно-правовий акт	Головне значення
Конституція України	Гарантії свободи наукової творчості, захист інтелектуальної власності
Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»	Основний закон у сфері науки, який визначає суб'єктів наукової діяльності, фінансування, інтеграцію науки й освіти
Закон України «Про вищу освіту»	Визначає право на участь у науковій діяльності в закладах вищої освіти
Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки»	Визначає стратегічні напрями розвитку науки й державні пріоритети
Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»	Комерціалізація результатів досліджень і передання технологій
Цивільний кодекс України	Права інтелектуальної власності на результати наукової діяльності
Кодекс законів про працю України	Трудові відносини з науковими й науково-педагогічними працівниками
Нормативно-правові акти у сфері інтелектуальної власності	Визначають і регулюють питання, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності

Окремо зупинимосся на основних положеннях Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (далі – Закон про ННТД). Закон про ННТД є основним законом, що регулює наукову діяльність в Україні й визначає суб'єктів наукової діяльності, державне регулювання та управління в науковій діяльності, форми й методи державного регулювання та управління в науковій і науково-технічній діяльності.

У статті 2 Закону про ННТД закріплено його мета й завдання.

Стаття 2. Мета й завдання

1. Метою цього Закону є врегулювання відносин, пов'язаних із провадженням наукової і науково-технічної діяльності, та створення умов для підвищення ефективності наукових досліджень і використання їх результатів для забезпечення розвитку всіх сфер суспільного життя.

2. Основними завданнями цього Закону є визначення:

- правового статусу суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, матеріальних та моральних стимулів для забезпечення престижності та пріоритетності відповідної сфери діяльності;
- економічних, соціальних та правових гарантій наукової і науково-технічної діяльності, свободи наукової творчості;
- основних цілей, напрямів та принципів державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності, міжнародного науково-технічного співробітництва;
- повноважень органів державної влади щодо здійснення державного регулювання та управління у сфері наукової й науково-технічної діяльності.

Згідно із статтею 19 ННТД є невід'ємною складовою освітньої діяльності, тому для закладів вищої освіти ННТД є одним із основних видів діяльності і провадиться відповідно до законів України «Про освіту», «Про вищу освіту» і цього Закону про ННТД.

Стаття 19. Наукова і науково-технічна діяльність у системі вищої освіти

1. Наукова й науково-технічна діяльність у закладах вищої освіти є невід'ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти.

2. Наукова і науково-технічна діяльність у системі вищої освіти провадиться відповідно до законів України «Про освіту», «Про вищу освіту» і цього Закону.

3. Заклади вищої освіти в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності підлягають державній атестації в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

4. На заклади вищої освіти (університети, академії, інститути), що пройшли державну атестацію в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності, поширюються гарантії забезпечення наукової (науково-технічної) діяльності, визначені цим Законом для наукових установ. На науково-педагогічних працівників таких закладів вищої освіти поширюються гарантії наукової (науково-технічної) діяльності, визначені цим Законом для наукових працівників.

Відповідно до Статті 4 Закону про ННТД суб'єктами наукової діяльності є такі (рис. 11.1).

Рисунок 11.1 – Суб'єкти наукової діяльності

Закон про ННТД дає такі визначення Суб'єктів наукової діяльності.

Стаття 1. Основні терміни та їх визначення

16) наукова (науково-дослідна, науково-технологічна, науково-технічна, науково-практична) установа (далі – наукова установа) – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми й форми власності, утворена в установленому законодавством порядку, для якої наукова та (або) науково-технічна діяльність є основною;

20) науковий працівник – учений, який має вищу освіту не нижче ніж другий (магістерський) рівень, відповідно до трудового договору (контракту) професійно провадить наукову, науково-технічну, науково-організаційну, науково-педагогічну діяльність і має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством.

25) науково-педагогічний працівник – учений, який має вищу освіту не нижче ніж другий (магістерський) рівень, відповідно до трудового договору (контракту) в університеті, академії, інституті професійно провадить педагогічну й наукову або науково-педагогічну діяльність і має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством.

Стаття 23. Громадські наукові організації

1. Громадські наукові організації (громадські академії наук, наукові товариства, наукові асоціації, спілки, об'єднання тощо) – це об'єднання вчених для цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, захисту фахових інтересів, координації науково-дослідної роботи, обміну досвідом.

Громадські наукові організації підлягають реєстрації й діють відповідно до законодавства про громадські об'єднання з урахуванням положень цього Закону.

Розділ IV Закону про ННТД визначає повноваження суб'єктів державного регулювання та управління у сфері наукової й науково-технічної діяльності (рис. 11.2).

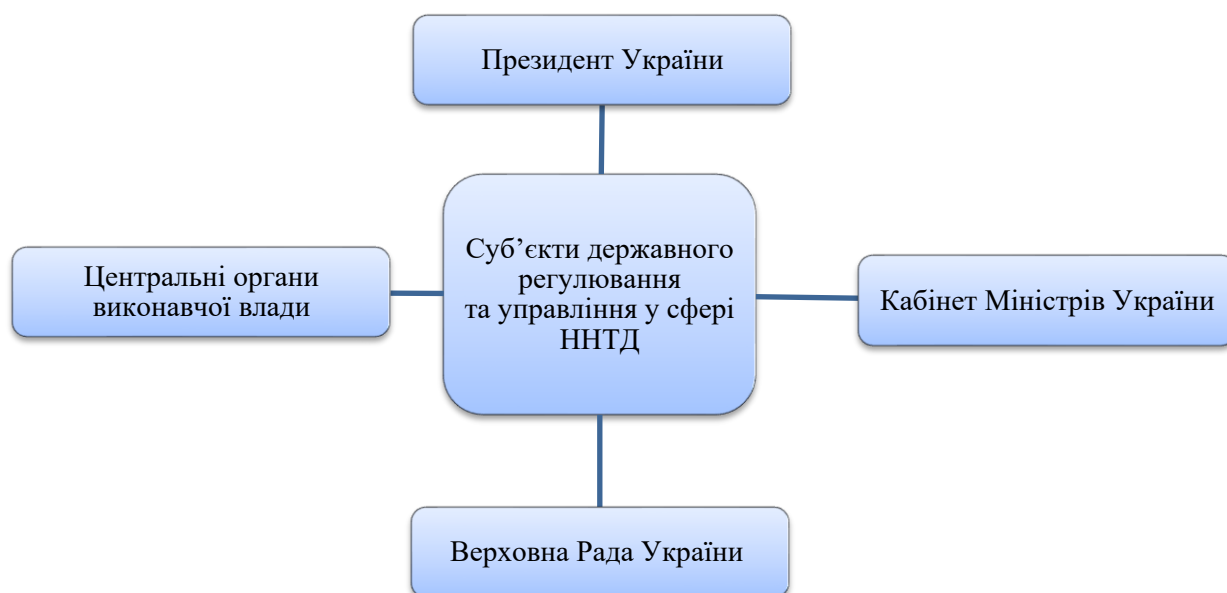

Рисунок 11.2 – Суб'єкти державного регулювання
та управління у сфері ННТД

Стаття 39. Повноваження Верховної Ради України у сфері наукової і науково-технічної діяльності

1. Верховна Рада України:

1) здійснює державне регулювання у сфері наукової й науково-технічної діяльності;

2) затверджує основні засади й напрями державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

3) затверджує пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та загальнодержавні програми науково-технічного розвитку України;

4) здійснює інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

Стаття 40. Повноваження Президента України у сфері наукової і науково-технічної діяльності

1. Президент України діє у сфері наукової і науково-технічної діяльності відповідно до Конституції та законодавства України.

Стаття 41. Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері наукової і науково-технічної діяльності

1. Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади:

- 1) забезпечує реалізацію державної науково-технічної політики, розвиток і зміцнення науково-технічного потенціалу України;
- 2) затверджує Положення про Національну раду України з питань розвитку науки і технологій та її персональний склад;
- 3) подає Верховній Раді України пропозиції щодо визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки;
- 4) забезпечує розроблення і виконання державних цільових наукових і науково-технічних програм;
- 5) затверджує відповідно до своєї компетенції державні цільові наукові і науково-технічні програми;
- 6) забезпечує взаємодію центральних органів виконавчої влади з Національною радою України з питань розвитку науки і технологій;
- 7) розглядає рекомендації Національної ради України з питань розвитку науки і технологій та ухвалює за ними рішення;
- 8) затверджує порядок використання коштів Національного фонду досліджень України, а також порядок конкурсного відбору та фінансування проєктів Національним фондом досліджень України, який розробляється науковою радою Національного фонду досліджень України й погоджується наглядовою радою Національного фонду досліджень України;
- 9) затверджує Голову Національного фонду досліджень України;
- 10) засновує гранти і премії Кабінету Міністрів України у сфері наукової і науково-технічної діяльності та визначає порядок їх надання;
- 11) вживає заходів щодо вдосконалення державного регулювання та управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності;
- 12) здійснює інші повноваження у сфері наукової і науково-технічної діяльності відповідно до закону.

Стаття 42. Повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері наукової і науково-технічної діяльності

1. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері наукової і науково-технічної діяльності:

- 1) розробляє засади наукового і науково-технічного розвитку України та подає відповідні пропозиції Кабінету Міністрів України та Президенту України;

2) взаємодіє з Національною радою України з питань розвитку науки і технологій;

3) координує реалізацію іншими центральними органами виконавчої влади, Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

4) розробляє спільно з Національною радою України з питань розвитку науки і технологій пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та вносить відповідні пропозиції на розгляд Кабінету Міністрів України у встановленому законодавством порядку;

5) забезпечує розвиток загальнодержавної системи науково-технічної інформації;

6) здійснює на засадах, розроблених Національною радою України з питань розвитку науки і технологій, керівництво системою наукової і науково-технічної експертизи;

7) забезпечує інтеграцію вітчизняної науки у світовий науковий простір та Європейський дослідницький простір із збереженням і захистом національних пріоритетів;

8) здійснює керівництво системою державної атестації наукових установ;

9) координує міжнародне науково-технічне співробітництво, забезпечує дотримання і виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України з питань, що належать до його компетенції;

10) формує тематику державного замовлення на найважливіші науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію, здійснює фінансову підтримку виконання державного замовлення на найважливіші науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію;

11) здійснює фінансову підтримку наукової і науково-технічної діяльності закладів вищої освіти, що належать до сфери його управління;

12) забезпечує реєстрацію та облік науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт;

13) забезпечує реалізацію міжнародних науково-технічних програм і проєктів відповідно до міжнародних договорів;

14) розробляє проєкти міждержавних програм для забезпечення виконання укладених міжнародних договорів у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

15) укладає відповідно до законодавства міжнародні договори про співробітництво у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

16) забезпечує виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних організаціях у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

17) взаємодіє в установленому порядку з відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій;

18) розробляє порядок присудження й позбавлення наукового ступеня доктора наук та подає його на затвердження до Кабінету Міністрів України;

19) формує та затверджує перелік наукових спеціальностей за галузями науки, відповідно до яких присуджуються наукові ступені кандидата наук і доктора наук;

20) затверджує порядок формування переліку наукових фахових видань України;

21) розробляє та затверджує положення про спеціалізовану вчену раду з присудження наукового ступеня доктора наук, утворює відповідні спеціалізовані вчені ради та контролює їхню діяльність;

22) затверджує та визнає недійсним рішення спеціалізованих вчених рад про присудження наукового ступеня кандидата наук, доктора наук, розглядає питання про позбавлення наукового ступеня, оформлює та видає дипломи кандидата наук, доктора наук;

23) затверджує форму диплома кандидата наук, доктора наук;

24) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Координацію державної політики у сфері ННТД між представниками наукової громадськості, органами виконавчої влади та реальним сектором економіки виконує Національна рада України з питань розвитку науки і технологій (далі – Національна рада), яка є постійним консультативно-дорадчим органом, що утворюється при Кабінеті Міністрів України. Діяльність Національної ради спрямована на формування узгоджених підходів до розвитку наукової й науково-технічної сфери, визначення пріоритетів і підготовку рекомендацій для органів державної влади.

Основною метою діяльності Національної ради є сприяння розвитку науки й технологій в Україні на основі поєднання інтересів держави, наукової спільноти та суспільства.

До основних завдань Національної ради належать:

- підготовка пропозицій щодо визначення пріоритетних напрямів розвитку науки й технологій;
- участь у формуванні стратегічних документів у сфері наукової й науково-технічної діяльності;
- аналіз стану наукової сфери й надання рекомендацій щодо її реформування;
- сприяння інтеграції української науки до Європейського дослідницького простору;
- забезпечення діалогу між органами державної влади й науковою спільнотою.

Національна рада складається з Наукового та Адміністративного комітетів, що мають однаковий кількісний склад.

Національну раду очолює Голова, яким за посадою є Прем'єр-міністр України.

Рішення Національної ради України з питань розвитку науки і технологій, ухвалені в межах її повноважень, що стосуються окремих центральних органів виконавчої влади, є обов'язковими для розгляду такими органами.

Науковий комітет – це робочий колегіальний орган Національної ради України з питань розвитку науки і технологій, що представляє інтереси наукової громадськості. Основною його функцією є експертне забезпечення діяльності Національної Ради, зокрема підготовка науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій. Склад Наукового комітету формується із 24 учених, які представляють наукову спільноту, є науковими лідерами, мають визначні наукові здобутки, бездоганну наукову репутацію й довіру в науковому середовищі. Персональний склад Наукового комітету затверджує Кабінет Міністрів України. Члени Наукового комітету виконують свої обов'язки на громадських засадах. Термін повноважень кожного із членів Наукового комітету не може перевищувати чотирьох років. Кожні два роки має відбуватися оновлення не менше ніж половини персонального складу Наукового комітету. Одна й та ж сама особа не може бути членом Наукового комітету більше ніж два терміни.

Адміністративний комітет складається із представників органів виконавчої влади. Його діяльність спрямована на координацію державної політики у сфері науки й забезпечення реалізації рекомендацій Національної ради на практиці.

Державне регулювання та управління в науковій і науково-технічній діяльності визначаються Розділом V Закону про ННТД.

Стаття 45. Цілі та напрями державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності

1. Основними цілями державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності є такі:

- 1) забезпечення наукового обґрунтування визначення стратегічних завдань розвитку економіки й суспільства;*
- 2) досягнення високого рівня розвитку науки і техніки;*
- 3) примноження національного багатства на основі використання наукових і науково-технічних досягнень;*
- 4) створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку шляхом використання сучасних досягнень науки і техніки;*
- 5) зміцнення національної безпеки на основі використання наукових і науково-технічних досягнень;*
- 6) створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності;*
- 7) забезпечення вільного розвитку наукової й науково-технічної творчості;*
- 8) сприяння розвитку наукової і науково-технічної діяльності в підприємницькому секторі;*
- 9) інтеграція вітчизняного сектору наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок у світовий науковий і Європейський дослідницький простір.*

2. Держава забезпечує:

1) соціально-економічні, організаційні, правові умови для формування та ефективного використання наукового й науково-технічного потенціалу, зокрема державну підтримку суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності;

2) створення сучасної наукової інфраструктури й системи інформаційного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності, інтеграцію освіти, науки і виробництва;

3) підготовку кадрів у сфері наукової і науково-технічної діяльності закладами вищої освіти, закладами післядипломної освіти, науковими установами, а також спеціалізованими загальноосвітніми навчальними закладами, які взаємодіють між собою та з науковими установами;

4) підвищення престижності наукової і науково-технічної діяльності, підтримку та заохочення молодих учених;

5) фінансування й матеріальне забезпечення фундаментальних і прикладних досліджень;

6) організацію прогнозування тенденцій науково-технічного розвитку на довгостроковий і середньостроковий періоди;

7) підтримку пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, державних цільових наукових і науково-технічних програм та концентрацію ресурсів для їх реалізації;

8) створення ринку наукової і науково-технічної продукції і впровадження досягнень науки і техніки в усі сфери суспільного життя;

9) правову охорону інтелектуальної власності та створення умов для її ефективного використання;

10) організацію і проведення статистичних спостережень у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

11) проведення наукової і науково-технічної експертизи виробництва, нових технологій, техніки, результатів досліджень, наукових (науково-технічних) програм і проєктів тощо;

12) стимулювання наукової й науково-технічної творчості, винахідництва;

13) пропагування наукових і науково-технічних досягнень, винаходів, нових сучасних технологій, внеску України в розвиток світової науки і техніки;

14) установа взаємовигідних зв'язків з іншими державами для інтеграції вітчизняної і світової науки, входження вітчизняної науки у світовий науковий і Європейський дослідницький простір.

Фінансування ННТД в Україні здійснюється з різних джерел, зокрема за кошт державного й місцевих бюджетів, фінансових ресурсів установ, організацій і підприємств, вітчизняних і іноземних замовників наукових робіт, грантів, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Одним із основних інструментів реалізації державної політики у сфері ННТД є бюджетне фінансування. Бюджетне фінансування ННТД здійснюється за кошт Державного бюджету. Обсяг таких коштів щороку визначається законом України про Державний бюджет як частка валового внутрішнього продукту. Окрема частина бюджетних коштів, за рішенням Національної ради України з питань розвитку науки і технологій,

спрямовується на конкурсне фінансування наукових проєктів через Національний фонд досліджень України, причому обсяги такого грантового фінансування мають тенденцію до щорічного зростання. Видатки на ННТД за кошт державного бюджету є захищеними статтями видатків бюджету.

Основними напрямками бюджетного фінансування ННТД є такі:

1) формульне базове фінансування, яке спрямоване безпосередньо на діяльність закладів вищої освіти (далі – ЗВО) і наукових установ відповідно до їхньої державної атестації;

2) виконання окремих наукових і науково-технічних програм, проєктів, грантів на конкурсній основі.

Бюджетне фінансування ННТД забезпечує:

1) проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень;

2) розвиток інфраструктури наукової й науково-технічної діяльності;

3) розвиток матеріально-технічної бази для провадження наукової й науково-технічної діяльності;

4) збереження й розвиток наукових об'єктів, що становлять національне надбання;

5) підготовку наукових кадрів, зокрема підтримку молодих учених;

6) доступ до науково-технічної інформації й наукової літератури на всіх видах носіїв.

11.2 Мета та основні завдання наукової діяльності в закладах вищої освіти

Мета та основні завдання наукової діяльності у ЗВО визначені Законом України про Вищу освіту (далі – Закон про ВО).

Стаття 65 Закон про ВО визначає мету й завдання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності у ЗВО.

Стаття 65. Мета і завдання наукової, науково-технічної, мистецької та інноваційної діяльності в закладах вищої освіти

Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у ЗВО є невід'ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої й виробничої діяльності в системі вищої освіти. Провадження наукової й науково-технічної діяльності університетами, академіями, інститутами є обов'язковим.

Суб'єктами наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є наукові, науково-педагогічні працівники, особи, які навчаються у ЗВО, інші працівники вищих навчальних закладів, а також працівники підприємств, які спільно з вищими навчальними закладами провадять наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність.

Основною метою наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є здобуття нових наукових знань за допомогою проведення наукових досліджень і розробок і їхнього спрямування на створення і впровадження нових

конкурентоспроможних технологій, видів техніки, матеріалів тощо для забезпечення інноваційного розвитку суспільства, підготовки фахівців інноваційного типу.

Основними завданнями наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності ЗВО є такі:

- 1) одержання конкурентоспроможних наукових і науково-прикладних результатів;
- 2) застосування нових наукових, науково-технічних знань під час підготовки фахівців із вищою освітою;
- 3) формування сучасного наукового кадрового потенціалу, здатного забезпечити розроблення і впровадження інноваційних наукових розробок.

Стаття 67 Закону присвячена організації наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності.

Відповідно до цієї статті наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у ЗВО провадиться відповідно до законодавства про освітню, наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність. Державні органи, до сфери управління яких належать ЗВО, **формують політику** наукової та інноваційної діяльності, яка здійснюється безпосередньо закладами на засадах автономії.

Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти та науки – **Міністерство освіти і науки України:**

- розробляє пропозиції щодо обсягу бюджетного фінансування (конкурсного й базового) наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності ВНЗ з урахуванням їхніх запитів і результатів атестації;
- розробляє державні цільові програми, спрямовані на оснащення ЗВО сучасними приладами, науковим обладнанням.

Список використаної літератури

1. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.
2. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
3. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14 вересня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text>.
4. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : Закон України від 11 липня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text>.
5. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14 вересня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text>.
6. Про утворення Національної ради України з питань розвитку науки і технологій : Постанова Кабінету Міністрів України № 226 від 5 квітня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226-2017-%D0%BF#Text>.

РОЗДІЛ 12

ВІДКРИТА НАУКА: МЕТА, ЗАВДАННЯ І ПРИНЦИПИ

12.1. Міжнародний і національний контекст розвитку відкритої науки

Сучасний розвиток науки характеризується глибокими трансформаціями, зумовленими цифровізацією, глобалізацією дослідницьких процесів і зростанням суспільного запиту на відкритість і доступність наукових результатів. У цьому контексті концепція відкритої науки постає одним із головних напрямів реформування наукової системи на глобальному рівні.

У 2017 році набула чинності Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка визначає новий формат наукового співробітництва між Україною та ЄС. Глава 9 Угоди визначає основи співробітництва між Україною та ЄС у сфері науки й технологій. Відповідно до положень Угоди, викладених у статтях 374–377, співробітництво між сторонами спрямоване:

- на розвиток наукового потенціалу, посилення інноваційної спроможності і спільне реагування на глобальні виклики;
- наближення України до політики і права ЄС у сфері науки й технологій;
- сприяння залученню України до Європейського дослідницького простору;
- обмін інформацією про наукову політику, участь у європейських дослідницьких програмах, зокрема Горизонт Європа, спільні наукові проекти, розвиток трансферу технологій, академічну мобільність дослідників, організацію спільних наукових заходів і створення сприятливих умов для досліджень із належним захистом інтелектуальної власності.

Європейський дослідницький простір – система програм і політичних інструментів, що об'єднує інституційне середовище досліджень і розробок держав – учасниць Європейського Союзу та асоційованих членів із метою розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва, вільного трансферу знань, мобільності дослідників.

30 вересня 2020 року ЄС ухвалила Повідомлення про «Новий Європейський дослідницький простір для досліджень та інновацій», у якому викладено нову стратегію розвитку науки та інновацій Європейського дослідницького простору, одним із пріоритетних напрямів якого є розширений доступ до відкритої, безоплатної, повторно використовуваної наукової інформації через інституційну ініціативу «Відкрита наука» й цифрову – «Європейська хмара відкритої науки».

На національному рівні ці процеси закріплені в нормативно-правових документах, серед яких Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» і «Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору на період до 2027 року» (далі – Дорожня карта) (табл. 12.1).

Таблиця 12.1 – Концепція відкритої науки в Європейському дослідницькому просторі

Елемент	Зміст
Загальна характеристика	Відкрита наука є новою парадигмою організації наукової діяльності, що передбачає поступовий перехід провадження досліджень на засадах відкритості, прозорості, доброчесності та інклюзивності
Головний принцип	«Відкритість настільки, наскільки можливо, і закритість настільки, наскільки необхідно», що забезпечує баланс між відкритим доступом, захистом інтелектуальної власності й персональних даних
Відкритий доступ	Забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій, дослідницьких даних, метаданих та інших результатів досліджень
Цифрова інфраструктура	Розвиток цифрових платформ і сервісів; головна роль Європейської хмари відкритої науки (EOSC) у зберіганні та обміні даними
Людський капітал	Формування нових компетенцій дослідників (управління даними, цифрові навички, відкриті практики); інтеграція відкритої науки в освіту та науку
Оцінювання наукової діяльності	Реформування системи оцінювання з урахуванням відкритих практик, співпраці, обміну даними й суспільного впливу
Міжсекторальна взаємодія	Синергія з відкритою освітою, наукою, інноваційною політикою й розвитком економіки знань
Роль інфраструктури	Підвищення ефективності використання дослідницьких інфраструктур і їхньої інтеграційної функції
Суспільний вплив	Підвищення довіри до науки, розширення доступу до знань, сприяння вирішенню глобальних викликів (здоров'я, клімат, сталий розвиток)

Джерело: складено автором на основі [5].

Відповідно до Дорожньої карти розвиток відкритої науки є одним із пріоритетних напрямів, що ґрунтується на принципі вільного обігу знань. Головні положення цього процесу охоплюють цифрову інфраструктуру, законодавчі зміни й розвиток людського капіталу і передбачають:

- розбудову цифрової дослідницької інфраструктури й забезпечення взаємосумісності українських сервісів із європейськими;
- інтеграцію цифрової дослідницької інфраструктури до Європейської хмари відкритої науки (EOSC);
- застосування принципів FAIR для досліджень, які фінансуються частково або повністю коштом державного бюджету, на законодавчому рівні;
- формування нових компетенцій і культури відкритості;
- розвиток відкритого доступу й видавничої діяльності.

12.2. Поняття науки і відкритої науки

Розуміння відкритої науки неможливе без осмислення сутності науки як соціального інституту.

Відповідно до Рекомендації ЮНЕСКО щодо наукової діяльності й дослідників під «наукою» ідеться про діяльність, у процесі якої людство, діючи індивідуально, малими групами чи великими колективами, намагається в організованому порядку, на основі співробітництва й конкуренції виявити та усвідомити ланцюги причинно-наслідкових зв'язків, відносин чи взаємодій на основі об'єктивного вивчення спостережуваних явищ і перевірки його результатів за допомогою обміну висновками й даними та їхнього колегіального аналізу, пов'язує один з одним і зводить воєдино підсистеми знань за допомогою систематичного осмислення й концептуалізації і в такий спосіб отримує можливість використовувати у своїх інтересах розуміння процесів і явищ, що відбуваються в природі й суспільстві.

В Україні наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук способів їхнього застосування, основними видами якої є фундаментальні і прикладні наукові дослідження.

Зі свого боку, відповідно до Рекомендацій ЮНЕСКО відкрита наука є сукупністю принципів і практик, що забезпечують відкритий доступ до об'єктів дослідницької інфраструктури, результатів досліджень і науково-технічної інформації з можливістю їхнього багаторазового використання, обміну й розповсюдження за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Основною метою відкритої науки є прискорення науково-технічного прогресу, підвищення якості досліджень і розширення співпраці між дослідниками й суспільством.

Головним принципом відкритої науки є відкритий доступ. Відповідно до законодавства України відкритий доступ передбачає обов'язок суб'єктів наукової й науково-технічної діяльності забезпечувати безоплатний доступ до об'єктів дослідницької інфраструктури, результатів наукових досліджень, зокрема дослідницьких даних, та іншої наявної інформації з дотриманням авторського права й суміжних прав. Водночас обмеження доступу допускається лише у випадках, прямо визначених законодавством України, зокрема Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

12.3. Завдання відкритої науки

Рекомендації ЮНЕСКО щодо відкритої науки розглядають відкритий доступ як фундаментальну характеристику сучасної науки, що охоплює взаємопов'язані між собою компоненти, які формують цілісну екосистему відкритих досліджень. До них належать *відкриті наукові знання, відкриті наукові інфраструктури, відкрита участь соціальних суб'єктів, відкритий діалог між системами знань* (рис. 12.1).

Відкриті наукові знання охоплюють відкритий доступ до наукових публікацій, дослідницьких даних, метаданих, відкритих освітніх ресурсів, програмного забезпечення, вихідного коду та апаратного забезпечення, які доступні у відкри-

тому доступі або під авторським правом і ліцензовані згідно з відкритою ліцензією, яка дозволяє доступ, повторне використання, адаптацію й розповсюдження на визначених умовах, і надаються всім учасникам негайно або якнайшвидше незалежно від місця розташування, національності, раси, віку, статі, доходу, соціально-економічних обставин, рівня кар'єри, дисципліни, мови, релігії, інвалідності, етнічного походження міграційного статусу чи будь-якої іншої підстави й безкоштовно. Це також стосується можливості відкритих методологій дослідження і процесів оцінювання.

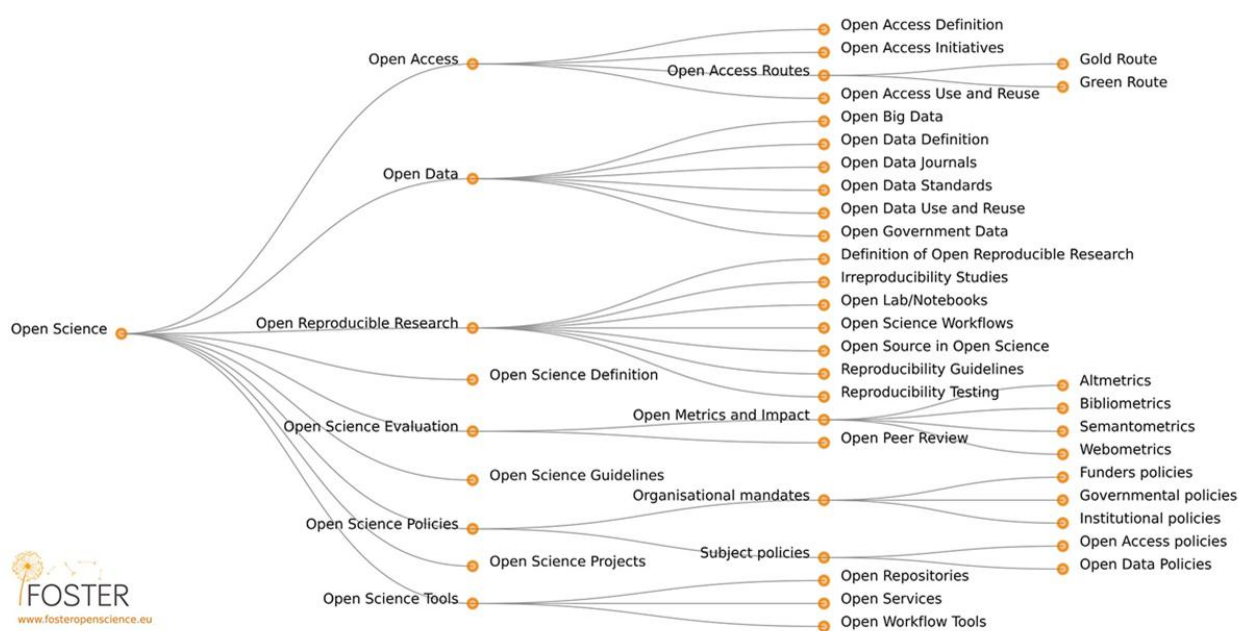

Рисунок 12.1 – Таксономія відкритої науки

Примітка. Зображення з вебсайту FOSTER, ліцензоване за CC-BY-4.0.

Доступ до наукових знань має бути максимально відкритим. Обмеження доступу мають бути пропорційними та обґрунтованими. Вони виправдані лише на основі захисту прав людини, національної безпеки, конфіденційності, права на приватне життя й поваги до суб'єктів навчання, судового процесу і громадського порядку, захисту прав інтелектуальної власності, особистої інформації, священної й таємної інформації. Знання корінного населення й рідкісні види, що перебувають під загрозою зникнення.

Відкриті наукові інфраструктури охоплюють дослідницькі інфраструктури спільного використання (віртуальні або фізичні, зокрема основне наукове обладнання або набори інструментів, ресурси, що ґрунтуються на знаннях, такі як колекції, журнали і платформи відкритого доступу до публікацій, сховища, архіви наукових даних, CRIS-системи, відкриті наукометричні й бібліометричні системи оцінювання та аналізу галузей знань науки, відкриті інфраструктури для обчислень та оброблення даних, що дозволяють проводити колективний і мультидисциплінарний аналіз даних, об'єкти цифрової інфраструктури, які необхідні для підтримання відкритої науки та обслуговування потреб різних спільнот.

Відкриті лабораторії, а також платформи і сховища даних відкритої науки, що використовуються для публікацій, дослідницьких даних і вихідних кодів, колективні платформи для розроблення програмного забезпечення й віртуальне дослідне середовище, а також цифрові послуги, зокрема, що дозволяють ідентифікувати наукові об'єкти за допомогою постійних унікальних ідентифікаторів, належать до найважливіших об'єктів інфраструктури відкритої науки, які на основі відкритості і стандартизації надають головні послуги, пов'язані з управлінням даними й забезпеченням їхньої доступності.

Об'єкти інфраструктури відкритої науки переважно створюються колективними зусиллями спільнот і мають найважливіше значення для їхньої довгострокової стійкості, унаслідок чого вони повинні функціонувати на некомерційній основі й максимально можливою мірою забезпечувати загальний, постійний і необмежений доступ.

Відкрита участь соціальних суб'єктів означає розширену співпрацю між науковцями і представниками суспільства поза межами суто наукової спільноти за допомогою відкриття дослідницьких практик і інструментів, що використовуються на різних етапах наукового циклу, а також за допомогою підвищення інклюзивності й доступності наукового процесу для ширшого кола зацікавлених осіб.

У контексті розвитку колективного інтелекту для розв'язання складних проблем, зокрема із застосуванням трансдисциплінарних підходів, відкрита наука створює підґрунтя для залучення громадян і спільнот до процесу створення знань. Вона також сприяє посиленню діалогу між науковцями, політиками, практиками, підприємцями і представниками громад, надаючи всім зацікавленим сторонам можливість брати участь у формуванні досліджень відповідно до їхніх потреб, інтересів і очікувань. Крім цього, громадянська наука та участь громадян розвиваються як моделі наукової діяльності, що здійснюється непрофесійними дослідниками за науково обґрунтованими методологіями. Такі дослідження часто реалізуються у співпраці з офіційними науковими програмами або професійними науковцями, з використанням вебплатформ, соціальних мереж, а також відкритого апаратного і програмного забезпечення (зокрема недорогих сенсорів і мобільних застосунків) як важливих засобів взаємодії.

Відкритий діалог з іншими системами знань означає діалог між носіями знань, учасники якого визнають наявність великої кількості різноманітних систем знань та епістемологічних моделей. Цей діалог спрямований на розширення взаємозв'язків і забезпечення більшої взаємодоповнюваності між різними епістемологічними моделями, дотримання міжнародних норм і стандартів у галузі прав людини, поваги до суверенних прав на знання й розпорядження ними, а також визнання прав носіїв знань на отримання справедливої частки благ, які може дати їхнє використання. Зокрема йдеться про зміцнення взаємозв'язків із системами знань корінних народів відповідно до Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів 2007 р. і принципів управління цими корінними народами, наприклад, на основі моделі CARE (колективна користь, право контролю, відповідальність та етика).

12.4. Цінності відкритої науки

До головних цінностей належать *якість і доброчесність досліджень, користь для суспільства, рівність і справедливість доступу, різноманітність та інклюзивність* (табл. 12.2).

Таблиця 12.2 – Цінності відкритої науки

Цінність	Зміст
Якість і доброчесність	Відкрита наука ґрунтується на повазі до академічної свободи і прав людини, забезпечує високу якість досліджень завдяки прозорості процесів, відкритості методів і результатів, а також можливість їхньої перевірки й відтворення
Користь для суспільства	Наука розглядається як глобальне суспільне благо, результати якої мають бути відкритими, доступними і спрямованими на задоволення потреб суспільства. Наукова діяльність повинна бути інклюзивною, стійкою і справедливою, зокрема щодо можливостей для отримання наукової освіти й нарощування потенціалу
Рівність і справедливість	Відкрита наука має відігравати важливу роль у забезпеченні рівності між дослідниками з розвинутих країн і країн, що розвиваються, забезпечуючи справедливий обмін науковими результатами, рівний доступ до наукових знань як для виробників, так і для споживачів знань, незалежно від місця розташування, національності, раси, віку, статі, доходу, соціально-економічного місця, кар'єрного рівня, мови, релігії, інвалідності, етнічної приналежності, міграційного статусу тощо
Різнманітність та інклюзивність	Відкрита наука повинна охоплювати різноманітність знань, методів, мов і дослідницьких підходів, залучення широкого кола учасників, зокрема представників громадськості, локальні спільноти й носіїв традиційних знань

Джерело: складено автором на основі [6].

Відкрита наука ґрунтується на системі цінностей, які визначають її гуманістичну й соціальну спрямованість.

12.5. Переваги і недоліки відкритої науки

Останніми роками у світі дедалі більше усвідомлюється цінність відкритої науки як важливого чинника розвитку досліджень, інновацій і суспільства загалом. Організація економічного співробітництва й розвитку вбачає переваги для розвитку як наукових досліджень загалом, так і для економічного зростання, подолання криз людства пов'язаних із пандеміями.

Розвиток науки. Відкрита наука створює можливості для нових наукових відкриттів, підвищує відтворюваність і верифікацію наукових результатів, полегшує міждисциплінарну співпрацю, що є особливо важливим для розв'язання складних сучасних проблем.

Економічне зростання. У розрізі розвитку економіки, відкрита наука стимулює економічне зростання, зокрема завдяки розвитку інновацій, забезпечує ефективне використання ресурсів, зменшує дублювання досліджень і створює кращі умови для розроблення нових продуктів і послуг. Не менш важливим є підвищення прозорості й підзвітності фінансування досліджень. Водночас відкритість результатів досліджень сприяє більш ефективному використанню державних коштів, підвищує віддачу від інвестицій.

Покращення системи охорони здоров'я. Відкрита наука сприяє покращенню системи охорони здоров'я, забезпечуючи вільний і швидкий доступ до наукових знань, даних і результатів досліджень. Це дозволяє лікарям і вченим ефективніше співпрацювати, перевіряти результати і впроваджувати інновації. У підсумку підвищується якість медичних рішень, прискорюється розроблення нових методів лікування, а пацієнти отримують більш своєчасну й ефективну допомогу.

Водночас відкритість наукових даних і результатів супроводжується низкою викликів. Серед основних виділяють загрози, пов'язані з порушенням конфіденційності, захистом інтелектуальної власності, питаннями національної безпеки, а також дотриманням суспільних інтересів, зокрема щодо охорони рідкісних і видів, що зникають.

У зв'язку з цим важливим є забезпечення відповідального управління відкритими даними, що передбачає дотримання етичних норм, правових вимог, забезпечення балансу між відкритістю й необхідними обмеженнями. Ефективна комунікація цих ризиків і розроблення відповідних механізмів їхньої мінімізації є необхідною умовою сталого розвитку відкритої науки.

Список використаної літератури

1. Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору на період до 2027 року : Наказ Міністерства освіти і науки України від 31 грудня 2025 року № 1732. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/povyny/2026/01/final-doroznia-karta-jedp-30122025docx.pdf>.

2. Методичні матеріали для закладів вищої освіти і наукових установ щодо розроблення та імплементації стратегії впровадження відкритого доступу / Т. О. Ярошенко, С. О. Чуканова, О. А. Крамаренко, О. І. Рачинська. Київ : ДНТБ України, 2025. 142 с. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19436231>.

3. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/848-19>.

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-

членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 № 984_011.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011.

5. European Commission: Directorate-General for Research and Innovation. (2020). A new ERA for research and innovation : staff working document. Publications Office. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2777/605834>.

6. UNESCO. (2021). UNESCO Recommendation on Open Science. UNESCO Publishing. URL: <https://doi.org/10.54677/MNMFH8546>.

7. FOSTER. openscience.eu. URL: <https://openscience.eu/article/project/foster>
(date of access: 14.04.2026).

РОЗДІЛ 13

ДАНІ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

13.1. Поняття даних

У сучасному світі швидкого розвитку цифрових технологій, цінність даних постійно зростає. Дедалі частіше дані використовують для розуміння процесів, що відбуваються. Саме завдяки аналізу даних стає можливим виявлення закономірностей, прогнозування тенденцій і ухвалення ефективних обґрунтованих рішень.

В узагальненій формі *дані* – це зафіксовані факти, спостереження або вимірювання, які можуть бути подані в числовій, текстовій, графічній чи іншій формі.

Водночас дані є базовим ресурсом для аналізу, який здійснюється спеціальними інструментами аналізу даних. Тому *дані* також розглядаються як інформація та/або відомості, подані у формі, придатній для їхнього оброблення електронними засобами.

13.2. Джерела даних

У часи технологічного розвитку дані формуються внаслідок цифрової й фізичної взаємодії людей, пристроїв і систем і ґрунтується на безперервному цифровому сліді діяльності людства.

Джерела даних надзвичайно різноманітні – від повсякденного використання мобільних застосунків до складних наукових експериментів.

Цифрові платформи та онлайн-сервіси

Одним із найбільших джерел даних сьогодні є інтернет-платформи й сервіси, які люди використовують щодня:

- соціальні мережі (пости, лайки, коментарі);
- пошукові системи (запити користувачів);
- відео- і стримінгові сервіси (перегляди та їхня тривалість, лайки, підписки);
- електронна комерція (покупки, перегляди товарів, кошики).

Мобільні застосунки і пристрої

Смартфони й мобільні додатки постійно генерують великі обсяги даних:

- геолокація користувача;
- активність у додатках;
- дані сенсорів (кроки, пульс, рух);
- повідомлення і взаємодії.

Бізнес- та адміністративні системи

Організації також є великими генераторами даних:

- банківські транзакції;

- CRM-системи (дані про клієнтів);
- логістика й постачання;
- державні реєстри і статистика.

Інтернет речей (IoT)

Датчики і пристрої Інтернету речей також відіграють важливу роль у генерації великих даних, збираючи інформацію про різні параметри, від кліматичних умов до споживання енергії:

- розумні годинники;
- датчики розумної мережі («розумні будинки», «розумні міста», «розумний транспорт», «розумна медицина»);
- промислові сенсори.

Наукові дослідження

Іще одним джерелом отримання даних є наукова діяльність людства.

13.3. Дані досліджень, їхня класифікація

Особливе значення дані мають у наукових дослідженнях. Для пояснення явищ і розв'язання наукових проблем дослідники значною мірою спираються саме на дані, отримані у процесі виконання наукового дослідження. Вони є основою для формування наукових висновків і відповідей на запитання дослідників. Аналізуючи такі дані, науковці можуть виявляти закономірності, перевіряти гіпотези й генерувати нові знання.

Дослідницькі дані – документи в цифровій формі, крім наукових публікацій, які зібрані або створені в процесі науково-дослідницької діяльності й використовуються як докази в процесі дослідження, або є загальноприйнятими в дослідницькому співтоваристві як необхідні для підтвердження висновків і результатів дослідження.

У наукових проєктах генеруються і збираються численні різновиди даних, а різні дисципліни використовують специфічні для кожної предметної галузі набори даних, які можна класифікувати на дані:

- за джерелом отримання;
- методом отримання;
- змістом і формою подання;
- структурою;
- змінними.

Класифікація даних за джерелом отримання

Розуміння того, звідки походять дані, є важливим етапом планування дослідження й дотримання норм права інтелектуальної власності на дані.

За джерелом отримання дослідницькі дані поділяють на первинні, вторинні й похідні (рис. 13.1).

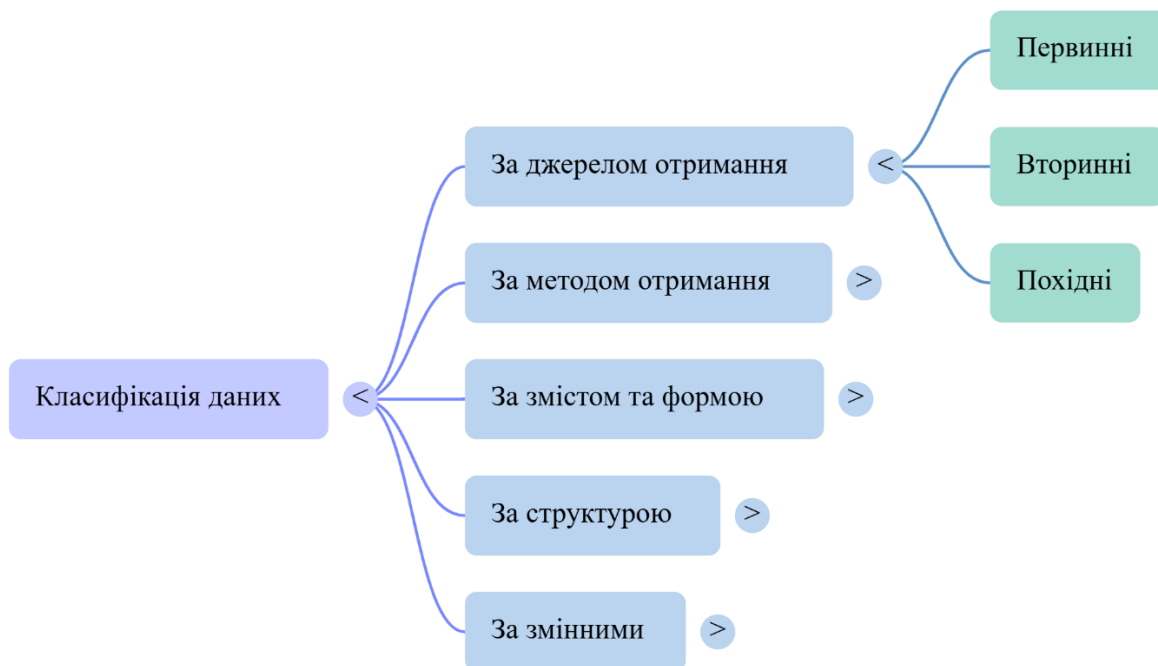

Рисунок 13.1 – Класифікація даних за джерелом отримання

Первинні – дані, що були отримані групою науковців безпосередньо в межах конкретного дослідження.

Вторинні – дані отримані з уже наявних джерел, зокрема зібрані іншими групами дослідників.

Похідні – дані отримані внаслідок оброблення, аналізу, моделювання даних.

Класифікація даних за методом отримання

У наукових дослідженнях залежно від поставлених завдань, галузі знань дані можуть бути отримані за допомогою експериментів, спостережень, опитувань і анкетувань, вимірювань у лабораторіях або в польових умовах (рис. 13.2).

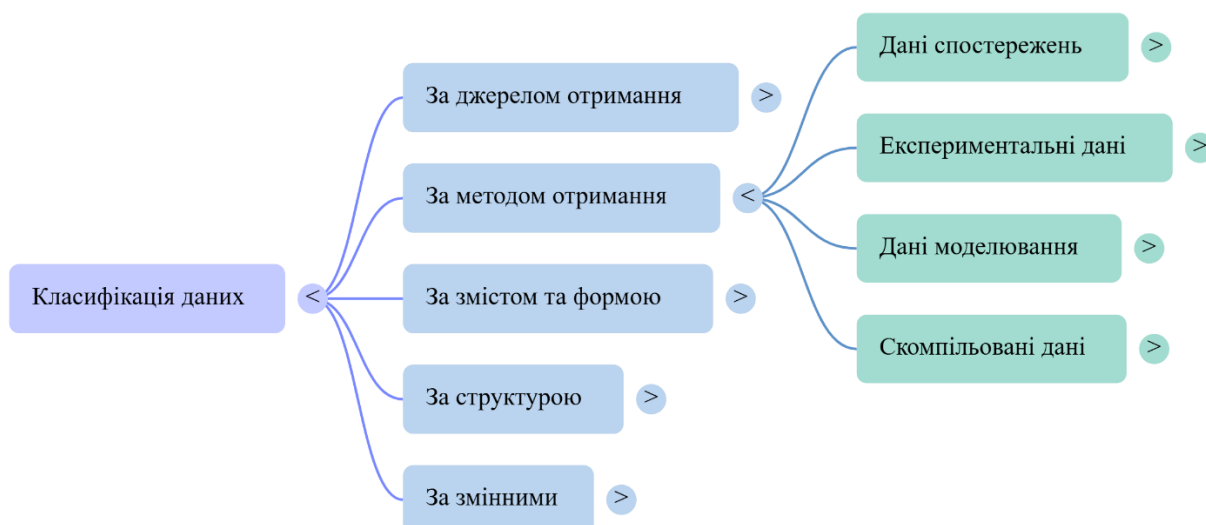

Рисунок 13.2 – Класифікація даних за методом отримання

Дані спостережень: дані, які формуються за допомогою фіксації поведінки або активності без втручання дослідника. Для їхнього збирання застосовують різні методи, зокрема безпосереднє спостереження, анкетування, а також використання спеціальних пристроїв і засобів моніторингу.

Експериментальні дані: отримуються внаслідок активного втручання дослідника, коли одна або кілька змінних цілеспрямовано змінюються для виявлення їхнього впливу. Зазвичай генеруються в лабораторії або в контрольованих умовах. Їхнє відтворення зазвичай пов'язане з певними витратами.

Дані моделювання: це машинні дані, генеруються за допомогою комп'ютерних моделей. У цьому разі важливу роль відіграють як самі результати моделювання, так і параметри моделі й метадані, що забезпечують їхню інтерпретацію.

Похідні або скомпільовані дані: це дані, отримані за допомогою оброблення або об'єднання вже наявних наборів даних. Прикладами є тривимірні моделі або узагальнені бази даних (рис. 13.3).

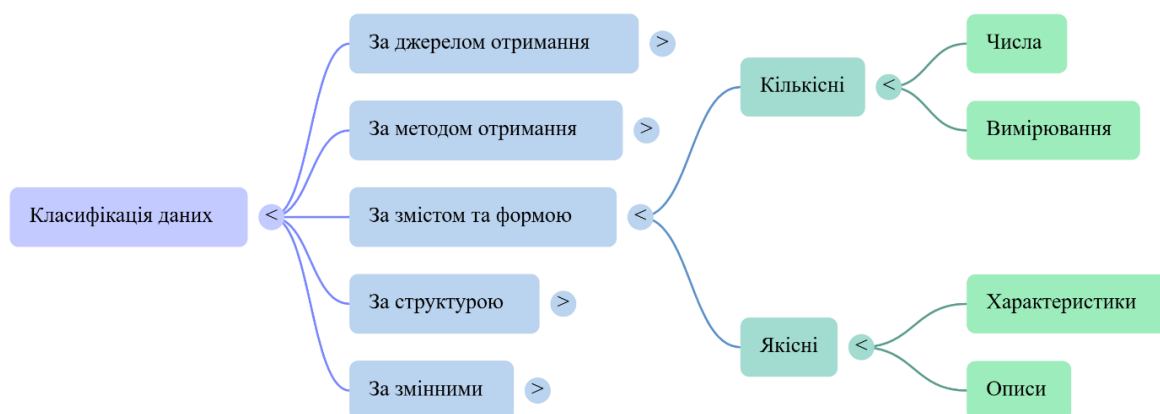

Рисунок 13.3 – Класифікація даних за змістом і формою подання

Кількісні дані: інформація, виражена в числах, яку можна виміряти або порахувати, піддається математичному аналізу (наприклад, вік, дохід, температура, кількість чогось) (рис. 13.4).

Рисунок 13.4 – Класифікація даних за структурою

Якісні дані: це нечислові дані, що описують характеристики або якості (наприклад, стать, національність, колір очей, тип поведінки, оцінка задоволеності «погано», «середньо»).

Структуровані дані: чітко організовані в рядки і стовпці (як у таблицях Excel або базах даних SQL).

Неструктуровані дані: хаотичні дані, які важко впорядкувати у звичайну таблицю (електронні листи, відео, аудіофайли й відгуки клієнтів).

Напівструктуровані дані: не мають конкретного формату, але містять теги або маркери, що допомагають їх ідентифікувати (наприклад, файли JSON або XML).

Фіксовані дані: ніколи не змінюються після збирання чи генерації. Вони залишаються незмінними з часом і використовуються як стабільна основа для аналізу (рис. 13.5).

Рисунок 13.5 – Класифікація даних за змінними

Зростаючі дані: дані, що постійно доповнюються новими записами, але вже наявна інформація зазвичай не змінюється.

Ревізивні дані: дані, які можуть змінюватися або уточнюватися після первинного збирання. Оновлення можуть бути пов'язані з виправленням помилок, уточненням інформації або надходженням нових даних (статистичні звіти (які переглядаються з часом), економічні показники, бази даних клієнтів).

13.4. Відкриті дослідницькі дані, FAIR-дані

У сучасній науці важливим є не лише отримання даних, а й забезпечення їхньої доступності, прозорості й можливості повторного використання. Саме тому методи збирання і створення даних мають узгоджуватися із принципами відкритої науки, які передбачають максимально можливу відкритість результатів досліджень.

Відкриті дослідницькі дані – вільно доступні в мережі «Інтернет» дані з можливістю будь-якому користувачеві завантажувати, копіювати, аналізувати, повторно обробляти або використовувати для будь-яких інших цілей без фінансових, юридичних або технічних перешкод.

Наявність значних обсягів відкритих даних не гарантує їхнього ефективного використання. Фахівці з аналізу даних часто стикаються з труднощами їхнього повторного використання, оскільки дані можуть бути недостатньо структурованими, неповними або технічно непридатними для оброблення. Отже, важливо не лише забезпечити відкритість даних, але і їхню якість, стандартизованість і придатність до оброблення як людиною, так і технічними засобами. Дані, які не підготовлені до технічного використання, фактично втрачають свою цінність.

У цьому контексті особливого значення набувають стандарти якості дослідницьких даних, що були викладені у FAIR-принципах до дослідницьких даних (рис. 13.6).

Відповідно до них дані мають бути:

- відшукуваними (Findable);
- доступними (Accessible);
- сумісними (Interoperable);
- придатними до повторного використання (Reusable).

Рисунок 13.6 – Принципи FAIR

FAIR-дані (оптимізовані дослідницькі дані) – дослідницькі дані, які зберігаються в електронній формі й відповідають принципам FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable)

Забезпечення FAIR-принципів до дослідницьких даних не є одноразовою дією, а передбачає системний підхід до роботи з даними. Цей процес досягається через належне управління ними протягом усього життєвого циклу, починаючи від створення і збирання до їхнього зберігання, поширення й повторного використання.

Отже, *Принципи FAIR* – принципи належного управління дослідницькими даними, що передбачають забезпечення багаторазового використання дослідницьких даних, їхню доступність, здатність до взаємодії з різними типами даних (інтероперабельність) і здійснення оперативного пошуку необхідної інформації.

У цьому контексті доцільно розглянути сутність управління дослідницькими даними, його основні етапи та інструменти.

Список використаної літератури

1. Відкриті наукові практики : навчальний посібник / А. Артюхов, Н. Артюхова, О. Березко та ін. ; за заг. ред. П. Жежнич, О. Березка. Житомир : Бук-Друк, 2024. 400 с. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14641435>.
2. Європейський Парламент, Рада Європейського Союзу. (2019, 20 червня). Директива (ЄС) 2019/1024 про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектору (текст 2019/1024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_036-19.
3. Звідки взялося так багато даних? Дія.Освіта. URL: <https://it-osvita.diia.gov.ua/task/item/fefe4957-15c8-4473-93bd-9e6df882ae52>.
4. Про затвердження Порядку обміну електронними документами з контролюючими органами : Наказ Міністерства фінансів України від 06.06.2017 № 557 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 01.06.2020 № 261, із змінами). *Офіційний вісник України*. 2017. № 53. Ст. 1653. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-17>.
5. Data management general guidance. DMP Tool. URL: https://dmptool.org/general_guidance.
6. Ensuring the Integrity, Accessibility, and Stewardship of Research Data in the Digital Age. Washington D. C. : National Academies Press, 2009. P. 95–99. URL: http://books.nap.edu/openbook.php?record_id=12615&page=95.
7. Understanding the Types of Data in Data Science. iSchool | Syracuse University. URL: <https://ischool.syracuse.edu/types-of-data/> (date of access: 16.04.2026).
8. Wilkinson M. D. et al. (2016). The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Sci. Data* 3:160018. Doi: 10.1038/sdata.2016.18. URL: <https://www.nature.com/articles/sdata201618>.
9. Zaveri A. Research data explained with examples. Mind the Graph. URL: <https://mindthegraph.com/blog/research-data/>.

РОЗДІЛ 14

УПРАВЛІННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИМИ ДАНИМИ У ВІДКРИТІЙ НАУЦІ

14.1. Життєвий цикл дослідницьких даних

Дані дослідження є фундаментальною частиною наукової роботи, і етапи життєвого циклу даних дослідження тісно пов'язані з етапами процесу дослідження. Можливість повторного використання й відтворення дослідницьких даних не тільки забезпечує науковий прогрес, але й робить значний внесок у забезпечення якості. Належне управління дослідницькими даними підтримує дослідників у їхній роботі й забезпечує загальні і професійні стандарти, які підвищують прозорість дослідницького процесу.

Життєвий цикл дослідницьких даних охоплює всі етапи, які необхідно враховувати для успішного керування дослідницькими даними. До них належать: *планування, генерування даних, оброблення даних, аналіз, архівування, публікація, повторне використання* (рис. 14.1).

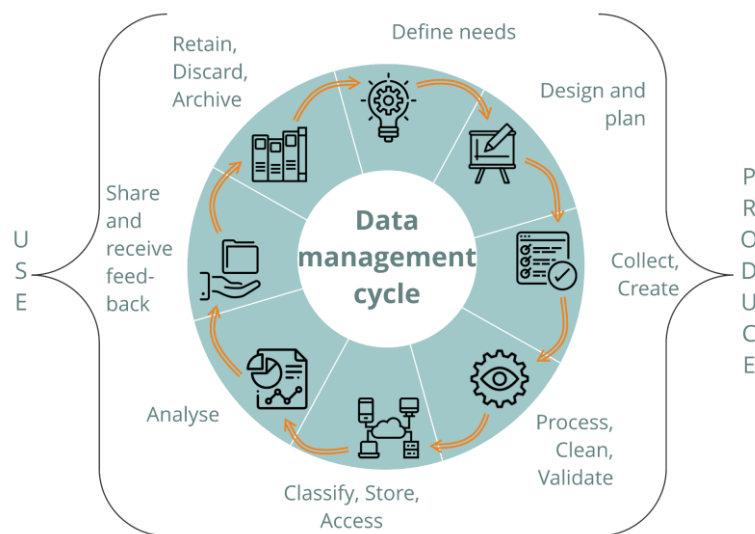

Рисунок 14.1 – Життєвий цикл дослідницьких даних

Примітка. Зображення з вебсайту CartONG, ліцензоване за CC-BY-SA-4.0.

Життєвий цикл дослідницьких даних умовно поділяється на два етапи, власне сам процес отримання даних і безпосередньо їхнє оброблення, аналіз, використання. Такий підхід дозволяє системно окреслити цикл дослідницьких даних від їхнього створення до перетворення на наукову і практичну цінність.

Отримання даних

Цей етап об'єднує групу процесів, зосереджених на підготовці і збиранні якісної інформації.

Визначення потреб. Охоплює процес формування цілей дослідження й визначення того, яка саме інформація необхідна для ухвалення рішень і виконання поставлених завдань.

Проектування і планування. Охоплює процес розроблення методології збирання даних, вибір відповідних методів, інструментів і форматів. Також окреслюються процедури документування, зберігання й захисту даних.

Збирання й генерування даних. Етап безпосереднього отримання вже наявних даних або нових даних за допомогою експериментів, спостережень, опитувань, цифрових систем.

Оброблення, очищення й валідація. Охоплює процес перетворення «сирих» даних у структурований і придатний для аналізу формат, видалення помилок і перевірка їхньої достовірності.

Використання даних

Цей етап роботи з даними об'єднує групу практик, спрямованих на забезпечення безпеки і практичної цінності отриманих даних.

Класифікація, зберігання й доступ. Охоплює процеси впорядкування й категоризації даних на основі їхньої чутливості, важливості й попередньо визначених критеріїв, їхньої організації у відповідних середовищах, надання прав доступу користувачам.

Аналіз даних. Виявлення закономірностей, тенденцій і формування наукових висновків.

Поширення і зворотний зв'язок. Охоплює процес передання результатів зацікавленим сторонам та отримання відгуків для вдосконалення дослідження.

Збереження, архівування або видалення. Визначення того, які дані потрібно залишити для довгострокового зберігання й поширення, а які можна безпечно видалити відповідно до визначених умов і політик.

14.2. Планування

Належне управління даними наукових досліджень полягає в ретельному плануванні процесу збирання, оброблення, аналізу, зберігання та обміну даними ще на початку виконання наукового проєкту.

Завчасне планування й ретельне обмірковування процесу управління науковими (дослідницькими) даними сприяє¹:

- мінімізації ризиків, які можуть виникнути з науковими (дослідницькими) даними у процесі виконання наукового дослідження;
- виявленню / визначенню найбільш можливих сценаріїв, що можуть виникнути у процесі дослідження і плануванню стратегій дослідження (наукові

¹ Подано за: Методичні рекомендації щодо управління науковими даними для закладів вищої освіти та наукових установ у частині визначення механізмів збереження та повторного використання наукових даних. (2024). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nauka/2024/12/31/metod-rekomendatsiyi-shchodo-upravlinnya-naukovymy-danymy-31-12-2024.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

працівники ще на початку проєкту мають можливість збалансувати довгострокові й короткострокові цілі, щоб рішення, які ухвалюються на початку проєкту, не мали негативного впливу на можливість використання даних у майбутньому);

- ефективному бюджетуванню всіх можливих витрат, пов'язаних з управлінням даними.

Належне планування управління даними наукового дослідження передбачає такі заходи¹:

- обговорення і встановлення спільно з учасниками наукового дослідження, партнерами, організаціями, які фінансують дослідження, і закладами вищої освіти й науковими установами юридичних, етичних та інших зобов'язань щодо даних дослідження;

- ознайомлення й детальний аналіз усіх можливих політик, послуг, ІТ-можливостей та є-інфраструктур закладу вищої освіти / наукової установи, на базі якої буде здійснюватися наукове дослідження, таких як стратегії зберігання й резервного копіювання файлів даних, політики щодо прав інтелектуальної власності та етики досліджень, засоби організації даних проєкту і спільної роботи з ними, засоби обміну даними, такі як інституційне сховище;

- розподіл завдань і відповідальності між учасниками проєкту й залученими сторонами в поводженні з науковими (дослідницькими) даними (збирання, оброблення, документування, резервне копіювання, контроль якості даних тощо);

- проєктування процесу управління даними відповідно до потреб і мети наукового дослідження;

- вивчення всіх можливих джерел даних, зокрема даних третіх сторін, необхідних для реалізації мети наукового дослідження;

- планування середовища зберігання, а також місця резервного копіювання наукових (дослідницьких) даних, зважаючи на рівень безпеки;

- проєктування всіх можливих витрат проєкту, пов'язаних з управлінням даними.

14.3. План управління даними

Гарною практикою належного планування є фіксування всіх запланованих процесів, що будуть пов'язані з науковими (дослідницькими) даними наукового проєкту у вигляді плану управління даними.

План управління даними – документ, що містить опис того, як обробляються наукові (дослідницькі) дані впродовж повного свого життєвого циклу, – від планування наукового дослідження до збирання, аналізу, збереження, поширення й повторного використання (рис. 14.2).

Грантодавці. Організації що фінансують дослідження, розглядають повторне використання даних як спосіб отримати максимальну користь від вкладених у процес збирання та отримання даних фінансів. План управління даними зменшує ризики для обох сторін, гарантуючи, що власники даних оцінили цінність, а також свою особисту відповідальність (заходи безпеки й відновлення) щодо управління

дослідницькими даними. Наразі все частіше практикується вимога грантодавців на розроблення й подання плану управління даними до проєкту.

Рисунок 14.2 – План управління даними: зацікавлені сторони

Заклади вищої освіти / наукові установи. План управління даними допомагає адміністративним підрозділам, відповідальним за дотримання законодавства та умов виконання проєкту, розуміти, які дані збираються та в який спосіб здійснюватиметься їхній обмін, ліцензування й поширення у відкритий доступ.

Команда проєкту. Чітко визначені й погоджені між усіма учасниками проєкту правила поводження з даними протягом усього їхнього життєвого циклу допомагають уникнути непорозумінь і забезпечують відповідність стандартам, етичним принципам і нормативним вимогам.

14.3.1. Складові плану управління даними

Більшість організацій, що фінансують наукові дослідження, розробляють власні шаблони планів управління даними або рекомендації щодо їхньої підготовки. Такі шаблони, зазвичай, містять типові структурні елементи й перелік запитань, на які дослідники повинні надати відповіді з урахуванням особливостей конкретного проєкту. Зазвичай у плані управління даними описують способи отримання та оброблення даних, формати файлів, заходи безпеки, етичні і правові аспекти, умови доступу до даних, ліцензування, а також підходи до довгострокового зберігання й архівування даних.

Нижче наведено типові елементи плану управління даними й рекомендації щодо його підготовки (табл. 14.1).²

² Подано за: Положення щодо управління науковими (дослідницькими) даними в Сумському державному університеті. Суми, 2024. URL: <https://normative.sumdu.edu.ua/?task=getfile&tmpl=component&id=6cf7636b-79bc-ef11-825a-005056015693&kind=1&version=1779188751581>.

Таблиця 14.1 – Типові елементи плану управління даними й рекомендації щодо його підготовки

Складові документа	Що необхідно зазначити	Рекомендації / Приклади
1. Загальні відомості	Основну інформацію про проєкт, виконавців і фінансування	Назва проєкту має відповідати офіційній документації, указуйте ORCID та актуальні контакти виконавців
2.1. Отримання даних	Методи збирання первинних даних	Указати методи отримання первинних даних (наприклад, анкетування, інтерв'ю, спостереження, вимірювання, експериментальне дослідження тощо)
2.2. Вторинні дані	Джерела вже наявних даних	Для вторинних даних (використання уже наявних даних) надати перелік джерел даних третіх сторін, зокрема даних, отриманих у попередніх дослідженнях або іншими групами вчених (репозиторії, бази даних, архіви, результати попередніх досліджень)
2.3. Оброблення даних	Методи аналізу і програмне забезпечення	Указати методи аналізу даних (статистичний аналіз, контент-аналіз тощо), зазначте, які ресурси (спеціальне обладнання, програмне забезпечення, інструменти) плануєте використовувати
2.4. Опис даних	Типи, формати і структура файлів	Зазначити деталі щодо типів даних, які будуть отримані, і форматів файлів, що будуть використовуватися відповідно до їхнього типу. Рекомендовано використовувати відкриті формати: текстові (DOC, ODF, PDF, TXT тощо), структурований текст (HTML, JSON, TEX, XML тощо), таблиці (CSV, ODS, XLS, SAS, Stata, SPSS тощо), бази даних (MS Access, MySQL, Oracle тощо), зображення (JPEG, SVG, PNG, GIF, TIFF тощо), аудіо- (MP3, WAV, AIFF, OGG тощо), відеоматеріали (MPEG, AVI, WMV, MP4 тощо), вихідний код (CSS, JavaScript, Java тощо)

Продовження таблиці 4.1

Складові документа	Що необхідно зазначити	Рекомендації / Приклади
3. Документування даних	Документи, що пояснюють структуру і зміст даних	Зазначити, яку та в якій формі будуть вести супровідну документацію даних у процесі виконання проєкту (README файли, блокноти, інструкції до файлів, описи змінних; лабораторні зошити, польові записи, аудіофайли тощо)
4. Етика дослідження	Інформацію про дозволи, інформовану згоду й персональні дані	У разі здійснення дослідження із залученням фізичних осіб як суб'єктів персональних даних важливо описати процедури отримання згоди та анонімізації персональних даних. Зазначити, яка інформація про дослідження і права суб'єкта персональних даних буде надана учаснику дослідження
5. Інтелектуальна власність	Права власності на дані, умови їхнього використання й поширення	Зазначте, хто є власником даних і чи можливе їхнє повторне використання
6.1. Зберігання даних	Місце організації файлів даних, терміни їхнього зберігання	Рекомендовано використовувати інституційні сервери, захищені хмарні сервіси
6.2. Безпека даних	Заходи захисту й контролю доступу	Паролі, обмеження доступу, шифрування, знеособлення персональних даних
6.3. Резервне копіювання	Процедури створення резервних копій	Бажано передбачити автоматичне резервне копіювання в декількох місцях
7.1. Доступ до даних	Умови відкритого або обмеженого доступу до даних	Указати причини обмеження доступу за потреби (етичні, правові, комерційні)
7.2. Репозиторій даних	Місце архівування й поширення даних	Напр.: Dataverse UA, Zenodo, Figshare, Dryad
7.3. Ліцензії	Умови повторного використання даних	Рекомендовано застосовувати відкриті ліцензії Creative Commons
7.4. DOI	Наявність постійного цифрового ідентифікатора	DOI підвищує цитованість і доступність набору даних

План управління даними не є фіксованим документом і потребує оновлення в міру просування проєкту або в разі істотних змін у процесі виконання проєкту (наприклад потреба в отриманні охоронного документа, заміна керівника або виконавців тощо).

14.4. Організація даних

Масштабні і спільні дослідження стають дедалі поширенішими, багато дослідницьких проєктів використовують міжнаціональний і міждисциплінарний підхід до досліджень. Це створює додаткові проблеми з управлінням даними, зокрема забезпечення спільного зберігання, доступу й передання дослідницьких даних між різними партнерами чи установами.

Організація даних є важливою складовою управління дослідницькими даними й передбачає впорядкування, структурування, збереження й контроль версій файлів протягом усього життєвого циклу дослідження. Належна організація даних забезпечує їхню доступність, зрозумілість, безпеку й можливість повторного використання як членами дослідницької групи, так і іншими дослідниками.

На початковому етапі проєкту важливо визначити єдині правила роботи з даними, зокрема структуру папок, принципи найменування файлів, формати даних, правила документування і процедури резервного копіювання. Використання узгоджених підходів дозволяє уникнути дублювання файлів, втрати інформації й непорозумінь між учасниками проєкту.

14.4.1. Організація спільної роботи

Сучасна наукова діяльність вимагає використання хмарних платформ для забезпечення мобільності, спільного доступу й безпечного зберігання результатів досліджень.

Платформи для організації спільної роботи

Google Workspace (Google Drive): інтегроване середовище, що дозволяє створювати, редагувати і спільно використовувати документи, таблиці, презентації в режимі реального часу. Доступ до файлів забезпечується через обліковий запис Google з будь-якого пристрою, під'єданого до інтернету. Крім вебверсії, користувачі можуть установити застосунок Google Drive на персональний комп'ютер або мобільний пристрій для синхронізації файлів, локальної роботи з документами та автоматичного резервного копіювання даних. Сервіс також підтримує налаштування різних рівнів доступу для спільної роботи дослідницьких груп.

Dropbox for Teams: пропонує робочий простір для синхронізації файлів і командної роботи, зокрема інструменти для спільного редагування медіаконтенту й текстових документів. Платформа дозволяє адмінам контролювати права доступу на рівні окремих підгруп дослідників.

Microsoft OneDrive: інтегрована платформа в екосистему Microsoft365, дозволяє використовувати централізоване управління ідентифікацією для контролю прав доступу до дослідницьких проєктів.

Організація даних, що містять персональну інформацію

Використання хмарних сервісів у науковій діяльності забезпечує зручність спільної роботи й доступність даних, однак одночасно створює низку ризиків для захисту персональних даних фізичних осіб як суб'єктів дослідження. У зв'язку з

цим дослідники та установи мають приділяти особливу увагу питанням інформаційної безпеки, конфіденційності й відповідності нормативним вимогам.

Поради для мінімізації ризиків

1. Застосовуйте принцип мінімізації даних перед завантаженням даних до хмарного середовища. Завантажуйте до хмарних сервісів лише ту інформацію, яка є необхідною для досягнення цілей дослідження, а персональні дані мають бути анонімізовані або псевдонімізовані.

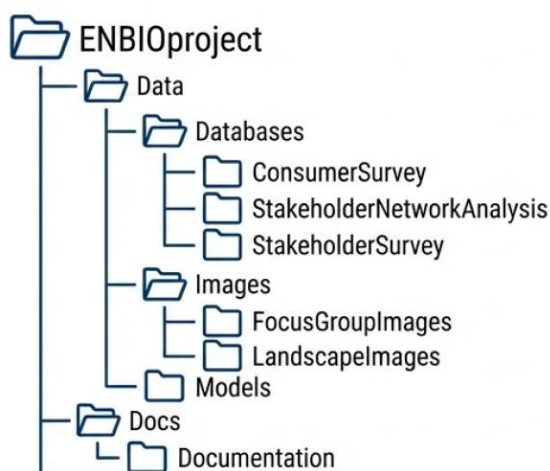
2. Окрему увагу треба приділяти ризикам витoku метаданих. Навіть якщо вміст файлів захищений шифруванням, назви файлів, журнали змін, позначки часу або інформація про користувачів можуть містити чутливу інформацію щодо дослідження, складу групи досліджуваних чи етапів виконання проєкту. Важливо уникати використання в назвах файлів персональних даних, назв клінічних випадків або іншої конфіденційної інформації, за якою можна повторно ідентифікувати конкретну особу або групу осіб.

3. Застосовуйте розмежування прав доступу до папки проєкту для виконавців дослідження, відповідно до їхніх ролей у проєкті.

14.4.2. Організація папок проєкту

Зрозумілі назви файлів і логічно організована структура папок суттєво полегшують пошук, ідентифікацію й відстеження версій даних. Добре впорядковані дані сприяють ефективній роботі дослідницької групи, зменшують ризик втрати інформації й допомагають уникнути дублювання файлів. Узгоджена система організації файлів забезпечує зрозумілість структури даних і підвищує ефективність командної роботи.

Правила організації папок проєкту

Правило трьох рівнів: структура папок не повинна бути глибшою за три рівні вкладеності.

Логічна ієрархія: папки мають відповідати етапам і конкретному робочому процесу проєкту.

Унікальність: уникайте однакових назв папок у різних гілках структури.

Пошук: іменуючи папки, використовуйте інформацію, яка може знадобитися під час пошуку файлів.

14.4.3. Іменування файлів

Ім'я файлу є одним із головних елементів організації даних та основним ідентифікатором файлу. Коректно сформовані назви файлів надають важливу

інформацію про зміст документа та значно полегшують пошук і повторне використання даних. У межах спільних досліджень особливо важливо використовувати узгоджені правила іменування файлів, зрозумілі всім учасникам проєкту.

Водночас під час іменування файлів важливо застосовувати правила, які забезпечують їхнє розуміння як групою дослідників, так і технічними засобами оброблення інформації.

Правила іменування файлів проєкту

ТАК ✓

Латиниця

Дата ISO (YYYYMMDD)

Дефіси або
підкреслення

Приклад:

20260211_SurveyData_
v01.csv

НІ ✗

Кирилиця

Спецсимволи (!, @, *)

Пробіли

Приклад:

Дані опитування
фінал.xlsx

Контекст: назва має бути унікальною і зрозумілою.

Довжина: максимум 25 символів.

Спецсимволи: тільки дефіс (-) або нижнє підкреслення (_) для розділення елементів.

Спецсимволи: не використовуйте &, * % #; () ! @ \$ ^ ~ ' { } [] ?

Спецсимволи: не використовуйте «.», за винятком розширення файлу.

Латиниця: використовуйте латиницю замість кирилиці.

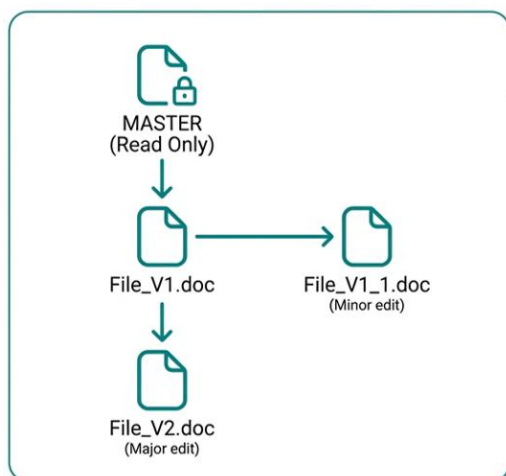
14.4.4. Управління версіями файлів даних

У процесі наукового дослідження файли даних часто зазнають багаторазових змін і доповнень. Робота з даними може містити в собі очищення, анонімізацію, статистичне оброблення. У зв'язку з цим важливо забезпечити систематичне збереження попередніх версій файлів даних, що дозволяє відстежувати історію змін, уникати втрати інформації й забезпечувати відтворюваність результатів дослідження.

Наявність попередніх версій файлів є важливою також із погляду академічної доброчесності. Збереження історії змін дає можливість підтвердити етапи виконання дослідження і, за потреби, довести автентичність отриманих даних. У разі виникнення суперечок щодо авторства, внеску окремих учасників проєкту або права інтелектуальної власності, попередні версії файлів можуть слугувати доказом виконаної роботи й часу внесення змін.

Найпростішим способом відстеження змін є створення окремих версій файлів даних. Водночас без чітких правил організації та іменування файлів із часом може бути складно визначити актуальну версію документа або зрозуміти відмінності між окремими редакціями. Тому в межах дослідницького проєкту доцільно запроваджувати узгоджені підходи до версіонування файлів і документування змін.

Контроль версій: кращі практики

Використовуйте оригінальний файл даних тільки для перегляду «Read Only». Для внесення змін створюйте окрему робочу копію файлу.

Попередньо визначте, які версії файлів необхідно зберігати, протягом якого часу та як вони будуть організовані й архівовані.

Визначте версії етапів, які потрібно зберегти, наприклад, основні версії, а не другорядні (наприклад зберегти V2, але не V2_1).

Забезпечте однозначну ідентифікацію версій файлів за допомогою використання узгоджених правил іменування, наприклад із зазначенням номера версії або дати створення.

Документуйте зміни, внесені до файлу, під час створення нової версії в попередньо створеному журналі змін або супровідному README-файлі.

Документуйте зв'язки між файлами даних і пов'язаною документацією, програмним кодом, таблицями чи іншими матеріалами проєкту.

Управління даними: елементи для версій файлів даних

Використовуйте стандартизовану схему управління версіями (наприклад, V1, V2 або V1_1, V1_2, де основні зміни збільшують першу цифру, а незначні – другу).

Використовуйте початкові нулі для розміщення багатозначних версій. Наприклад, використовуйте 01-10 для 1-10, 001-100 для 1-100 тощо.

Використовуйте дату як механізм управління версіями (для файлів, які часто оновлюються).

Використовуйте діапазон дат у форматі YYYYMMDD (відповідно до ISO 8601).

Зберігайте та архівуйте попередні версії даних.

14.4.5. Безпека даних

Забезпечення безпеки даних є критично важливим для дослідницького проєкту й вимагає приділяти увагу фізичній безпеці, безпеці мережі, а також безпеці комп'ютерних систем і файлів, щоб запобігти несанкціонованому доступу або небажаним змінам даних, їхньому розголошенню або знищенню.

Для того, щоб забезпечити безпеку даних досліджень від ненавмисного вилучення, зовнішнього втручання, зокрема персональних даних, рекомендовано застосовувати такі практики.

Корпоративні облікові записи. Не використовуйте особисті акаунти для робочих даних. Дані в особистих сервісах не покриваються інституційними політиками безпеки й можуть бути втрачені для установи в разі звільнення працівника.

Двофакторна автентифікація. Активація двофакторної автентифікації є рекомендованою для всіх учасників групи з метою запобігання несанкціонованого доступу за допомогою викрадених паролей.

Контроль доступу, ведення журналів доступу, аудит активності користувачів полягають у тому, щоб надавати доступ до папки проєкту для користувачів за «принципом найменших привілеїв» відповідно до поставлених задач і ролей у проєкті. Комплексне застосування таких підходів дозволяє суттєво знизити ризики порушення конфіденційності й забезпечити належний рівень захисту даних у хмарних середовищах.

Розподіл ролей доступу до файлів

Власник даних – повний контроль (редагування, видалення, налаштування доступу).

Редактор – має право змінювати дані й метадані.

Переглядач – лише перегляд даних без можливості редагування.

Гостьовий доступ – тимчасовий або обмежений доступ (наприклад, для зовнішніх рецензентів).

Рекомендовано здійснювати регулярний перегляд і оновлення прав доступу (наприклад, кожні 6 місяців).

Нижче наведено рекомендації для детального планування стратегії резервного копіювання (табл. 14.2).

Таблиця 14.2 – Рекомендації для детального планування стратегії резервного копіювання

Питання	Рекомендація
Чи існує в моїй установі положення або нормативні документи, які встановлюють політику резервного копіювання?	Більшість установ мають свої власні політики щодо безпеки і зберігання даних, які можуть бути застосовані й до даних досліджень
Які доступні системи й засоби можна застосовувати до резервного копіювання?	Це можуть бути портативні комп'ютери і пристрої, комп'ютери, що не під'єднані до мережі, домашні комп'ютери
Як часто варто здійснювати резервне копіювання файлів?	Розгляньте можливість резервного копіювання після кожної зміни файлу даних або через регулярні проміжки часу, наприклад, щодня чи щотижня
Де краще зберігати резервні копії?	Найзручніше зберігати резервні файли на мережевому жорсткому диску. Для критично важливих даних рекомендовано використовувати автономне зберігання на оптичних носіях або знімних жорстких дисках

Продовження таблиці 4.2

Питання	Рекомендація
Як резервні копії мають бути організовані?	Переконайтеся, що ваші копії добре організовані й містять зазначення дати, вмісту, часу тощо. В іншому разі відновлення даних може виявитися складним
Які інструменти можна використовувати для автоматизації процесу резервного копіювання?	ОС Windows і MacOS мають убудовані інструменти резервного копіювання

Резервне копіювання. Застосовуйте «Правило 3-2-1» до даних проєкту:

- 3 копії даних;
- 2 локальні копії, але на різних пристроях;
- 1 копію у хмарі.

14.5. Захист прав суб'єктів персональних даних у дослідженнях

Персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована.

Будь-яке оброблення персональних даних у наукових дослідженнях повинне здійснюватися відповідно до вимог Закону України «Про захист персональних даних». Крім цього, під час виконання міжнародних дослідницьких проєктів необхідно враховувати положення Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR).

Дотримання вимог GDPR є особливо важливим у випадках, коли дослідження проводять спільно з університетами, науковими установами або іншими організаціями держав – членів Європейського Союзу, а також якщо в межах проєкту здійснюється оброблення персональних даних громадян ЄС або обмін такими даними між партнерами. У таких випадках учасники дослідження повинні забезпечити законність оброблення персональних даних, належне інформування суб'єктів даних, захист їхніх прав і впровадження відповідних технічних та організаційних заходів безпеки.

14.5.1. Основоположені принципи оброблення персональних даних

Згідно із Законом України «Про захист персональних даних» і Загальним регламентом ЄС про захист даних (GDPR) оброблення персональних даних має здійснюватися відповідно до основоположних принципів законності, справедливості і прозорості. Ці принципи є базовими вимогами до поводження з персональними даними й мають враховуватися на всіх етапах життєвого циклу даних від їхнього збирання до архівування або видалення.

Законність. Законне оброблення персональних даних означає наявність законної підстави. У наукових дослідженнях такою підставою здебільшого є згода суб'єкта персональних даних на участь у дослідженні. Так оброблення персональ-

них даних у наукових дослідженнях повинна здійснюватися тільки після отримання такої згоди.

Справедливість. Справедливе оброблення означає, що оброблення персональних даних повинне бути пропорційне визначеній меті. Дослідники мають збирати й використовувати лише ті персональні дані, які є необхідними для досягнення цілей дослідження, уникаючи надмірного або невиправданого збирання інформації.

Прозорість. Оброблення даних у прозорий спосіб передбачає, що суб'єкти даних повинні отримувати чітку, зрозумілу й доступну інформацію про те, які персональні дані збирають, з якою метою їх обробляють і які права вони мають щодо своїх даних.

14.5.2. Оброблення спеціальних категорій персональних даних

Законодавство України та європейське законодавство у сфері захисту персональних даних установлюють підвищені вимоги до оброблення персональних даних спеціальних (чутливих) категорій.

До таких даних належать відомості:

- про расове або етнічне походження особи;
- політичні погляди й переконання;
- релігійні або світоглядні переконання;
- членство в політичних партіях, громадських організаціях чи професійних спілках;
- відомості про притягнення до кримінальної відповідальності або судимість;
- стан здоров'я;
- статеве життя або сексуальну орієнтацію;
- біометричні дані;
- генетичні дані.

Відповідно до чинного законодавства України та ЄС оброблення таких даних заборонено, оскільки їхнє розголошення може суттєво вплинути на права, свободи і приватність суб'єкта даних. Водночас законодавство передбачає окремі випадки, коли оброблення персональних даних спеціальних категорій є допустимим. У наукових дослідженнях найбільш поширеною правовою підставою для оброблення таких даних є явна та однозначна згода суб'єкта персональних даних.

Якщо дослідження передбачає оброблення спеціальних категорій персональних даних, доцільно провести попереднє етичне оцінювання дослідження та отримати схвалення комісії з питань етики, якщо це передбачено внутрішніми процедурами установи або вимогами грантодавця.

14.5.3. Прямі і непрямі персональні дані

З метою належного захисту персональних даних важливо розуміти, що існують дані, які прямо чи опосередковано можуть указувати на суб'єкта персональних даних.

Прямі персональні дані – це дані, які дозволяють напряду ідентифікувати особу. До них належать: прізвище, ім'я та по батькові; фотографія особи; реєстраційний номер облікової картки платника податків; номер паспорта або іншого документа, що посвідчує особу; адреса електронної пошти, якщо вона містить ім'я особи; номер телефону тощо.

Непрямі персональні дані – це дані, які окремо не вказують на конкретну особу, але в сукупності можуть бути використані для однозначної ідентифікації суб'єкта персональних даних. До них можуть належати: місце проживання; вік; професія або місце роботи; рівень доходу; членство в організаціях; IP-адреса; географічне розташування; інформація про стан здоров'я.

14.5.4. Знеособлення персональних даних

Одним із поширених способів зменшення ризиків ідентифікації для суб'єктів персональних даних є їхнє знеособлення.

Знеособлення персональних даних – вилучення відомостей, які дають змогу прямо чи опосередковано ідентифікувати особу. До методів знеособлення належать псевдонімізація та анонімізація.

Псевдонімізація – оброблення персональних даних у такий спосіб, що вони більше не можуть бути віднесені до конкретного суб'єкта даних без використання додаткової інформації, яка зберігається окремо й підлягає відповідним технічним і організаційним заходам для запобігання ідентифікації фізичної особи. Водночас окремо зберігається ключ відповідності (кодова таблиця), який дозволяє встановити зв'язок між кодом і конкретною особою.

Зважаючи, що за наявності доступу до ключа, особу все ще можна ідентифікувати, псевдонімізовані дані вважаються персональними й підпадають під дію законодавства про захист персональних даних.

Анонімізація – процес, за якого всі прямі й непрямі персональні дані видалені або змінені так, що особу більше неможливо ідентифікувати.

На відміну від псевдонімізації, анонімізація є незворотним процесом. Після належної анонімізації відсутня можливість відновити зв'язок між даними й конкретною особою. Такі дані більше не є персональними й можуть використовуватися без застосування вимог законодавства щодо захисту персональних даних.

Важливо пам'ятати, що навіть після знеособлення персональних даних залишається ризик повторної ідентифікації суб'єкта персональних даних.

Повторна ідентифікація виникає тоді, коли особу можна встановити за допомогою поєднання кількох непрямих даних або унікальних характеристик, що містяться в наборі даних.

Для зменшення такого ризику рекомендовано:

- використовувати вікові інтервали замість точного віку;
- групувати дані про доходи за категоріями;
- узагальнювати географічні дані (область замість конкретного населеного пункту);
- видаляти рідкісні характеристики;
- оцінювати ризик повторної ідентифікації перед оприлюдненням даних.

14.5.5. Персональні дані в аудіо-, фото- і відеоматеріалах

Під час проведення наукових досліджень особливу увагу потрібно приділяти роботі з аудіозаписами, фотографіями й відеоматеріалами.

До таких матеріалів належать:

- рентгенівські знімки та інші медичні зображення;
- аудіозаписи глибинних інтерв'ю;
- записи фокус-груп;
- аудіозаписи мовлення для лінгвістичних досліджень;
- відеозаписи навчальних занять;
- відеозаписи спортивних або танцювальних виступів, де особу можна розпізнати за зовнішністю чи характерними рухами;
- фотографії учасників дослідження;
- записи онлайн-зустрічей і вебінарів.

Анонімізація таких матеріалів часто є складною або технічно неможливою без втрати їхньої наукової цінності.

У випадках, коли повна анонімізація неможлива, рекомендовано застосовувати псевдонімізацію й вилучати або замінювати:

- імена і прізвища;
- адреси;
- назви організацій;
- конкретні географічні назви;
- дати народження;
- інші відомості, що можуть сприяти ідентифікації особи.

Для таких матеріалів необхідно заздалегідь визначити правові підстави їхнього оброблення, порядок зберігання, умови доступу й можливість подальшого поширення або архівування.

14.5.6. Згода суб'єкта персональних даних

Дослідження, що передбачає опрацювання персональних даних, може здійснюватися лише після отримання згоди суб'єкта персональних даних на участь у дослідженні безпосередньо від суб'єкта даних або їхнього уповноваженого законного представника, якщо інше не визначено умовами чинного законодавства.

Згода суб'єкта персональних даних – добровільне волевиявлення фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на оброблення її персональних даних відповідно до сформульованої мети їхнього оброблення, висловлене в письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди. У сфері електронної комерції згода суб'єкта персональних даних може бути надана під час реєстрації в інформаційно-комунікаційній системі суб'єкта електронної комерції за допомогою проставлення відмітки про надання дозволу на оброблення своїх персональних даних відповідно до сформульованої мети їхнього оброблення, за умови, що така система не створює можливостей для оброблення персональних даних до моменту проставлення відмітки.

Законні права суб'єктів персональних даних у дослідженнях мають бути захищені відповідно до ЗУ й Регламенту ЄС (GDPR).

Нижче наведено перелік основних дій, які допоможуть дотримуватися прав суб'єктів персональних даних (табл. 14.3).

Таблиця 14.3 – Перелік основних дій, які допоможуть дотримуватися прав суб'єктів персональних даних

Дія	Рекомендація
Інформування суб'єктів даних	Перед початком збирання та оброблення персональних даних потенційним учасникам дослідження повинна бути надана інформація про мету дослідження, порядок оброблення персональних даних, умови їхнього зберігання, використання й поширення. Така інформація має подаватися у зрозумілій, доступній і недвозначній формі, з використанням чіткої і простої мови
Однозначна, вільна й конкретна згода	Згода на участь у дослідженні та оброблення персональних даних повинна бути добровільною, конкретною, поінформованою та однозначною. Суб'єкт персональних даних має бути поінформований про мету, для якої здійснюється оброблення його даних
Згода на кожну дію з оброблення	Згода повинна надаватися щодо конкретних операцій або цілей оброблення персональних даних. Надання узагальненої згоди на невизначене коло майбутніх досліджень або наукову діяльність загалом не відповідає принципам інформованої згоди й вимогам законодавства щодо захисту персональних даних
Право на відкликання згоди	Відповідно до вимог GDPR і законодавства України про захист персональних даних суб'єкт персональних даних має право в будь-який момент відкликати раніше надану згоду. Порядок відкликання згоди повинен бути чітко визначений і доведений до відома учасників дослідження до початку оброблення даних
Документування згоди	Факт отримання згоди підлягає належному документуванню незалежно від форми її надання (письмової, електронної або усної). Документальне підтвердження отримання згоди можуть вимагати етичні комісії, грантодавці, наукові видавництва або органи контролю
Видалення даних	Суб'єкти даних, які беруть участь у дослідженні, мають право на відкликання згоди на участь у будь-який момент без негативних наслідків для себе, з негайним набранням чинності. Водночас дані, зібрані до моменту відкликання згоди, можуть і надалі використовуватися в дослідницьких цілях, якщо інше не передбачено умовами інформованої згоди або вимогами законодавства

Згода суб'єкта персональних даних на участь у дослідженні має містити (але не обмежуватись) таке:

- мету дослідження (суб'єкти даних мають бути поінформовані про мету дослідження, його завдання та очікуваний науковий чи суспільний результат);
- інформацію про типи даних, що будуть збиратися (важливо надати детальний опис того, які саме дані будуть збиратися);
- правові підстави оброблення даних (дослідники мають зазначити правові підстави для збирання та оброблення даних відповідно до чинного законодавства України й міжнародних норм);
- методи оброблення даних (суб'єктам даних має бути надана інформація про способи оброблення даних, для яких цілей і в яких межах дані будуть використані);
- тривалість збереження даних (має бути зазначено період, протягом якого дані зберігатимуться, а також умови їхнього подальшого знищення або архівування);
- інформацію про доступ до даних (суб'єкти даних мають бути поінформовані про коло осіб або організацій, які матимуть доступ до їхніх даних, а також про рівень захисту від несанкціонованого доступу);
- права суб'єктів персональних даних (суб'єктам даних має бути надана інформація щодо їхніх законних прав, зокрема про право на доступ до своїх даних; право на виправлення або видалення даних («право бути забутим»); право на обмеження оброблення; право відкликати згоду в будь-який час без негативних наслідків; право на подання скарги до відповідних органів);
- інформацію про ризики й заходи їхньої мінімізації (дослідники повинні поінформувати суб'єктів даних про потенційні ризики, пов'язані з участю в дослідженні, а також описати заходи, спрямовані на їхню мінімізацію);
- контактну інформацію дослідника (суб'єктам даних мають бути надані дані керівника проєкту або відповідальної особи (прізвище, ім'я, посада, електронна адреса) для забезпечення комунікації);
- контакти Комітету з етики (суб'єктам даних мають бути надані офіційні контакти відповідних членів Комітету з етики, а також Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, до яких можна звернутись у разі скарг чи порушення прав суб'єктів даних).

14.6. Управління правами на дані в наукових дослідженнях

Під час створення, використання й поширення дослідницьких даних важливо враховувати питання інтелектуальної власності та авторського права. Хоча не всі дослідницькі дані автоматично охороняються авторським правом (окремі факти, результати вимірювань, статистичні показники або спостереження зазвичай не є об'єктами авторського права), водночас правова охорона може поширюватися: на методологію наукового дослідження, яка визначає логіку збирання даних; структуру баз даних; способи організації й подання інформації; програмне забезпе-

ння; фотографії, аудіо- й відеоматеріали; графічні об'єкти; супровідну документацію до наборів даних.

Особливу увагу треба приділяти використанню вторинних даних – даних, отриманих або зібраних іншими особами чи організаціями. Такі дані можуть походити з наукових публікацій, державних реєстрів, відкритих наборів даних, комерційних баз даних, вебресурсів або соціальних мереж. Перед використанням таких даних необхідно перевірити умови їхнього використання, наявність ліцензійних обмежень і можливість подальшого поширення результатів дослідження.

Варто пам'ятати, навіть якщо дані є відкрито доступними, це не завжди означає, що їх можна вільно копіювати, модифікувати або поширювати.

14.6.1. Право власності на дані

Визначення права власності на дані часто є складним питанням і залежить від законодавства країни, політики установи, статусу автора (працівник чи здобувач вищої освіти), об'єму виконаної роботи в дослідженні, використання інституційних ресурсів або фінансування, а також від того, чи були дані створені індивідуально чи в межах співпраці. Під час виконання наукового проєкту власником може бути як сам дослідник або група дослідників, так і організація, у якій проєкт безпосередньо виконується, а також організація, що фінансує дослідження, установа-співвиконавець дослідження або кілька сторін одночасно як окремі особи, так і організації.

Автор або група авторів твору автоматично набувають авторського права з моменту створення твору в зафіксованій формі. Однак у більшості випадків майнові авторські права на отримані результати, зокрема й дослідницькі дані, можуть належати установі, у якій працює дослідник, залежно від умов трудового договору, внутрішньої політики установи або вимог фінансування. Наприклад, університети можуть претендувати на право власності на дані, створені науково-педагогічними працівниками під час виконання службових обов'язків або із суттєвим використанням ресурсів установи. У деяких випадках певні права можуть також належати спонсорам чи організаціям-партнерам.

Важливо, щоб на початку виконання наукового проєкту, права інтелектуальної власності на дослідницькі дані та/або умови їхнього використання були чітко визначені у відповідних договорах чи інших документах, що регулюють виконання проєкту. Зокрема доцільно завчасно узгодити порядок обміну, поширення й повторного використання даних, а також права та обов'язки всіх учасників проєкту щодо даних, отриманих безпосередньо в проєкті.

Окрему увагу потрібно приділити визначенню обсягу дослідницьких даних, які можуть бути передані третім сторонам за межами команди проєкту, умовам такого доступу, термінам розкриття даних і можливим обмеженням щодо їхнього використання. Також рекомендовано заздалегідь урегулювати питання використання даних виконавцями після завершення проєкту, зокрема право на подальші дослідження, публікацію результатів, архівування або повторне використання даних.

Такі заходи дозволяють забезпечити прозорість відносин між усіма учасниками проєкту, запобігти виникненню спорів щодо прав на дані й мінімізувати

ризиків несанкціонованого або передчасного розкриття результатів дослідження. Зокрема належне договірне врегулювання допомагає гарантувати, що треті сторони не отримають доступ до даних в обсязі, більшому, ніж це необхідно для досягнення визначеної мети, або раніше встановленого терміну, наприклад до отримання охоронного документа.

Для наукових досліджень, які здійснюються в партнерстві з декількома науковими установами, університетами або корпораціями, заплановано використання даних третіх сторін у дослідженні або є необхідність отримання послуг сторонніх сторін зі створення даних, права на об'єкти інтелектуальної власності мають бути визначені у відповідному договорі.

Для визначення правового статусу даних дослідникам варто:

- ознайомитися з національним законодавством у сфері інтелектуальної власності, де було створено науковий результат;
- вивчити політику університету або наукової установи, з якою вони пов'язані;
- переглянути договірні угоди між дослідниками, університетами чи науковими установами й зовнішніми організаціями;
- звернутися за юридичною консультацією у складних випадках, зокрема якщо в дослідженні беруть участь кілька організацій або міжнародні партнери.

Особливу складність становлять дані, отримані під час інтерв'ю. Зазвичай авторські права на аудіо- чи відеозапис інтерв'ю, а також на його транскрипцію належать досліднику або установі – виконавцю дослідження. Водночас учасники інтерв'ю можуть зберігати права на власні висловлювання, особливо якщо вони мають оригінальний або творчий характер. Тому важливо, щоб форми інформованої згоди для суб'єктів персональних даних чітко визначали способи використання даних інтерв'ю й зазначали права, які суб'єкти даних передають або надають для цілей дослідження, поширення чи публікації результатів.

14.6.2. Права третіх сторін на дані

У процесі проведення наукових досліджень дослідники часто використовують вторинні дані, тобто дані, які були створені, зібрані, упорядковані або надані іншими особами, організаціями чи установами. До таких даних можуть належати результати попередніх досліджень, статистичні набори даних, результати вимірювань, спостережень, опитувань, інформація з реєстрів, архівів, репозиторіїв та інших джерел.

Якщо дослідник не є автором або правовласником даних, їхнє використання може підпадати під дію законодавства про авторське право, права інтелектуальної власності, права виробника баз даних, договірні обмеження або умови ліцензування. Під час використання вторинних даних необхідно враховувати права третіх осіб на такі дані.

У зв'язку з цим дослідникам необхідно оцінювати правовий статус даних, які заплановано використовувати в дослідженні. Якщо дані або спосіб їхньої організації охороняються авторським правом чи на них поширюються інші правові

або договірні обмеження, їхнє використання повинно здійснюватися відповідно до вимог законодавства та умов, установлених правовласником. Особливу увагу потрібно приділяти випадкам, коли дані отримуються з комерційних баз даних, спеціалізованих інформаційних ресурсів, цифрових платформ або репозиторіїв, які можуть установлювати додаткові умови доступу й повторного використання інформації.

Перед використанням даних третіх сторін необхідно перевірити:

- хто є правовласником даних;
- які умови ліцензування встановлені;
- чи дозволено створення похідних матеріалів;
- чи можна поширювати результати аналізу;
- чи існують обмеження щодо комерційного використання.

Як і в разі використання творів третіх сторін, належне посилання на набори даних також є важливою складовою академічної доброчесності. Використання вторинних даних також передбачає дотримання норм цитування та атрибуції джерела походження вторинних даних у разі поширення наборів даних або оприлюднення інших наукових результатів, складовою яких є дані третіх сторін.

14.6.3. Ліцензування дослідницьких даних

Перед поширенням дослідницьких даних важливо заздалегідь визначити умови їхнього подальшого використання іншими особами. Такі умови встановлюють за допомогою ліцензій, які визначають права та обмеження щодо доступу до даних, їхнього використання, модифікації й поширення.

Під час вибору ліцензії необхідно враховувати потенційний характер подальшої комерціалізації результатів, що ґрунтуються на даних, права третіх сторін, наявність конфіденційної або чутливої інформації, а також зобов'язання перед суб'єктами персональних даних, визначені у згоді суб'єкта даних на участь у дослідженні.

Залежно від умов доступу набори даних можуть бути поширені на умовах відкритих ліцензій або угоди про використання даних.

Ліцензії визначають, хто має право використовувати дані і на яких умовах. Зокрема вони можуть регулювати можливість копіювання, поширення, створення похідних матеріалів, комерційного використання й подальшого розповсюдження даних.

У практиках відкритої науки найпоширенішими є відкриті ліцензії Creative Commons. Вони дають змогу правовласникам чітко визначити, які права вони залишають за собою, а які надають користувачам для подальшого використання матеріалів.

Основні типи ліцензій Creative Commons:

- CC BY (Attribution) – дозволяє будь-яке використання за умови зазначення авторства;

- CC BY-SA (Attribution-ShareAlike) – дозволяє створення похідних матеріалів за умови поширення їх на тих же самих умовах;
- CC BY-ND (Attribution-NoDerivatives) – дозволяє поширення без внесення змін;
- CC BY-NC (Attribution-NonCommercial) – дозволяє використання лише в некомерційних цілях;
- CC BY-NC-SA (Attribution-NonCommercial-ShareAlike) – поєднує вимоги некомерційного використання й поширення похідних матеріалів на тих же самих умовах;
- CC BY-NC-ND (Attribution-NonCommercial-NoDerivatives) – найбільш обмежувальна ліцензія, яка дозволяє лише копіювання й поширення без змін і лише для некомерційних цілей;
- CC0 (Public Domain Dedication) – відмова від усіх майнових прав у максимальному можливому обсязі, що дозволяє вільне використання даних без будь-яких обмежень.

Хоча ліцензії Creative Commons широко застосовують для різних видів творчих і наукових матеріалів, для наборів даних і баз даних можуть бути доцільними спеціалізовані ліцензії, зокрема ліцензії *Open Data Commons*, розроблені спеціально для відкритих даних.

14.6.4. Поєднання різних ліцензій та умов використання в одному наборі даних

Відкрита ліцензія, яку застосовує дослідник або установа до набору даних, поширюється лише на ті дані й матеріали, щодо яких вони мають відповідні права. Варто пам'ятати, що дослідник або організація не можуть змінювати ліцензійні умови чи надавати ширші права на використання даних, які належать іншим особам або були отримані на підставі окремих ліцензійних, договірних чи законодавчих умов. Якщо до набору даних включено дані третіх сторін, для яких передбачено спеціальні умови використання, такі умови продовжують діяти незалежно від ліцензії, під якою опубліковано весь набір даних.

У практиці управління дослідницькими даними допустиме поєднання різних ліцензій у межах одного набору даних або пов'язаного з ним пакета матеріалів. Наприклад, частина даних може бути доступною за ліцензією Creative Commons Attribution (CC BY), тоді як окремі дані можуть бути доступні лише тільки за окремим запитом, перебувати під ембарго або взагалі не підлягати відкритому поширенню внаслідок договірних, етичних чи законодавчих обмежень.

У разі поєднання різних ліцензій або умов використання необхідно забезпечити їхнє чітке документування. Для кожного набору даних або його окремих складових доцільно зазначати правовласника, застосовну ліцензію, умови повторного використання й наявні обмеження.

Окремої уваги потребують копіляційні набори даних, які формуються за допомогою об'єднання даних із різних джерел. Перед їхнім поширенням дослідник повинен переконатися, що ліцензійні умови окремих джерел є сумісними

між собою і не створюють обмежень для обраного способу поширення або повторного використання такого набору даних.

14.6.5. Обмежений доступ до даних

Не всі дані можуть бути оприлюднені у відкритому доступі. Обмеження можуть бути пов'язані з наявністю персональних даних, комерційною таємницею, вимогами грантових угод, етичними зобов'язаннями перед суб'єктами персональних даних або питаннями національної безпеки.

У випадках, якщо є необхідність обміну даними, які мають обмеження в доступі, можуть застосовуватися угоди про використання даних.

Такі документи зазвичай містять додаткові умови, зокрема:

- обмеження доступу для визначених категорій користувачів;
- заборону на передавання даних третім особам без дозволу правовласника;
- обмеження комерційного використання;
- вимоги щодо захисту конфіденційності й безпеки даних;
- обов'язок знищення або повернення даних після завершення дослідницького проекту.

14.7. Депонування дослідницьких даних у репозиторіях

Надійні репозиторії дослідницьких даних забезпечують довгострокове зберігання, поширення й повторне використання даних на основі визначених правових умов. Під час поширення набору даних у репозиторії зазвичай застосовують два взаємопов'язані механізми:

- ліцензія на повторне використання даних, яка визначає умови доступу до даних, їхнє повторне використання й поширення;
- угода про депонування даних, яка регулює відносини між депозитором (особою, яка передає дані до репозиторію) і репозиторієм.

Зазвичай угода про депонування надає репозиторію невиключне право:

- зберігати та архівувати набір даних;
- забезпечувати його довгострокове збереження;
- відтворювати дані в обсязі, необхідному для їхнього збереження й надання доступу;
- поширювати або надавати доступ до даних відповідно до обраної ліцензії і встановлених обмежень.

Така угода також може містити вимоги щодо формату даних, якості й повноти метаданих, процедур оновлення, вилучення або обмеження доступу до даних.

Архівуючи дані в репозиторії, депозитор підтверджує, що має необхідні права й повноваження для передання даних до репозиторію, зокрема, що він є суб'єктом прав інтелектуальної власності на дані або уповноважений діяти від імені такого суб'єкта та несе повну відповідальність за дотримання юридичних і етичних норм чинного законодавства.

Перед депонуванням необхідно переконатися, що:

- дослідник має право поширювати відповідні дані;

- не порушуються права третіх осіб;
- виконані умови інформованої згоди учасників дослідження;
- дотримані вимоги щодо захисту персональних даних.

14.8. Цитування дослідницьких даних

Набори дослідницьких даних є самостійним результатом наукової діяльності й повинні цитуватися так само, як наукові статті, монографії чи інші джерела.

Належне цитування даних є важливою складовою академічної доброчесності й відповідального використання результатів наукової діяльності. Посилання на використані набори даних необхідно наводити з метою:

- визнання внеску авторів і створювачів даних;
- забезпечення належної атрибуції й дотримання вимог академічної доброчесності;
- запобігання плагіату й неправомірному привласненню результатів чужої праці;
- забезпечення можливості ідентифікації й пошуку використаних даних;
- сприяння перевірці й відтворюваності результатів дослідження;
- відстеження повторного використання даних та оцінювання їхнього наукового впливу.

Більшість репозиторіїв даних і наукових видавництв надають рекомендовану форму цитування для кожного набору даних. За наявності такої інформації доцільно використовувати саме рекомендований формат. Якщо ж рекомендації щодо цитування відсутні, доцільно використовувати рекомендації DataCite.

Відповідно до рекомендацій DataCite посилання на набір даних має містити такі елементи:

- автор(ів) або організацію, відповідальну за створення чи публікацію даних;
- рік публікації набору даних;
- назву набору даних;
- номер версії (за наявності);
- назву репозиторію, архіву або іншого сховища даних;
- постійний ідентифікатор набору даних (наприклад, DOI, URL або інший ідентифікатор);
- дату доступу або завантаження даних, якщо йдеться про динамічний набір даних, який регулярно оновлюється й не передбачає можливості доступу до конкретної історичної версії.

Наприклад:

Pazukha, I., Shkurdoda, Y., Pylypenko, O., & Vorobiov, S. (2026, 12 травня). Atomic force microscopy images of [Fe/I]n discontinuous multilayers (I = SiO₂, MgO, HfO₂). V1, DataverseUA. URL: <https://doi.org/10.48788/DVUA/FJ9M9G>.

Список використаної літератури

1. Відкриті наукові практики : навчальний посібник / А. Артюхов, Н. Артюхова, О. Березко ; за заг. ред. П. Жежничка, О. Березка. Житомир : Бук-Друк, 2024. 400 с. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14641435>.
2. Методичні матеріали з питань відкритого доступу, відкритої науки та управління дослідницькими даними для закладів вищої освіти і наукових установ України / О. А. Крамаренко, О. І. Рачинська, С. О. Чуканова, Т. О. Ярошенко. Київ : ДНТБ України, 2026. 320 с. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20038111>.
3. Методичні рекомендації щодо управління науковими даними для закладів вищої освіти та наукових установ у частині визначення механізмів збереження та повторного використання наукових даних : рекомендації. Київ, 2024. 55 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nauka/2024/12/31/metod-rekomendatsiyi-shchodo-upravlinnya-naukovymy-danymy-31-12-2024.pdf>.
4. Положення щодо управління науковими (дослідницькими) даними у Сумському державному університеті. Суми, 2024. URL: <https://normative.sumdu.edu.ua/?task=getfile&tmpl=component&id=6cf7636b-79bc-ef11-825a-005056015693&kind=1&version=1779188751581>.
5. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 486. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
6. Чуканова С. О. Життєвий цикл даних дослідження у практиці управління даними. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2021. Т. 3, № 25. С. 18–22. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20692>.
7. Australian Research Data Commons. (2019). ARDC Research Data Rights Management Guide. Zenodo. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5091580>.
8. Data Citation. *DataCite Support*. URL: <https://support.datacite.org/docs/data-citation>.
9. When and why should you collect data? *CartONG*. URL: https://cartong.pages.gitlab.cartong.org/learning-corner/en/2_getting_started_mdc/2_2_collecting_data.
10. Key Steps to Creating a Data Management Strategy. *Tableau*. URL: <https://www.tableau.com/learn/articles/data-management-strategy>.
11. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). (2016). Official Journal of the European Union, L 119, 1–88. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#n1079.

Електронне навчальне видання

**Уткіна Марина Сергіївна,
Малетова Ольга Сергіївна,
Гудков Сергій Миколайович,
Крамаренко Ольга Анатоліївна**

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ВІДКРИТА ПРАКТИКА В НАУКОВІЙ І ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Навчальний посібник

За загальною редакцією М. С. Уткіної

Редакторка І. О. Кругляк
Комп'ютерне верстання: О. С. Малетова, С. М. Гудков

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 18,25. Обл.-вид. арк. 10,45.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Харківська, 116, м. Суми, 40007
Свідоцтво про внесення суб'єкта господарювання до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 8193 від 15.10.2024.